

“ПАЧУЦЬ, ЯК У СЛОВЕ ПЛЕШЧАЦЦА СЭНС...”

Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ:
“Калі ў цябе ў кішэні білет
члена Саюза пісьменнікаў,
то гэта яшчэ не азначае,
што ты маеш права на нейкую
грамадскую датацыю. У свеце
ўсё складана, даводзіцца
па-рознаму будаваць сваю
жыццёвую сцяжыну. Разам з тым,
калі пісьменнік стаіць у падземным
пераходзе і прадае кошыкі, то гэта,
безумоўна, не зусім нармальна.
Бо робіць ён гэта таму,
што не мае сродкаў на пражытак”.

5, 12

У КРОПЛІ БЯДЫ

Віктар КАЗЬКО: “А дзень наш,
мінулы і сённяшні,
як быў безаблічны, без твару,
такім і застаецца. Нават той далёкі,
прысыпаны чарнобыльскім попелам,
парослы ўжо даўно палыном. Перад
кім ці перад чым — будучыняй,
гісторыяй — мы хаваемся?”

6—7

МАГІЛЬШЧЫКІ

Апавяданне Алеся ДАВЫДАВА

8—9

ПРАЗ ДЖУНГЛІ КУЛЬТУР І ШЭРАГІ ПАКАЛЕННЯЎ

Мая КОРАНЕВА: “У тэатры
адбываецца зусім адваротнае:
я затоптваю твой твор, які я ўзяў,
я плюю на аўтара, якога я стаўлю,
я паказваю сябе. У гэтым сэнсе
тэатр стаў вельмі эгацэнтрычным,
і ў гэтым ён супярэчыць
самой сваёй сутнасці,
таму што тэатр ёсць зносіны”.

10—11

БУДЗЬМА РАЗАМ!

Шаноўныя чытачы! 18 сакавіка закончыцца падпіска на наш тыднёвік на другі квартал 1998 года. Спадзяемся, што Вы не забыліся схапіць на пошту, каб працягнуць падпіску на “ЛіМ”... Кошт падпіскі на адзін месяц — 15 тысяч рублёў, на квартал — 45 тысяч рублёў.

Наш індэкс — 63856.

У чаканні вясны...

Фота А. Мацюша

Лімаўскае "Кола дзён" — дае агляд падзей ад пятніцы да пятніцы. Але ж не будзе памылкай сказаць, што ўвесь тыдзень прайшоў у чаканні нядзелі — 15 сакавіка, Дня Канстытуцыі. Калі-небудзь гісторыкі, даследчыкі наш час, адзначыць, што ў Беларусі апошняга дзесяцігоддзя XX стагоддзя дзяржаўныя святы не ядналі нацыю, а былі каталізатарам грамадскай напружанасці. Мо і сапраўды, "два беларусы — тры партыі"? А мо геаграфія такая: на скразняку між Еўропай і Расіяй, між Незалежнасцю і каланіяльным статусам, між Будучым і Мінным...

ВЫСТАВА ТЫДНЯ

Да дня жанчын была прымеркавана выстава "Свет вачыма жанчын-мастакоў". Яна адкрылася 7 сакавіка ў Палацы мастацтваў. Прадстаўлены творы сталых майстроў і моладзі. Пасля прагляду выставы паўстала пытанне: чым, уласна кажучы, свет вачыма жанчын адрозніваецца ад свету вачыма мужчын? Можна, арганізатары выставы не парупіліся, каб экспазіцыя адпавядала назве, і зрабілі экспазіцыю з выпадковых твораў, а можна, "жаночага мастацтва" ўвогуле не існуе...

СЯБРОЎСТВА ТЫДНЯ

9 сакавіка распачаліся Дні Венгрыі ў Рэспубліцы Беларусь. У праграме Дзён выступленне народнай танцавальнай групы "Цімар", а таксама беларускіх артыстаў, з венгерскім рэпертуарам, мастацкія фільмы, фотавыставы, прысвечаныя 150-годдзю Венгерскай рэвалюцыі і вызваленчай барацьбы 1848—1849 гадоў.

УРАЖАННЕ ТЫДНЯ

У выставачнай зале Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі — выстава акварэляў Уладзіміра Рынкевіча "Італьянскі шыйтак". Тое, што прадстаўлена ў экспазіцыі, наўрад ці можна скарыстаць у якасці ілюстрацыі да рэкламнага буклета турысцкай фірмы. Гэта не краявіды, а хутчэй уражанні ад краявідаў. Гэта не Італія ўвогуле, а Італія Уладзіміра Рынкевіча. Дарэчы, прыемна адзначыць, што сёння вандроўка беларускага мастака па славурых мясцінах Еўропы такая ж звычайная рэч, як у савецкі час "творчая паездка" па "камсамольскіх" будоўлях. Ідзем у Еўропу?..

ГАСТРОЛІ ТЫДНЯ

10 сакавіка Галоўны ваенны аркестр Узброеных сіл Рэспублікі Беларусь накіраваўся ў Злучанае Каралеўства Вялікабрытаніі і Паўночнай Ірландыі. Нашы музыканты возьмуць удзел у міжнародным фестывалі ваенных аркестраў. Беручы да ўвагі іхні высокі прафесіяналізм, ёсць падставы спадзявацца на поспех у брытанскай публіцы і крытыкаў.

УЗНАГАРОДА ТЫДНЯ

Ордэнам Францішка Скарыны за актыўную дабрачыннасць і асабісты ўнёсак у гуманітарную дапамогу беларускім чарнобыльцам узнагароджаны шэраг замежных грамадзян — Віктар Міцы, выканаўчы дырэктар арганізацыі "Чарнобыльскія дзеці — лінія жыцця" (Вялікабрытанія); Эдзі Роўн, выканаўчы дырэктар Ірландскай дабрачыннай арганізацыі "Праект "Дзеці Чарнобыля" і кіраўнік брытанскага аддзялення гэтай арганізацыі Лінда УОЛКЕР.

СЦІПЛАСЦЬ ТЫДНЯ

У Нацыянальным мастацкім музеі — новая экспазіцыя. "Мастацтва Гродзеншчыны XII—XVIII стагоддзяў". Іканалік, скульптура, разьба, партрэт. Ужо была аналагічная выстава, дзе экспанавалася мастацтва Міншчыны. На чарзе — астатнія рэгіёны Беларусі. Добра, што мінскія глядачы маюць магчымасць азнаёміцца са скарбамі нацыянальнай культуры. Аднак выклікае пярэчанні перанос сённяшняга адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення Беларусі на далёкую мінуўшчыну. Тым болей, калі гаворка ідзе пра культурныя арэалы. Нашы суседзі-летувісы, зыходзячы са свайго разумення адзінай культурна-гістарычнай прасторы, залічваюць у свой нацыянальны набытак і Гародню, і Наваградка, і Мір з Нясвіжам. Чым не прыклад для нас? Зрэшты, нельга гаварыць пра культуру Віцебшчыны і маўчаць пра сумежную Смаленшчыну, апаўдаць пра культуру Гродзеншчыны і закрываць вочы на Беласток і Вільню.

Фота К. ДРОБАВА

ЗГАДКА ТЫДНЯ

Сёння, 13 сакавіка — 100 год з дня адкрыцця I з'езда РСДРП, які, як вядома, праходзіў у Мінску. Цікава, што ў той жа, 1898, год у Свіслачы вылавілі апошняга "кракадзіла". Быў гэта, уласна кажучы, не кракадзіл, а ваялікі (прыблізна паўтара метра даўжынёю) балотны яшчар. Ці ёсць нейкая сувязь паміж гэтымі падзеямі — невядома. Але ведаючы, што жывёлы здольныя прадчуваць катаклізмы — землятрус, тайфуны, паводкі, можна ўявіць, што мінскія "кракадзілы" вымерлі, каб не пакутаваць пры сацыялізме.

УГОДКІ ТЫДНЯ

9 сакавіка споўнілася 115 гадоў з дня нараджэння Францішка Аляхновіча (1883—1944), выдатнага драматурга, гісторыка беларускага тэатра. З яго, у нейкім сэнсе, у беларускай культуры распачаўся "сацыялістычны рэалізм" як палітычная з'ява: менавіта Ф. Аляхновіч першым з беларускіх пісьменнікаў быў арыштаваны (гэта адбылося ў 1927 годзе) і прыгавораны да 10 гадоў зняволення на Салаўках. У 1933 быў абменены на Браніслава Тарашкевіча, арыштванага палякамі (і таксама па абвінавачванні ў беларускім нацыяналізме). Забіты ў 1944 годзе ў Вільні пры нявысветленых абставінах. Ф. Аляхновіч — аўтар кнігі мемуараў "У капцарох ГПУ".

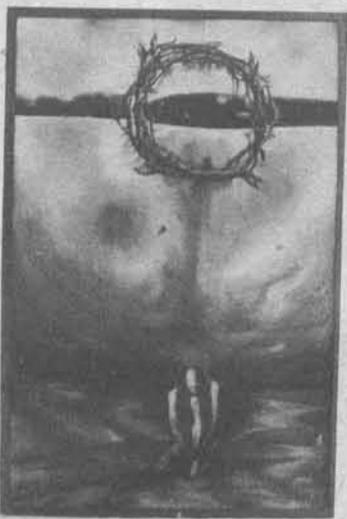
ВЫСТАВЫ

Расійская правінцыя ў беларускай сталіцы

З 26 лютага па 13 сакавіка ў Палацы мастацтваў працавала расійска-беларуская выстава "Славянскіх гарадоў немеркнучый венец". Прысвечана яна 850-годдзю Масквы — адсюль і назва. "Венец славянскіх гарадоў" — гэта, як мяркуюць арганізатары выставы, сталіца Расійскай Федэрацыі. Як на маю думку, такое меркаванне залішне катэгарычнае, бо на ролю "вянца" славянства могуць прэтэндаваць як мінімум яшчэ тры сталіцы — Прага, Кіеў, Бялград. Ды і палякі ніколі не пагодзяцца з тым, што Масква лепей за Варшаву. Аднак у Прагу ці Варшаву такую выставу і не павязуць. Гэтыя амбіцыі для ўнутранага карыстання, у межах "расійска-беларускага саюза". Ініцыятарам праекта быў "Комитет русско-славянского искусства", у складзе якога такія, напрыклад, асобы, як танцор Махмуд Эсамбаеў і аўстралійскі біёлаг Юры Мэцю Рюцю. Напачатку выстава прайшла ў Маскве. Было гэта ў студзені. Падзей у культурным жыцці расійскай сталіцы яна не стала. Маскоўская прэса адзівалася аб ёй у лепшым выпадку стрымана, але былі і вельмі крытычныя публікацыі, асабліва адносна беларускай часткі экспазіцыі. Рэч у тым, што з беларускага боку ў выставе бралі ўдзел шэраг мастакоў "інтэграцыйна-славянскага" напрамку — а ідэя "правільны" (з гледзішча ўлады) мастак неабавязкова сапраўдны прафесіянік... Шэраг карцін, што прыехалі з Мінска, тады нават не трапілі ў экспазіцыю, як неадпавядаючыя крытэрыям прафесіяналізму.

мастакі — удзельнікі выставы, аб'яўлення ў таварыстве пад прэтэнцыёзнай назвай "Великороссы". Ад людзей, якія з беларускага боку мелі дачыненне да арганізацыі выставы, я даведаўся, што афіцыйная Масква гэту акцыю праігнаравала. Калі беларускі бок быў прадстаўлены Міністэрствам культуры, Саюзам мастакоў, Нацыянальным мастацкім музеем і Музеем сучаснага мастацтва, дык расійскі (фактычна!) — грамадскай арганізацыяй "Комитет русско-славянского искусства". Такую сітуацыю хіба ж можна лічыць нармальнай, бо для нашай краіны гэта знявага.

Відавочна, што Масква не збіраецца накіроўваць у Беларусь культурніцкія "інвестыцыі" ў выглядзе твораў сваіх лепшых мастакоў. На гэтай выставе Расія прадстаўлена другім, а мо і трэцім эшалонам свайго мастацтва. Тое ж адбываецца

Г. Вашчанка "Час з часу"

Г. Мызнікаў "Масква златаглавая"

ца і ў іншых галінах культуры. У нас гастралююць звычайна расійскія "зоркі" пенсійнага і перадпенсійнага ўзросту альбо моладзь, якая яшчэ толькі набіраецца вопыту. Крыўдаваць на гэта не выпадае, бо і ў культурным жыцці, і ў эканоміцы дзейнічаюць адны і тыя ж законы. Законы Рынку. Наўрад ці нават Балтыя, а тым больш Захад захочуць пакаштаваць расійскі культурны прадукт "другой свежасці". Вось яго і гоняць у Беларусь. Бо тут глядаць не такі пераборлівы. Краіна ў палітычнай ізаляцыі, значыць, культурныя кантакты з Захадам вельмі абмежаваныя. І расійскі культурны тавар не сутыкаецца з канкурэнцыяй ні з боку заходняй культуры, ні з боку культуры

туры беларускай нацыянальнай, якая сёння ў цяжкім стане — без дзяржаўнай падтрымкі.

Ёсць яшчэ адна акалічнасць. Выстава "Славянскіх гарадоў немеркнучый венец" стала дэбютам для нашага Музея сучаснага мастацтва. Музей заяўлены сярод арганізатараў. Першая выстава для новага музея гэта як першы нумар новага часопіса: гэта дэкларацыя творчых прынцыпаў. Таму не варта было музею, у назве якога прысутнічае слова "сучаснасць", браць удзел у гэтай акцыі, адкрыта кансерватыўнай, звернутай у "светлае мінулае". А мо хтосьці так разумее нашу будучыню?

Пётра ВАСІЛЕЎСКИ
Фота К. ДРОБАВА

АБСЯГІ

**БРЭСТ...
У гонар
Адама Міцкевіча**

11—12 сакавіка ў абласным цэнтры прайшла міжнародная навукова-тэатральная канферэнцыя "Асоба і творчасць Адама Міцкевіча ў кантэксце сусветнай культуры", прысвечаная 200-годдзю з дня нараджэння вялікага паэта. У канферэнцыі прынялі ўдзел знакамтыя навукоўцы і пісьменнікі з Мінска Адам Мальдзіс, Уладзімір Гніламедаў, Уладзімір Мархель і іншыя, з Брэста, а таксама Літвы і Польшчы. Было падрыхтавана каля ста дакладаў. Бадай, самай галоўнай з узнікаемых праблем з'явілася наступная: агульнасць гістарычных лёсаў беларускага і польскага народаў — агульнасць спадчыны Міцкевіча.

Арганізатарамі канферэнцыі выступілі нацыянальная Акадэмія навук, Саюз беларускіх пісьменнікаў, Брэсцкі абласны выканаўчы камітэт, мясцовы дзяржуніверсітэт. Удзельнікі канферэнцыі ўсклалі кветкі да помніка Міцкевіча на гарадской вуліцы, якая носіць імя паэта.

Рашэннем аблвыканкама распрацаваны цэлы шэраг мерапрыемстваў, прысвечаных юбілею Міцкевіча.

**Клуб творчай
інтэлігенцыі**

Група актэраў, мастакоў і журналістаў горада выступіла з ініцыятывай стварыць пры мясцовым тэатры драмы і музыкі клуб творчай інтэлігенцыі. Дзеля абмену інфармацыяй, для арганізацыі сумесных мерапрыемстваў, у тым ліку і дабрачынных.

Адбылося першае пасяджэнне. Прайшло яно, аднак, у вострых дыскусіях. Ялыбкаў разладу — два. Па-першае, вельмі хвалювалася інтэлігенцыя, ці дасць станоўчы вынік такое аб'яднанне для творчасці. Па-другое: ці стане яно нацыянальным. Другое пытанне асабліва турбуе берасцейскіх пісьменнікаў, якія на гэты раз пасяджэнне клуба праігнаравалі. Між тым касцяк яго ўжо сфарміраваўся. Чарговае пасяджэнне было прызначана на 27 сакавіка.

Сымон АКСЕНИН
-ГОМЕЛЬ...

**Усё жыццё
на сцэне**

Андрэя Іванавіча Лазароўскага добра ведаюць у Мазыры. Бо ён — усё жыццё на сцэне. І ўвесь час — на адной. Спярга ў драматычным гуртку, потым у народным

тэатры, пасля ў эксперыментальным — "Верасень", і вольна апошнія гады ў гарадскім драматычным тэатры імя І. Мележа. 70 год на сцэне! З нагоды гэтага юбілею ў зале, як кажучы, не было дзе і ялыбкаў ўпасці. Павіншаваць старэйшага артыста, чалавека-легенду сабраліся аматары тэатральнага мастацтва не толькі з горада на Прыпяці, але і Мінска і Гомеля. Добрае слова пра юбіляра сказалі галоўны рэдактар Упраўлення тэатраў Міністэрства культуры Беларусі В. Валадзько, крытык А. Лабовіч, драматург В. Ткачоў, кіраўнікі горада, калегі.

У той вечар быў паказаны і спектакль "Прымакі" з А. Лазароўскім. І з М. Коласам, заснавальнікам тэатра, які з'яўжае ў Расіі. А прыехаў ён у Мазыры, каб павіншаваць Андрэя Іванавіча і разам з ім выйсці на сцэну. Як і раней.

**Конкурс
фалькларыстаў**

Сярод школьнікаў Жыткавічаў прайшоў конкурс пад назвай "Шануем спадчыну сваю". Першае месца было прысуджана самадзейнаму тэатру "Зніч" Бялёўскай СШ. Юныя артысты паказалі ўрывак са спектакля "Несцерка" па п'есе В. Вольскага. На другім месцы — вучні тураўскай СШ N 2 са спектаклем "Мікітаў лапаць" па п'есе М.

...А прачнуцца ў Парыжы

Тыдзень таму пачалася ў нашай сталіцы "Франка-беларуская музычная вясна". Першая! Прагнозы на тое, што новая пара года выкліча ў культурных пластах атмасферы нязнання з'явы, спраўдзіліся. Тэмпература паветра ў канцэртных залах Мінска істотна павысілася. У сферы ўражанняў, эмоцый, людскіх стасункаў актывізаваліся стваральныя абменныя працэсы. Вечары "Франка-беларускай музычнай вясны" праходзяць з аншлагам, даючы спажыву для размоў усім, хто на іх патрапляе.

З добрай усмешкай успамінаюць адкрыццё імпрэзы, што адбылося ў мінулы пятніцу, за дзень да 8 Сакавіка, і таму было прэзентавана арганізатарамі як "падарунак дарагім жанчынам". Яны, "дарагія жанчыны", не маглі не ўсімхінуцца, заірнуўшы ў праграму, складзеную "з любоўю" да іх: "Кікімара", "Баба-Яга"... Ну, а калі сур'эзна, дык той філарманічны вечар падаваў публіцы дзівосны букет з музыкі Э. Грыга, Р. Шумана, П. Чайкоўскага, А. Лядава ў выкананні Акадэмічнага сімфанічнага аркестра Беларусі пад кіраўніцтвам яго галоўнага дырыжора Мішы Каца. У віяланчэльным Канцэрце ля мінар

Р. Шумана саліраваў адзін з вядучых сучасных музыкантаў, прадастаўлены як сябра і прыхільнік франка-беларускага праекта, масквіч Аляксандр Князеў.

Падзеяй стаўся дэбют інтэрнацыянальнага дуэта — Жэром Перно (віяланчэль, Францыя) ды Цімур Сергяеня (фартэпіяна, Беларусь). У іх было толькі тры дні, каб падрыхтаваць вялікую складаную праграму. Але тым, хто слухаў іхні канцэрт у Зале камернай музыкі, падавалася, нібыта Жэром з Цімурам ігралі разам з маленства. Яны, амаль равеснікі, грунтоўны, сур'эзныя ініцыятывыя віяланчэліст, які грае, як дыхае, уражваючы дзівосным, вакальным гучаннем інструмента, утварылі гарманічны ансамбль, пераствараючы незнаёмыя для большасці мінчукоў старонкі музыкі К. Дэбюсі, Г. Фарэ, А. Мясіяна, С. Рахманінава.

Нарадзіўся ў Мінску і яшчэ адзін адметны ансамбль. Інэс Карсанці (альт), Жэром Перно (віяланчэль) ды беларускія выканаўцы Лідзія Дабрынец (скрыпка) і Юры Гільдзюк (фартэпіяна) дасягалі падчас свайго канцэрта імгненна сапраўднай шчырасці — калі праблемы нотнага тэксту і партнёрскай "сыгранасці" адступаюць перад

творчасцю мастацкага духу. Яны гралі вядомых усяму свету, але доўгі час нязнаных для нашай публікі Э. Шасона, А. Руселя, Г. Фарэ.

Заўчора — яшчэ адно адкрыццё: з Дзяржаўным камерным аркестрам Беларусі пад кіраўніцтвам М. Каца граў улюбёнец мінскай публікі (зрабіўся такім "з першага позірку") Жэром Перно, а ў найпрыгожым фартэпіянным Канцэрце ля мажор В. А. Моцарта саліраваў — у абаяльнай лёгкай манеры — Жэром Дзюкро...

Сёння адбудзецца заключная імпрэза з удзелам ці не галоўных віноўнікаў франка-беларускага праекта — выхаванцаў Рэспубліканскага ліцэя пры Беларускай акадэміі музыкі класа занага педагога Уладзіміра Перліна. Ну, а заўтра нашы юныя віяланчэлісты-віртуозы разам са сваім педагогам выпраўляюцца ў дарогу, каб, вобразна кажучы, прачнуцца ў Парыжы. Тут, а таксама ў наваколлі французскай сталіцы, залануе стыхія супольнай музычнай вясны: майстар-класы, творчыя стасункі, рэпетыцыі, канцэртныя выступленні і хвіліны адпачынку, — усё разам...

С. БЕРАСЦЕНЬ

Поспех напаткае ўсіх

"Маладзечанская сакавіца" прымусяць сябе чакаць да 20 сакавіка і міне вокамгненна: ужо 22 сакавіка заўсёдня дыпломны ды прызы знойдуць сваіх гаспадароў. Уладальнікаў. "Талентаў і прыхільнікаў" (іх прывязе Мінскі тэатр-студыя кінаакцёра). "Дваіх на арэлях" (уважальных Мінскім абласным драматычным тэатрам, што ў Маладзечне). "Парфёна і Аляксандру" (якіх выпусціць у людзі Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы). "Містэра Розыгрыша" (той вучоны і навуковы пад дахам Тэатра-лабараторыі нацыянальнай драматургіі). Мо з надзеяй на "Пяць вечароў" у будучым (антрэпрыза "Тэатральныя зоркі"), мо з досле-

дам у "Доме для зачашчэў" ("Незалежнага тэатра" з Гомеля)? Пэўна ж, і Акадэмічны рускі тэатр Беларусі са сваёй класічна-сучаснай дылогіяй — "Раскіданым гняздом" "У прыцемках" — таксама зазнае свайго поспеху, — у горадзе-спадарожніку фестывалю "Маладзечанская сакавіца" — Вілейцы...

Ж. Л.

На здымках: Ірына Рымарова і Генадзь Гарбук у спектаклі "Парфён і Аляксандра" М. Манозіна; Алена Гудкова і Ігар Сіоў у спектаклі "Містэр Розыгрыш" С. Кандрашова.

Фота Аляксея МАЦЮША і Артура ПРУПАСА

Бенефіс... опернага хору

Усведамленне унікальнасці таго вечара ў Нацыянальным тэатры оперы і балета ўзнікла адразу пасля адкрыцця залы. Вядучы — элітанты, стрымана-ўсхваляваны Уладзімір Шаліхін — паведаміў, што папярэдні самастойны харавы канцэрт адбыўся на гэтай сцэне ў сезоне 1945—46 гадоў. І залытаўся, ці ёсць удзельнікі таго канцэрта сярод ветэранаў хору, якім у гэты вечар была аддадзена цэнтральная ("царская") ложа бельэтажа. Пад прывітальныя воклічы перапоўненай залы ў ложи паднялося некалькі чалавек, і ўсе мы адчулі жывую сувязь часоў. Калі з цёмнай глыбіні сцэны выплыў на фуры вялікі оперны хор і загучаў плач па залітай крывёю Айчыне з "Макбета" Вердзі, падалося, што яны, сённяшнія артысты, звяртаюцца са сваім мастацтвам да папярэднікаў ветэранаў, якія маглі ганарыцца чыстым, стройным, выразным, багатым тэмбравымі фарбамі спяваннем сваіх творчых нащадкаў!

Як сур'эзна і з любоўю паставіў-

ся тэатр да харавога бенефісу! Трэба было бачыць прыгожыя сукенкі жанчын з пералічанага сіняга аksamіту, бездакорныя смокінгі мужчын, а чорная сукенка, у якой выйшла на паклоны Ніна Ламановіч (галоўны хормайстар), была вартае паказаў высокай моды! Стэльным і вобразным было ўбранне сцэны (мастак Людміла Ганчарова).

У першым, "Італьянскім" аддзяленні зруйнаваныя калоны па баках станка маглі выклікаць уяўленне пра антычны амфітэатр, а заднік у зменлівым святленні быў "небам". У другім аддзяленні, складзеным з музыкі Мусаргскага і Барадзіна, прыкметай "рускасці" стаўся заднік-экран, дзе імітавалася фактура радна.

Знакам павагі да "імянікаў"-харыстаў можна лічыць вельмі зладжанае, дакладнае па штрыхах, дынамічна разнастайнае гучанне аркестра з пастаянным клопатам пра баланс з чалавечымі галасамі (дырыжор першага аддзялення — В. Чарнуха, другога — Г. Праватараў).

Думаю, для многіх гэты вечар стаўся сапраўдным адкрыццём харавога Вердзі. Трыпціх кантрастных хораў з "Макбета", цыганская сцэна з "Трубадура", кульмінацыя першага аддзялення — знакаміта харавая фрэска сцэны буры з "Атэла", гімнічны фінал "Набука", — дзе ўсё гэта можна пачуць у жывым і такім яркім выкананні?

Аднак, прызнаюся, і палымяны Вердзі падаўся залішне акадэмічным, прыгладжана-мілагучным у параўнанні з Мусаргскім ды Барадзіным. Гэтае ўражанне шмат учым зыходзіла ад працы Г. Праватарава, які здолёў узяць на новую вышыню і хор, і аркестр, і саліста Алега Мельнікава. А калі адгучаў апошні пазначаны ў праграме нумар і нарэшце сціхла бясконца аваяцыя, сцэну зноў заліло сіняе святло, самыя прыгожыя і маладыя артысты хору пабраліся ў пары, мякка ўступілі жаночыя галасы, і зачараваных слухачоў загідалі пругкія меладычныя хвалі "Баркароль" з "Казак Гофмана".

Р. УЛАДЗІМІРАВА

Чарота. Трэцяе ж месца дасталося фальклорнаму калектыву тураўскай СШ N 1 — за паказ народнага свята "Купалле".

Гэты конкурс пакінуў прыемнае ўражанне і надзею, што спадчына дзядоў і прадзедаў нашых жыве, яна ў надзейных руках.

У нас балъ

У Гомельскім абласным Палацы піянераў і школьнікаў адбыўся конкурс выканаўцаў балнага танца, у якім прынялі ўдзел пары з Мінска, Віцебска, Брэста, Гародні, Мазыра, Чарнігава і Смаленска. Спартыўны танцы ад 10 да 15 год. У старэйшай групе першае месца занялі выхаванцы гомельскага клуба "Ронд" Кацярына Чыжы і Сяргей Коцур, у сярэдняй — берадзіцкі Кацярына Макарэвіч і Павел Анталовіч. Чарнігаўская пара Марына Даніліна і Дзмітрый Старавойтаў перамаглі ў маладзай групе.

Пераможцы, як і вядзецца, атрымалі прызы.

Ігар ЛЯСНЫ

ГРОДНА...

Новы часопіс

У Гродне выдаецца некалькі часопісаў на польскай мове. У канцы мінулага года з'явіўся яшчэ адзін — "Слово ойчыста". Засна-

вальнік — "Польска Мацеж Школьна на Беларусі", галоўны рэдактар — Антоні Пацэнка, наклад — 499 асобнікаў. На вокладцы часопіса за студзень-люты рэпрадукцыя вядомай карціны Ваньковіча "Адам Міцкевіч на скале Юда", нумар прысвечаны 200-годдзю паэта. Ёсць укладка "Мы і школа" з вершамі Міцкевіча.

Часопіс спакойна-настальгічны. Аўтараў каля дзесятка. Большасць публікацый — успаміны пра сваіх гераічных шляхотных продкаў і крыву "размахвання" іх паўстанцкімі шаблямі.

Алена ГАЙКО

На ўзнаўленне сабора

У цэнтры Слоніма ўзнаўляецца Спаса-Праабражэнскі сабор. Вернікі, якія ажыццяўляюць, адраджэнне святні і красы горада, сутыкнуліся з матэрыяльнымі і фінансавымі цяжкасцямі. Дзеля пераадолення іх быў наладжаны і праішоў у мясцовым РДК багаслоўска-музычны вечар "Царква і культура", які ладзіўся па благаслаўленні Мітрапаліта Мінскага і Слуцкага Філарэта. У ім таксама прыняла ўдзел былая сланічанка, заслужаная артыстка Расіі Людміла Іларыёнава, якая выканала старадаўнія рамансы і песні ў суправаджэнні

квартэта "Маскоўская балалайка" і хору Мінскае Духоўнае семінарыі.

Яшчэ адна прэм'ера

Рэжысёр Віктар Небальсін на сцэне Слонімскага беларускага драматычнага тэатра паставіў новы спектакль для дзяцей па п'есе В. Зіміна "Жыла-была Сыраежка". Гэта яго ўжо не першая пастаноўка, бо раней былі ім пастаўлены спектаклі "Пакрыўджаныя" па п'есе У. Галубка, "Крышталёная сняжынка" па ўласнай п'есе. "Чарнакніжнік" па п'есе С. Кавалёва і "Камедыя" У. Рудава.

У галоўных ролях прэм'еры заняты артысты В. Міхальчык, С. Фурса, Н. Шугай, Т. Натарава, І. Яцук і іншыя. Дарэчы, на яе былі запрошаны загадчыкі і метадысты дзіцячых садкоў і намеснікі дырэктароў школ па выхавальчай рабоце Слоніма, каб загадзя ўбачыць, што тэатр прапануе дзецям.

Сяргей ЧЫГРЫН

ВІЛЕБСК...

Свята

на Залатагорскай

Днямі Віцебскае прафтэхвучылішча лёгкай прамысловасці N 46 адсвяткавала чацвёртую гадавіну

нацыянальнага творчага цэнтра "Вытокі". Маладыя дзяўчаты, будучыя швачкі, вязальшчыцы і ткачыкі, гулялі Пакровы, дэманстравалі абрад выпечкі каравая, валачобны і калядны абрады. Імпрэзу суправоджала тэатралізаваная дзея, у час якой да прысутных завіталі вялікія прадстаўнікі беларускай мінуўшчыны.

Ідэя стварэння цэнтра "Вытокі" належыць тутэйшай выкладчыцы Святыяне Ляўковіч, якая з асаблівай адданасцю ставіцца да захавання нацыянальнай спадчыны паўночнай Беларусі.

Выкладчыкі разам з навучэнцамі ўжо каторы год збіраюць у музей "Вытокаў" рэчы хатняга ўжытку, зробленыя рукамі іх продкаў.

Сімвалічна, што вучылішча стаіць у горадзе на вуліцы Залатагорскай. І гучаць на Залатой горцы прыпеўкі, бо пакуль гармонік іграе, беларусы будуць жыць...

Ушануюць Малевіча

Тры гады назад гарвыканкам прыняў рашэнне аб стварэнні скульптурна-прасторавай кампазіцыі, прысвечанай славаўтаму мастаку Казіміру Малевічу. На конкурс у выставачнай зале абласнога аддзялення Саюза мастакоў былі прадстаўлены тры работы. Лепшым прызнаны макет мастака Аляксандра Слепава і архітэктара

Ігара Лапунова. Аднак дагэтуль ідэі ўстаноўкі кампазіцыі заставаліся на паперы.

Як паведаміла газета "Віцебскі кур'ер", на апошнім нарадзе ва ўпраўленні культуры гарвыканкама была падтрымана неабходнасць хутчэйшай рэалізацыі ідэі. Для ажыццяўлення намечанага спатрэбіцца больш за 500 мільёнаў рублёў.

Святлана ГУК

МАГІЛЁў...

Міжнароднае прызнанне

Двум фотамастакам, Генадзю Карчэўскаму і Анатолю Талкачову, якіх добра ведаюць у горадзе па актыўным шматгадовым удзеле ў фотавыставах і па высокіх узнагародах за іх (у тым ліку і міжнародных), былі прысвоены ганаровы званні ФІАП — міжнароднай федэрацыі мастацкай фатаграфіі.

Талкачову прысвоена званне "артыст ФІАП" (фотамастак міжнароднай федэрацыі). Карчэўскаму, які ўжо меў гэты ранг, прысвоена больш высокае званне — "акселенц ФІАП" (ганаровы фотамастак).

Алесь ПЯТРОВІЧ

"Усё пекла я зведару каханна..."

Безумоўна, пачуццё каханна — гэта найкаштоўнейшы дар прыроды. Каханне нясе чалавеку вялікую радасць, замілаванне і неспазняны яшчэ дагэтуль... боль, перажыванні. Няма такога чалавека, якога б не хвалявала тэма каханна, і тым больш — паэта.

Янка Купала — чалавек вялікай і чулай душы, светлага і праніклівага розуму. Для яго гэты шлях пошуку надзвычай складаны, супярэчлівы — ад высокіх узлётаў мроі да балючай раны, ад веры ў ідэал да ўнутранай драмы.

*Усё пекла я зведару каханна,
Усе мукі яго скаштаваў,
А ўсю радасць і рай мілавання
Недрук вырваў, спяганіў, стаптаў.*

"На адвітанне"

Вершы пра каханне — гэта вершы, сатканія з тонкай матэрыяй душэўнага перажывання, уяўлення, якога малюе ідэальны і далёкі вобраз каханай. У іх прысутнічае ўстаноўка на красу, прыгажосць як нязменную каштоўнасць жыцця.

*У дзяўчыні, у князіні,
Што падчас мне вочкам кіне, —
Каласісты вянок жыта —
Коска жыццяко павіта...*

*Кветка-лілія з крыніцы —
Шыйка гэтай чараўніцы;
Два букеты з незабудкі —
Маладыя яе грудкі...*

"Мая дзяўчынка"

Вершы гэтыя празрыстыя, наскрозь лірычныя, нібы вытканы з сонечных праменьняў. Паэт сапраўды спявае ўсім сэрцам, аддаючы нам свой талент і энергію да кроплі. Для Янкі Купалы тое, пра што ён піша, вельмі вялікае, значнае і ў той жа час асабістае. Каханне паўстае як мара, як высокі і прыгожы парыв душы. Яно разумеецца паэтам не толькі ў інтымна-асабістым плане, але і філасофскім, як увасабленне характара, дасканаласці чалавечых адносін.

*На крыжавых пуцінах з ёй сустрэўся —
Куды ісці, не ведала яна,
І я не ведаў — у полі я ці ў лесе,
І мне ляжала сцэжка не адна.*

*Стаялі мы. Нывідання дзівы
Нас абдымалі крыллямі шыймі,
Шапталі мне: вазьмі яе, шчаслівы!
Шапталі ёй: сабе яго вазьмі!*

З паэмы "Яна і я"

Янка Купала быў вялікім жыццядлюбам і гуманістам. Яго ідэяна-эстэтычнае крэда грэмалася на светлай веры ў чалавека, на глыбокай павазе да яго асобы. Менавіта адгэтуль і вынікае яго абвостраная цікавасць да ўнутранага духоўнага свету людзей, да патаемных пачуццяў і думак жывой чалавечай душы. Адгэтуль і той беспамылкова-чуйны псіхалагізм, які характарызуе лірыку каханна Янкі Купалы.

*Гэткім шчырым каханнем яе атуліў,
гэткай ласкай глядзеў ў яе сумныя вочы, —
Як і сонца не туліць расквечаных ніў,
Як і зоры людзям не ўглядаюцца ўночы!*

*Утварыў з яе шчасце з-над шчасцяў свай —
Чарадзейнаю княжну з апавесці дзіўнай,
І пад ногі ёй кінуў жыццё сваё ўсё...*

А яна?.. А яна была толькі... дзяўчына!..

"А яна..."

На пачатку сакавіка, у першыя веснавыя дні, у Доме літаратара адбылася вечарына "Усё пекла я зведару каханна..." па інтымнай лірыцы Янкі Купалы. Наладзіў сустрэчу Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы сумесна з Саюзам пісьменнікаў. Гасцінная зала Дома літаратара сабрала шчырых прыхільнікаў творчасці паэта. Присутныя яшчэ раз дакрануліся сэрцам да высокіх дум песняра, глыбей зразумелі яго, мацней адчулі еднасць з ім. У імпрэзе прынялі ўдзел артысты Галіна Дзягілева, Віктар Манаеў, Аляксандр Гарцуеў, паэт Леанід Дранько-Майсюк, гурт "Мінскі гармонік", навучэнцы Рэспубліканскага каледжа мастацтваў.

Вечарына правяла па Купалавым шляху кожнага, каб усім было лягчэй ўсвядоміць-адчуць сваю асабістую дарогу каханна. Паэзія Купалы стала ўласным роздумам кожнага, хто прыхінуўся да яе сэрцам. Роздумам пра святло і цемру, давер і роспач, пра вечнасць і імгненнасць нашага жыцця...

*Пуціна была, мы і тую
Зублілі, як лепей — не зналі:
Ці маем шукаці старую,
Ці к новай блаўкаіся далей?*

"З табою"

Д. КАВАЛЕВІЧ

Статыстыку трэба любіць. І цаніць. Бо яна па натуре — светлы аптыміст. Не дае нам, як кажуць, нос апускаць. Па статыстыцы наш дабрабыт "неуклонно растёт". І прычыны, не параўнальна з якім-небудзь дрымуцым 1913-ым. Статыстыка добразычліва, але настойліва сцвярджае, што "жыць стало лепш, жыць стало веселее" параўнальна, скажам, з мінулым годам. Для гэтага прыводзяцца, напрыклад, лічбы ашаламляльнага росту сярэдняй заробатнай платы ў цэлым па краіне. Цікавая ўвогуле рэч — гэта "сярэдняя ў цэлым". Нехта ж вось сядзіць, падсумоўвае самыя драбнісенкія даходы якой-небудзь прыбіральшчыцы і звышдаходы якіх-небудзь буйных "мафіёзі", а потым акурата на дзеліць папалам. Балазе, рабіць гэта цяпер не гэтак цяжка, як раней на лічыльніках: на камп'ютэры дзяліць — адно задавальненне. І ўвогуле дзяліць, размяркоўваць — справа прыемная. У выніку яго за мінулы год штомесячны даход аднаго "сярэдняга" беларуса складаў ажно... дзесь каля 70\$. Нават "глыбока стагнаючая эканоміка" Украіны трымае гэтую лічбу каля 100\$.

Але што нам раўняцца на тыя еўропы і нават украіны. Мы — дзяржава незалежная, да таго ж суверэнная, нават маем свой уласны бюджэт і сваю ўласную статыстыку. Яны нам не ўказ. Нават саюзная Расія нам не ўказ. Яны, бачыце, нас выхоўваць збіраюцца. Хай лепш выхоўваюць сваіх шахцёраў і настаўнікаў...

Нашыя ж уласныя настаўнікі, ды і шахцёры, а тым больш журналісты і ўвогуле не ў крыўдзе. Зарплата ідзе няўхільна — кожны месяц. Куды тым расійскім шахцёрам, якіх прыціснуў пад сваім эксплуатацыйскім гнётам міжнародны капітал... У нас, дарэчы, гэтым акулам разгуляцца не даюць, а ўсе іхнія "проіскі" ў нас пільна "пресекаюцца".

Усё, здаецца, было б добра, тым больш, што статыстыка наш аптымістычны настрой належным чынам падсілкоўвае. Але вось, на сваю галаву, навучылі нас у школе лічыць. Пачынаем лезці ў тыя статыстычныя "дэбры" і нешта самі сабе пералічваць і параўноўваць. Шкодная, шчыра скажам, навука — матэматыка. Бадай што, па вялікім рахунку, навучаць ёй трэба было б у асноўным дзяржаўнаму ўніверсітэту. Астатнім хапіла б гуманітарных навук — напрыклад, гісторыі якой-небудзь партыі, вядома, кіруючай.

Хай бы сабе тыя дзяржаўныя мужы і займаліся статыстыкай з матэматыкай. А так ужо школьнік 3 класа сурова выносіць прысуд — "інфляцыя заела". І дапетрыў ён да гэтага вельмі проста. Пайшоў у краму і акуратна спісаў з цэннікаў кошты хлеба, яек, каўбасы, масла, макаронаў, бульбы. Потым, праз месяц, ізноў туды завітаў — і тыя кошты зноў спісаў... А калькулятары ў гэтых вундэркіндаў цяпер ва ўсіх ёсць — цывілізацыя! Палічыў той школьнік статыстыку і здзівіўся: усё цяжэй, усё мяняецца... Акрамя таго, ён ажыццявіў яшчэ адзін дослед (хай даруче чытаць за антыпедагагічны прыклад) — залез да бацькі ў кашалёк і пералічыў ягоную наяўнасць двойчы, таксама з інтэрвалам у месяц. У кашалёку, аказваецца, — стабільнасць, нічога не мяняецца... Яшчэ больш пасуравеў дападны школьнік: "Інфляцыя, баці!"

Не будзем лічыць высокага дзяржаўнага чыноўніка дурнейшым за школьніка. Ён таксама ўсё добра лічыць і ўсё пра нашыя з вамі кашалёкі ведае. Але высновы робіць трохі іншыя, чым юны матэматык. Калі наш даход перавышае 480\$ у год, прыкладна 40\$ у месяц, то мы з вамі сапраўдныя буржуа, і трэба падатак на астатнюю суму, што зверху таго, моцна павялічыць... У гэтым пытанні і

пралягае галоўны водападзел паміж намі і дзяржавай. Для вырашэння сваіх праблем у яе сёння няма іншага шляху, чым зацягнуць "папругу" нашага сямейнага бюджэту яшчэ на адну дзірачку. Тое, што дыхаць нам усё цяжэй — суровую, але справядлівую дзяржаўную машыну мала цікавіць.

Вядома ж, многія з нас не нейкія абмылкі, каб плакацца і клянчыць у дзяржавы міласціну. Навучыліся, дзякаваць Богу, не толькі чакаць "міласці ад прыроды". Неяк імкнёмся выкручвацца, каб тая папруга не задушыла. Але велізарная колькасць людзей па-ранейшаму знаходзіцца выключна на дзяржаўным "довольстве" і іншых крыніц даходу ў іх няма. Дык вось цікава, што ўсё ж такі вялікі чыноўнік думае (а чалавек жа ён, мусіць, вельмі адказны!), калі бачыць, што за год рэальны дабрабыт сярэдняга беларуса, не кажучы ўжо пра таго, хто жыве "толькі на зарплату", зніжаецца з кожным месяцам. Размовы пра неверагодны рост ВВП і прамысловай вытворчасці ў таннейшыя хлеб і бульбу ніяк не ператвараюцца. Усялякі, нават самы пачатковы эканаміст, скажа, што рост ВВП павінен няўхільна пераходзіць у рост дабрабыту. Але тая ж статыстыка (а яна, аказваецца, можа быць не толькі ружовай) даводзіць нам, што за 1997 год інфляцыя складала 60%. Тут ужо нават чысты гуманітарый дапетрыць — нешта ў нас не так. І яшчэ тая статыстыка за мінулы год жорстка зафіксавала 34-тысячны "антыпрырост" насельніцтва нашай краіны. І гэта, нягледзячы на невялікую міграцыю звонку на Беларусь. Бадай што гэтыя 47 тысяч напрамую звязаныя з 60%. Нічога не скажам: статыстыка — рэч у вышэйшай ступені карысная.

Алесь ГІБОК-ГІБКОЎСКИ

ТЭАТР

Часіна "Ідыліі" скончылася

На 31 сакавіка выпадае прэм'ера ў Мікалая ПІНІГНА, — "Арт" Э. Рэза з найцікавейшым мінскім трыа ў складзе Віктара Манаева, Ігара Забары і Сяргея Жураўля. Прэм'ера выпадае, але перадусім... з афішы Нацыянальнага тэатра імя Янкі Купалы, бо грунтуецца зусім не на звыклых акадэмічных падвалінах. Але ж менавіта ў шэрагу купалаўскіх пастацовак публіка налаўчона пільнаваць прозвішча рэжысёра...

Ягоны адыход з Купалаўскага тэатра вырашаны ў сёлетнім студзені, — у Санкт-Пецярбургскай БДТ імя Г. Таўстанова. Падстава — запрашэнне мастацкага кіраўніка БДТ Кірылы Лаўрова. Нагода — пастаўка другога па ліку спектакля. Матывы?

— З пункту гледжання тэатральнай дысцыпліны, — тлумачыць Мікалай Мікалаевіч, — з пункту гледжання магчымасцяў, творчых ды вытворчых, нарэшце — беручы пад увагу гнуткасць тэатральнага арганізму, — мяне вабіць пэўнасць. Пэўнасць ставіць высокую літаратуру. Я не хачу займацца так званай беларускай нацыянальнай драматургіяй. Сёння мне яна не цікавая. Я — чалавек саракагадовай. Я хацеў бы займацца стыльнымі пастаўкамі, не грэбаваць эстэтыкай, а тут... "Ці ты ўзйдзеш калі сонца..." Мо калісьці і я вярнуся — чакаць, — у мяне быў праект зрабіць "Сымона-музыку" з "Песнярамі". Мо і зробім. А цяпер вынікае творчая магчымасць рабіць Ібсена, Мюсэ, Шніцлера... У Купалаўскім іх зрабіць немагчыма. Практыка давала: усё, што атрымаваецца ў нашым тэатры прыстойным, годным, вабным, звязана толькі з нацыянальнай літаратурай, нацыянальнай ідэяй. А мне... надакучыла пачувацца закланікам нацыянальнай культуры, літаратуры, выконваць пачэсную або ганаровую місію, — я мушу спраўдзіцца як мастак. У Пецярбурзе — кантракт на тры гады. За гэтыя гады я хачу рэалізаваць тое, што даўно чакае свайго часу... І потым... У дзяржаве, якая недаацэньвае нацыянальную ідэю, а часам і грабею ёю, бессэнсоўна працаваць у нацыянальным тэатры. Бессэнсоўна — калі скручваюцца, сціскаюцца ўсе нацыянальныя праграмы... Рэальна супрацьстаяць у творчасці можна, калі ты незалежны. Калі ты мяняешся, развіваецца. Я не магу дваццаці гадоў быць нязменным. Часіна "Ідыліі" скончылася. Што рабіць... Мы пачыналі жыць у адну эпоху, а працягваем — у іншую, у інакшую; адукаваныя, навучаныя, абазнанія, працавітыя, інтэлігентныя... амаль на самым дне жыцця. Гэта — раздражняе. Гэта — прыніжае. Я сёння — тавар, і гэты тавар — там, у Пецярбурзе, мае цану. Хоць бы маральную...

На самай справе з артыстамі БДТ я паразумеўся. У іх школа Таўстанова. Яны б не пусцілі мяне, калі б я не адлавіваў іхнім запатрабаваннем. Мяне, напрыклад, пачварна, жудліва знішчае крытыка: усчаўся гранд'ёзны энк вакол майго спектакля і вакол мяне. Таўстановаўскі тэатр для іх — свяшчэнная карова. Яны, крытыкі, нікога не хочаць туды пусіць. Праўда, той спектакль, які я паставіў ("Капрызы Марыяны" Мюсэ. — Ж. Л.), абсалютна выпінаецца са стылістыкі БДТ (хоць ён і не без недахопаў), — гэта ўсе бачаць і разумеюць, як разумеюць і тое, што ніколі ўжо не будзе там Таўстанова, што БДТ мусіць быць іншым і будзе... Новыя прыстасаванні, новыя сродкі выражэння... Новая стылістыка і г.д. Увогуле тон "Московского комсомольца" не пакідае расійскую крытыку. Пішуць, што ў акцёраў твары ў зморшчынах, што ім даўно пара на пенсію (пра саракагадовых!). Хамства. Крытыку можна ўспрымаць толькі тады, калі адчуваеш яе ўзровень. Там, часцей за ўсё, узровень базарны...

невялікія грошы, за якія я еду туды працаваць, мяне не бянтэжаць. На самай справе я не памятаю сабе такім панічом у фатэлі, які твор творыць... Мне заўжды была жыць цяжка. У мяне няма вялікага захаллення з нагоды маіх уласных творчых перамен, звязаных з Пецярбургам: ну, атрымаецца, ну, не атрымаецца, але я спакойны. Мяне больш бянтэжыць хіба тутэйшая бесперспектыўнасць.

Мікалая ПІНІГНА
запісала Жана ЛАШКЕВІЧ

P.S. У наступным сезоне Мікалай Пінігін распачынае пастаўку "Барыса Галунова" ў Нацыянальнай оперы і мае намер аднавіць "Касцюмера" ў Нацыянальнай акадэмічнай драме.

Ж. Л.

Фота Марыі ЖЫЛІНСКАЙ

Напрыканцы мінулага года споўнілася 60 гадоў нашаму вядомаму крытыку і літаратуразнаўцу, в.а. дырэктара Інстытута літаратуры імя Я. Купалы НАН Беларусі, члену-карэспандэнту НАН Беларусі, прафесару Уладзіміру Гіламедаву. Унёсак даследчыка ў развіццё навукі пра літаратуру важкі і даўно прызнаны грамадска-культурнай супольнасцю. Напісаньня на высокім навукова-тэарэтычным узроўні, яго працы "Традыцыі і наватарства", "Сучасная беларуская паэзія", "Янка Купала: новы погляд" і іншыя зрабілі добрую справу ў асэнсаванні гісторыі нацыянальнай літаратуры XX стагоддзя. У ліку іншых даследчыкаў У. Гіламедаву вызначае духоўна-метадалагічныя пазіцыі і перспектывы развіцця беларускай крытыкі і літаратуразнаўства.

Прапануем увазе чытачоў гутарку з ім крытыка Міколы МІКУЛІЧА

— Уладзімір Васільевіч, з гадамі за вамі замацаваўся імідж памяркоўнага, добра-зачлівага, лагоднага чалавека і глыбокага, прынцыповага крытыка. Як спалучаюцца гэтыя якасці ў адной асобе? Бо мы ведаем: там, дзе прынцыповасць і пазіцыя, — вельмі часта напружанасць, пэўныя супярэчнасці, а то і канфлікты...

— Паняцце прынцыповасці — рэальнае паняцце, яно складае адну са стрыжнявых

формы, скажам, вершаскладання можна вывучаць і асобна. А ўсё-такі лепш, калі ты праз форму пазнаеш усю духоўную глыбіню твора. Мастацкі твор — з'ява вельмі складаная. Калі глыбока расчытаць яго асацыяцыі, то ён можа раскрыцца цікава і нечакана нават для самога аўтара. Задача нас, літаратуразнаўцаў, заключаецца ў тым, каб так прачытаць твор, каб аж аўтар паціснуў плячыма і сказаў: "Я ж гэтага, здаецца, не пісаў"...

"Пачуць, як у слове плешчацца сэнс..."

ліній усяго маральнага пачатку. Вядома, крытык павінен быць прынцыповым. Але ж кожны прынцып, самую найлепшую ідэю можна давесці да абсурду, калі разгортваць, рэалізоўваць іх залішне проста, не ўзгадняючы з іншымі прынцыпамі, ідэямі, з'явамі і акалічнасцямі. Напрыклад, з асабліва сямі творчай лабараторыі пісьменніка, задумай твора, мэтай аўтара. Трэба, каб твае меркаванні былі ўзгоднены з тым, што хацеў паказаць сам пісьменнік. А мы ж часам не лічымся з гэтым, крытыкуем аўтара за тое, што не ўваходзіла ў яго задуму. Такім чынам, ёсць прынцыповасць са знакам плюс, станоўчая, а ёсць і мінусавая.

Цяпер мы, крытыкі, мала каму цікавыя. А раней, пры той уладзе, калі ўсім кіравала кампартыя, калі была суцэльная ідэалагічная заангажаванасць, нас выкарыстоўвалі як чыноўнікаў ад літаратуры, своеасаблівых пастухоў. Павыдавалі нам вострыя пёры і наказалі хадзіць за пісьменнікам "статкам", сачыць, каб кожны з пісьменнікаў ішоў з пашы ў хлей, а з хлява на пашу. Ды й на пашы каб належным чынам сябе паводзіць. Але справа ў тым, што каштоўнасць пісьменніка, можа, якраз у яго шкодлівасці. Гэта парадаксальна гучыць, але гэта, відаць, так. Каб дапамагчы чытачу нешта глыбей асэнсаваць, ён заўсёды імкнецца ступіць на неадследаваную паласу, а мы спяшаемся загнаць яго ў агульны статак, зьвужаем неабходны яму сектар свабоды. Крытык павінен падтрымліваць пошук. Праўда, залішняя даравальнасць і мяккасць таксама нельга працягваць. У такім выпадку цябе проста не будучь паважак.

Таму, з аднаго боку, — прынцып, а, з другога, — яго творчае, гуманістычнае разуменне, імкненне да таго, каб прынцып быў па-чалавечы змястоўны і адпавядаў шматгалоссцю нашага жыцця. Калі ж яго нейкім чынам інакш разумець то, безумоўна, канфліктаў будзе шмат.

Я іх помню, гэтыя канфлікты. Скажыце, ну, дзе сёння тыя крытыкі, якія некалі крытыкавалі першыя, ды і не толькі першыя, творы Васіля Быкава? А колькі было артыкулаў... Назва аднаго не заблылася і па сёння: "Вопреки жизненной правде"... Памятаюць тых, хто, часта рызыкуючы сваім становішчам, падтрымаў В. Быкава. Таму прынцыповасць без сумленнасці, гуманнасці, добра-зачліваці мала чаго варта. Прынцыповасць каштоўная якраз разам з добра-зачлівацю, разуменнем, некаторымі іншымі якасцямі.

— Уладзімір Васільевіч, дык, можа, гэта і не прынцыповасць — без сумленнасці і зычлівасці?

— Не, дык яны ж казалі: мы стаім на класавых пазіцыях, мы ведаем, што робім, — даём прынцыповую ацэнку...

Быў такі крытык Уладзімір Ярмілаў. Ён уваходзіў у адну з літаратурных груп 20-х гадоў, шмат пісаў, прымчым, вельмі таленавіта. Дык вось, на бранцы яго дачы была прымацавана шылда: "Осторожно, злая собака!", а нехта прыпісаў: "...і беспринципная". Відаць, там былі пісьменніцкія дачы...

У крытыцы, ведаецца, таксама адно з другім цесна звязана. Бярэш ідэйны бок твора — звязвай яго са стыльвым, таму што ідэя без стылю, вобразнасці, выяўленчых сродкаў ва ўсім сваім багацці зразумета не будзе. Або вазьміце форму. Я прызнаю, што пытанні

А гэта было, напрыклад, з тым жа Мележам. Калі аднойчы В. Каваленка пачаў хваліць аднаго з адмоўных герояў "Людзей на балоце" Карча за яго працавітасць (ён жа не толькі кулак і эксплуатаатар), дык Мележ кажа: "Не, я на гэтым акцэнт не ставіў..." Для яго гэта, бачыце, было нечакана...

— Уладзімір Васільевіч, вы пісалі і пішаце пра многіх нашых літаратараў. Кантактуеце з імі, падтрымліваеце пэўныя тасункі і ўзаемадачынненні — з аднымі больш цесна, з другімі — менш. Скажыце, калі ласка, у якой ступені аказваецца задзейнічанай у нейкіх псіхалага-тэхналагічных аспектах вашай працы канкрэтныя асабістыя знаёмстваў і адносін з пісьменнікамі?

— Аднойчы, яшчэ студэнтам, пайшоў я ў кіно. Гляджу: перада мною, крыху збоку, сядзіць Піліп Пестрак. Пасля заканчэння фільма я падышоў да яго, пазнаёміўся, праўдзю да гасцініцы. З гэтага часу ён стаў маім добрым знаёмым, старэйшым сябрам.

Пісьменнікі — звычайныя людзі, вядома, з высокім болевым парогам, часам крыўдлівыя. З імі мне шмат даводзілася сустракацца, і пры розных акалічнасцях. Калі я працаваў у ЦК КПБ загадчыкам сектара мастацкай літаратуры, да мяне са сваімі клопатамі і праблемамі ішлі многія з іх. Шмат каго я добра ведаў, з некаторымі блізка сябраваў. Але, паўтараю, калі ты пішаеш толькі на грунце таго, што сябруеш, гэта не прыносіць задавальнення ні табе, ні аўтару.

Вядома, пісьменнік часам мае патрэбу ў падтрымцы і пахвале, напрыклад, каб своеасабліва апраўдацца перад выдавецтвам, — маўляў, маю кнігу так высока цэнзяць, а вы цягнулі з яе надрукаваннем. Але пісаць трэба па праву ўнутранай радасці, пра тое, пра што ты сам хочаш пісаць. Я тут зноў вяртаюся да вобразна шлюбу. Хлопцы ці мужчыны жэняцца не з тымі дзяўчатамі ці жанчынамі, якія з'яўляюцца самымі прыгожымі, а з тымі, якія яны кахаюць. Гэтае паняцце кахання ці закаханасці пакуль не ўведзена ў слоўнікі літаратуразнаўчых тэрмінаў, але ў нашай працы яно адыгрывае вялікую ролю.

Калі я пісаў пра некага з пэўнаў ці празаікаў, то заўсёды ў аснову сваёй работы ставіў закаханасць. Дадзеная акалічнасць адкрывала перада мною таямніцы творчага свету пісьменніка. А калі ёсць гэта, дык тады звычайна хочацца і пасябраваць з ім, — як казаў Гётэ, хочацца наведаць яго краіну, паглядзець на тую хату, у якой ён нарадзіўся, пазнаёміцца з маці, бацькам, проста пастаяць, агледзецца. Над кожнай з вёсак (а нашы пісьменнікі, галоўным чынам, адтуль) — свае абрысы дрэў, сваё неба, свой даягляд. Нават каровы ў кожнай вёсцы па-свойму рыкаюць...

Адзін пісьменнік больш шчыры, раскаваны, таленавіты, другі — больш закрыты, "сабраны", ён нават галыштук не носіць, усё ў яго на гузіках. Пра апошняга мне заўсёды было менш цікава пісаць. Яго цяжка раскрыць, ён яшчэ недзе ў фальклоры, ідыёматычных ісцінах. Ён не рызыкую адштурхнуцца на сваёй ільдзіне ці чаўне ад мацерыка, пайсці ў плаванне ў акіяне нашага быцця з адным ды яшчэ тонкім вяслom. А вось калі б паплаваў, тады б стаў цікавы і мне, і шырокаму чытачу...

— Мы неяк прывычаліся гаварыць перады вучнёўства, станаўленне мастацкай індывідуальнасці пісьменніка, звялю-

чыя творчасці, надыход сталасці і г.д. На вашу думку, дзе заканчваецца адно і пачынаецца другое: вучнёўства — сталасць, вучнёўства — майстарства і г.д.?

— Мікола Уладзіміравіч, мне здаецца, што калі пісьменнік таленавіты, то ў яго перыяд вучнёўства няма: Ну, а калі ён у нейкіх формах і ёсць, то ўсё роўна вельмі цікавы — сваім наівам, памылкамі, недахопамі і г.д.

Вось зараз пра творчасці Яўгеніі Янішчыц піша дысертацыю аспірантка С. Калядка, якая ўжо выступала там-сям у друку. Яна таксама кажа: вось тут вучнёўскі перыяд станаўленне. Але самыя першыя зборнікі Янішчыц хоць і пазначаны маладым наіўным успрыманнем свету, — вельмі таленавітыя, яркія. Тут вучнёўства адноснае.

Ці вазьміце, скажам, творчасць Янкі Брыля, яго першы зборнік "Апавяданні". Першы зборнік — і ўжо сталы зборнік. Ці, напрыклад, прозу Івана Навуменкі, яго першую кніжку "Хлопцы-равеснікі". Гэта было такое свежае слова! Тады, у перыяд гэтак званай адлігі, усе пачыналі без ніякага вуч-

нёўства: і Навуменка, і Пташнікаў, і Стральцоў, і Сачанка... Тут, відаць, многае яшчэ залежыць ад часу, бо ёсць час, які своеасабліва сціскае талент і чалавек сапраўды адчувае сябе ў стане вучня.

Праўда, як бы там ні было, але ёсць эвалюцыя, пісьменнік развіваецца, развіваецца па пэўных перыядах. Разам з тым, пра пісьменнікаў так, як пра мастакоў, жывалісцаў, не кажуць. Памятаецца, пра Пікаса гаварылі: гэта ў яго блакітны перыяд, гэта ружовы і інш.? Бывае, першая кніжка з'яўляецца самай таленавітай, а далей усё ідзе горш і горш...

— Неяк Максім Танк у адказах на пытанні адной анкеты адзначыў, што працэс яго творчага развіцця ішоў па "простай узыходзячай".

— Так. Але калі я вам задам пытанне: "Якая кніжка Танка мацнейшая — першая ці апошняя?" — вы, мяркую, задумаецеся. Не проста на яго адказаць. Усё ідзе, ведаецца, неяк па сінусоідзе, і гэта правільна. Бываюць і правалы, і творчыя крызісы, і памылкі — не той дарогаю пайшоў, і вяртанні. Пісьменнік знаходзіцца ў пастаянным дыялогу з часам, жыццём і самім сабою. Ён, бывае, сам не падазрае пра свае магчымасці. Сам не ведае, якім шляхам ісці. Некаторым часам нават я падказваў, кажу: у тваім апавяданні вельмі цікавы чалавек, гэта раманы герой, ён просіцца на раманную прастору, табе пашчасціла яго знайсці, у яго, па словах Бялінскага, свой "изгиб ума"...

— Шмат хто з літаратараў апелляваў і апелюе да вядомай думкі Аляксандра Блока пра пачуццё шляху. Я перакананы, вы не проста задумваліся над гэтым паняццем — пачуццё шляху, — вы яго глыбока асэнсавалі і даследавалі практычна, асабліва падчас працы над манатрафіямі "Сучасная беларуская паэзія", "Праўда зерня", "Янка Купала: новы погляд"...

— Дзякуй за гэтае пытанне, яно вельмі глыбокае. Сапраўды, Блок, выдатны рускі паэт, добра адчуваў шлях, дарогу, але ў нечым ён перабольшваў значэнне дадзенай катэгорыі. Мне здаецца, калі мы будзем перабольшваць пачуццё шляху, то тым самым будзем занявольваць чалавека, асуджаць яго на гэты шлях. Трэба пакінуць чалавеку, і ў тым ліку мастаку, права на тое, каб памяняць сваю дарогу, адмовіцца ад яе. Яму трэба пакінуць права на нечаканасць, рызык, эксперымент. Гэтым самым мы пакінем яго пры сваім сумленні, пры сваёй натуре.

Колькі мы ведаем прыкладаў, калі пісьменнік выдаў цікавыя кніжкі і ў той жа час змяніў свой шлях. Вазьміце хаця б геніяльнага французскага паэта Арцора Рэмбо, або амерыканскага пісьменніка Сэлінджэра, аўтара рамана "Над пропастью во ржи", альбо амерыканскага акцёра Марлона Брандо, выканаўца цэнтральнай ролі ў фільмах "Хросны бацька", "Трава і жаданні" — ён таксама адмовіўся ад кіназдымкаў, знік ад людзей...

Чалавек, у тым ліку і пісьменнік, павінен мець права мяняць свой шлях — калі гэта дыктуецца яго волія, жаданнем, сумленнем і г.д. Прывязваючы да шляху, мы зробім яго проста рамеснікам, чалавекам, асуджаным на механічны дзеянні і ўчынкi. Калі ў цябе ў кішэні білет члена Саюза пісьменнікаў, то гэта яшчэ не азначае, што ты маеш права на нейкую грамадскую датацыю. У свеце ўсё

складана, даводзіцца па-рознаму будаваць сваю жыццёвую сцяжыну. Разам з тым, калі пісьменнік стаіць у падземным пераходзе і прадае кошыкі, то гэта, безумоўна, не зусім нармальна. Бо робіць ён гэта таму, што не мае сродкаў на пражытак. Адсюль яшчэ раз: хай будзе змена прафесіі па загадзе духу, розуму, сэрца, але не па прымуце утылітарнай жыццёвай неабходнасці.

— Вы — адзін з самых нашых праніклівых і тонкіх даследчыкаў і знаўцаў паэзіі. Па якіх якасцях і прыкметах параіце дыферэнцыраваць паэзію і проста вершатворчасць? Яшчэ неяк М. Танк гаварыў: сціраюцца ў нас межы "паміж паэзіяй і сапраўднай паэзіяй"...

— Ну, тут у кожнага, відаць, свой метады свае падыходы. За паэзіяй павінна стаяць праўда чалавечага перажывання, душэўнага руху, жэсту — я з гэтага заўсёды зыходжу. Канечне, гэта не універсальная канцэпцыя, але я спыніўся на ёй. Трэба, каб верш, радок, вобраз былі падмацаваны жыццёвым вопытам аўтара, учынкам ці здольнасцю на яго. Бо калі ён будзе нешта хваліць, а сам у гэта не будзе верыць, то як бы прыгожа ён ні выказаўся, якія б яркія метафары і эпітэты ні ўжываў, — гэта сапраўднай паэзіяй не стане. Хіба, напрыклад, Максім Танк пісаў прыгожа? Яго радок дастаткова каструбаваць, няроўнага сардэчнага пульсу, арытмічны, але за ім часцей за ўсё стаяла праўда. Відаць, былі вершы, складзеныя не на патрэбу вечнасці, але, каб мець магчымасць працаваць на "нятленку", неабходна было зарабіць і на іх.

У паэта не павінна быць перабольшанна сваёй асобы. Часам ён так ужо сябе ўзвышае, думаючы, што ён шчыры і праўдзівы. Жывое слова — гэта сапраўдная паэзія, мёртвае — уяўная. Некаторыя даследчыкі, як, напрыклад, літаратуразнаўца Раман Якабсон, паэзію наогул прыпадабняюць да мовы. Яны лічаць, што ўся паэзія заключана ў нацыянальным лексіконе. Задача кожнага канкрэтнага творцы — выбраць словы, сказы, мадэлі і разгарнуць іх змест, унутраную форму, аркестраваць гукі. Тады мы пачуем, як у слове плешчацца сэнс, шумяць хвалі і расце трава. І ў гэтым, я вам скажу, шмат праўды. Праблема заключаецца ў тым, каб нейкім чынам ажывіць слова. А зрабіць гэта можна ісцінай і праўдай. Пісьменнік мусіць пісаць пра тое, на што ён сам здольны. Калі ён піша: "Мы выйдзем шчыльнымі радамі", — дык трэба, каб сам быў у гэтых радках. Этычнае, маральнае павінна аб'ядноўвацца з эстэтычным, дух — з матэрыяль, плочцю. На гэтай гармоніі якраз і ўзнікае сапраўдная паэзія, якая здольна нас хваляваць, выклікаць на суперажыванне. Бо, часам, ведаецца, прачытаеш нешта і задумаешся: навошта?.. Ён ніколі там не быў, у тых падзеях не ўдзельнічаў, ніколі гэтага дрэва, каменя ці гары не бачыў. А піша, захапляецца... Такому не давяраеш.

А ўвогуле, спрэчка шмат: адзін кажа, што гэты верш добры, другі — што ён кепскі. Не трэба прэтэндаваць на універсальнасць крытэрыяў. Бывае, мы ацэньваем твор як слабы, а ён з цягам часу набывае жыццёвыя сіламі і здаецца цікавым. Я мог бы тут прыслаліцца на творы маладога Куляшова. Памятаецца, у свой час паэму "Аманал" раскрытыкаваў Якуб Колас, а мне сёння падабаецца гэты твор, як і іншыя яго рэчы. За што? За шчырасць, яна дайшла да нас.

Моцныя творы, наадварот, з цягам часу могуць слабець у сваім значэнні. Вазьміце "Слова да Аб'яднаных Нацый" таго ж Куляшова. Я сёння раўнадушы да гэтага твора, хоць верш вельмі моцны, зроблены ён прафесійна.

— А ці можа моцнае стаць яшчэ больш моцным?

— Так, і гэта бывае. Напісанае для дзяцей з цягам часу чытаюць дарослыя, тым, што адрасавалася дарослым, захапляюцца дзеці. Кніга "Рабінзон Круза" пісалася для дарослых людзей з мэтай даказаць, што чалавек здольны вытрымаць усё. Прырода і Бог зрабілі яго такім моцным, што ён можа выжыць у неверагодна цяжкіх умовах адзіночнага існавання. Гэта пісалася для англійскага джэнтльмена, каб ён стаў такім.

Другі прыклад, ён таксама з англійскай літаратуры. Льюіс Кэрал, прафесар матэматыкі, ужо пакынуў чалавек, для сваёй пляменніцы напісаў кнігу "Аліса ў краіне чудаў". Ён вельмі любіў малых дзяцей, яму падабалася забаўляць іх. Гэтая кніга доўгі час была класікай дзіцячай літаратуры, а цяпер стала прадметам чытання дарослых, якія ацэньваюць яе як цікавы мастацкі твор, напісаны для многіх пакаленняў.

— Як адрозніць у вершах сапраўды шчырае і глыбокае асэнсаванне супярэчлівых жыццёвых працэсаў, выяўленне духоўна-эмацыянальнага свету чалавека, споведную медытацыйную развагу аўтара ад напуканай позы, прэтэнзіі на "філасафічнасць", яе імітацыі, штучнай глыбакадуннасці, за якімі звычайна — ні біяграфіі, ні вопыту, ні мудрасці...

(Працяг на стар. 12)

Прызнацца, мемуары колішніх партызанскіх камандзіраў, а таксама радавых байцоў выклікаюць неадназначнае пачуццё. Кажуць, што ў свой час нехта ўзяўся падлічыць паводле апублікаваных успамінаў колькасць забітых, паводле аўтараў, немцаў, дык іх атрымаецца больш, чым увогуле загінула ў мінулы вайну. Тым не менш, думаецца, мемуары В. Каржа "Мая барацьба і праца", апублікаваныя ў другім нумары часопіса "Нёман", знойдуць удзячнага чытача. Яны цікавыя ўжо хоць бы тым, што адразу ўзнікае заканамернае пытанне: чаму ўспаміны камандзіра такога рангу (а Васіль Захаравіч быў Героем Савецкага Саюза, стаў генералам Чырвонай Арміі) не былі апублікаваны раней? Адказ просты — В. Карж не належаў да партыйных функцыянераў, якіх хапала і ў тыле ворага.

А галоўнае, бадай, сам змест мемуараў: "Васіль Захаравіч — чалавек, якога па многіх рысах характару можна параўнаць з легендарным Чапаевым, які "рэзаў праўдую-матку" заўсёды і ўсюды. Такія ўспаміны падабаліся не ўсім, а мяняць што-небудзь у напісаным В. З. Карж не хацелі".

Вяртанне ў вайну — і ў дакументальнай аповесці Л. Пракопчыка "Жывому — жыць", але гэта падзеі, убачаныя вачыма падлетка.

Па традыцыі часопіс знаёміць з лепшымі творами нашай літаратуры апошніх гадоў, прапануючы іх у перакладзе на рускую мову: з вершамі М. Аўрамчыка, М. Мятліцкага, з апавяданнем Б. Пятровіча, старонкамі з дзённікаў В. Адамчыка.

Поруч — вершы М. Шэлехава, развагі А. Ждана "Урач у малым горадзе", артыкулы А. Пашкевіча "Час паззіі" (аб феномене ўзвышэнства ў беларускай літаратуры XX стагоддзя), А. Андрэева "Усмешка Чашырскага ката" (аб культуры постмадэрна). На другой і трэцяй старонках вокладкі — рэпрадукцыі твораў П. Багданава.

У нашай сучаснай гісторыі — нейкая дзіўная асаблівасць. Ёй увесь час нечага не хапае — ці то рук, ці то ног, а хутчэй за ўсё дакладнасці і ... галавы, праўды. Здаецца, даўно ўжо сканала эпоха, калі праўда падзялялася на маленькую і вялікую, акупную, салдацкую і генеральскую. Сродкі масавай інфармацыі — газеты, радыё, тэлебачанне — пішуць, гавораць, паказваюць, на першы погляд, шчыра, адкрыта і непадцензурна. А дзень наш, мінулы і сённяшні, як быў безаблічны, без твару, такім і застаецца. Нават той далёкі, прысыпаны чарнобыльскім попелам, паролы ўжо даўно палыном. Перад кім ці перад чым — будучыняй, гісторыяй — мы хаваемся, чаму, каму і навошта дурным галаву? Гісторыя і праўда ўсё ж адна, і рана ці позна яны пакажуць сябе, бо прыналежаць не афіцыйным гісторыкам, не задобраным летапісцам, не архівам і спецхранам, а менавіта ўсяму народу. А народ маўчыць, маўчыць, але гэтую праўду захоўвае, тоіць у сабе да пары да часу. І калі надыходзіць час, пачынае гаварыць голасна, у вочы ўсяму свету.

Аб гэтым якраз сведчыць новая кніжка пісьменніка і журналіста Анатоля Бароўскага "Чорны бусел — белы цень", аповед пра энергетыкаў-ліквідатараў. Некалькі слоў пра аўтара. Жыве з сям'ёй, жонкай, дзецьмі і ўнукамі, у Гомелі — самай пакутнай, самай пацярпелай ад чарнобыльскіх наступстваў нашай вобласці. Падчас катастрофы сам знаходзіўся ў шэрагу ліквідатараў, быў спецыяльным карэспандэнтам маладзёжнай газеты "Чырвоная змена", працаваў у Хойніцкай раённай газеце. Неаднойчы наведваў чацвёрты блок

Чарнобыльскай АЭС. Сабраны матэрыялы трымаў у сабе амаль дванаццаць гадоў.

І вось ён выбухнуў, прарваўся. І не раманам ці аповесцю, а дакументальнай прозай. Нават не прозай. Аўтар прайшоўся па тых адрасах, сустрэўся з людзьмі і мясцінамі, якія сталі часткай яго жыцця і біяграфіі. Нічога не прыдумваючы, не мудрагелячы, апітаў нанова ліквідатараў, хто застаўся жывым з тае пары, добрасумленна залісаў. Так і атрымалася гэтая кніжка. Без асаблівых прэтэнзій на мастацкасць і нейкае сучаснае адкрыццё ісціны.

Але адкрыццё адбылося. Зроблена і перагорнута яшчэ адна старонка ўсенароднага гора і бяды. Старонка мала каму вядомая, бо А. Бароўскі спецыяльна звужаў сваю задачу. Узяў толькі адну прафесію людзей, што прымалі ўдзел у ліквідацыі катастрофы. Энергетыкаў. Нікому невядомых вясковых электрамандэраў і слесараў і іх кіраўніцтва.

Здаецца, вельмі сціглая задача. А між іншым, рэч атрымалася маштабная, бо, як вядома, і ў кроплі бяды... Так, адбылася, адлюстравалася і ў кроплі бяды сусветнае наша беларускае гора. Мы маем магчымасць адчуць і ўбачыць гэта гора зусім з іншага і нябачнага, невядомага нам раней боку. З выбухам, выйдем са строю чацвёртага блока Чарнобыльскай АЭС парушалася ўся сістэма энергаабеспячэння палескага краю, нашай рэспублікі, і трэба было нанова наладжваць яе. Падводзіць электрычнасць, святло туды, адкуль яны зніклі, у адселеныя і пераселеныя вёскі, на сухавейным знішчальным ветры гарачага восемдзят шостага года. Вырашаць

гэту задачу ў лічаныя дні, а то і гадзіны. Улад рэспублікі і краіны яшчэ ж трэба было захаваць свой твар, паказаць усяму свету, што нічога не здарылася, так, нейкі дробязны і часовы абрыў дроту на нейкім слупе.

А за спакой улад, іх крмінальнаю некампетэнтнасцю і разгубленасцю людзі плацілі калецтвам; а часам і жыццём. Бо ўсё рабілася на вялікай падманлівай хвалі ўсенароднага ўздыму і энтузіязму, гераізму мас. Сістэма жорстка эксплуатавала пачуцці простага чалавека, пад апладысменты вымушала тварыць дурноту і зводзіла ў магілу. І тут дарчы будзе прывесці адзіны толькі прыклад. Энергетыкаў кінулі ў зону, каб яны будавалі кашары для жывёлы на спаганенай на стагоддзі мірнымі атамамі атрутнай зямлі.

Як гэта па-нашаму, па-савецку: забыцца пра чалавека і ратаваць жывёлу, пачынаць не з чалавека, яго хаты, а са свінарніка. І зноў жа, да слова, ніводнае свінчо, ніводная карова не ступілі і нагой, ні лыча, ні рагоў не паказалі ў гэтых кашарах. Знаходзіцца там, жыць у тых кашарах было немагчыма з-за вялікай радыяцыі. На вецер былі выкінуты мільёны, і мільёны з нашых з вамі кішэняў. Хто ведае, мо туды мы так збяднелі, страціўшы нешта чалавечае ў сваіх апаленых радыяцыйнай душах?

І тут патрэбна сказаць, што рахунак гэтых апаленых душ у свой час будзе прад'яўлены. Аб гэтым красамоўна сведчаць выказванні герояў кнігі аб тым, што яны захоўваюць у сваіх хатніх архівах дзённікі і нататкі таго часу. Людзі, што прайшлі праз Чарнобыль, ліквідатары, адчулі пах усяленскай бяды, адчулі подых сваёй айчынай і ўжо

Прыслухайцеся да класіка

"Боская камедыя" па-беларуску

Больш чым праз шэсць стагоддзяў пасля стварэння Дантэ Аліг'еры "Боскай камедыі", гэты бессмяротны твор загучаў на беларускай мове. Прэзентацыя перакладу "Боскай камедыі", зробленага пэтам Уладзімірам Скарыніным, адбылася ў Dome дружбы з замежнымі краінамі. Высокую ацэнку працы У. Скарыніна далі яго калегі па пісьменніцкім цэху, прадстаўнікі Міністэрства культуры, а таксама Надзвычайны і Паўнамоцны Пасол Рэспублікі Італія ў Беларусі Джавані Чароці.

На здымку: пэст-перакладчык Уладзімір Скарынін і Пасол Рэспублікі Італія ў Беларусі Джавані Чароці.

Каб ведаць, хто мы

Пашыраць звесткі аб этнічным паходжанні беларускага народа, яго мове, культурных традыцыях, а калі шырэй — паглыбляць уяўленне аб нацыянальнай даўніне, — менавіта такую задачу ставіць перад сабой вучэбны курс беларусазнаўства, які цяпер уведзены ў вышэйшых навучальных установах краіны. А каб лепей засвоіць веды ў гэтай галіне, зразумела, патрэбны па-сучаснаму напісаныя вучэбныя дапаможнікі. Адзін з іх і з'явіўся нядаўна ў недзяржаўным выдавецтве "Завігар". Створаны ён аўтарскім калектывам, у склад якога ўвайшлі П. Бригадзін (дарэчы, пад яго рэдакцыяй і з'явілася "Беларусазнаўства"), А. Грыцкевіч, С. Дубянецкі, У. Ладзеў, Л. Лойка, П. Лойка, Т. Лойка, А. Лозка і іншыя. У выданні асветлена 13 тэм, змешчаны праграмы па беларусазнаўстве, спіс літаратуры. А гэта, думаецца, на карысць таму, што "Беларусазнаўствам" зацікаўляцца не толькі студэнты.

"Хлопцы! Беларускаю літаратуру не чытаюць! Давайце пісаць дэтэктывы..." — кажуць, да гэтага заклікаў Караткевіч на адным з пісьменніцкіх з'ездаў. Тады яго не зразумелі. Відаць, толькі перад ім стаяла задача змагацца за папулярнасць. Ва ўсякім разе ў сярэдзіне 80-х у сур'ёзным выданні быў пастаўлены такі дыягназ: "У беларускай літаратуры дэтэктывы ў чыстым выглядзе сустракаюцца рэдка". Хоць занось іх у Чырвоную кнігу. І гэта ў той час, калі толькі ў Англіі і ЗША выходзіла каля паўтысячы дэтэктываў штогод.

Вось такое аблічча нашай літаратуры. Пачынаеш думаць, што беларускія пісьменнікі займаліся скрытым сабатажам — не хацелі выкарыстоўваць дэтэктыўны жанр у "выхавальчых мэтах", не імкнуліся "садзейнічаць росту грамадзянскай пільнасці", не прапаведвалі "нецярыпнасць да злачынцаў і ворагаў савецкага грамадства". Можна, памыляюся?

Тое грамадства знікла, але злачынцы засталіся. Засталіся і чытачы, якія любяць разаблытваць крываваыя тайны. І яны прагна чытаюць. І ім не шкада грошай, каб паказаць нервы і прыемна прабавіць час. Але апошнія дзесця гадоў яны змушаны былі знаёміцца з прайдзісветамі Джэкамі ды Кітсі, шнарчыць па завуголлях Лас-Вегаса ды Нью-Йорка. Гэта цікава і займальна, але ў меру. Вельмі ж далёка, і няроднае не грэе. Нядаўна спаха-

Віктар Прайдзін. Эксгумацыя (Сучасны беларускі дэтэктыў). Мінск, РВБ "Лембавіч", 1997.

піліся ў Расіі — з'явіўся "Рускі праект". Грошы, што пайшлі на раскрутку, вернуцца. У гэтым няма сумнення. І каму пісаць — знайшлося. Сёння на абшарах СНД рэальных сюжэтаў вышэй галавы.

Пару тыдняў таму мне надарылася трапіць на сяброўскую прэзентацыю кнігі Віктара Прайдзіна "Эксгумацыя". На яе вокладцы можна прачытаць "Сучасны беларускі дэтэктыў". Прызнаюся, быў прыемна здзіўлены. Мабыць, пік пісання гістарычных раманаў ужо мінуўся. І гэта сімптам-атычна. Час настойліва дыктуе змагацца за так званана шырокага чытача. Было б проста ўцешна, каб з'явіўся свой сталы "Беларускі праект". І не варта бяцца, што мы зноў пойдзем услед за некім.

"Эксгумацыя" — назва, зразумела, сімвалічная. На старонках дэтэктыва выкопанне нябожчыка засталася за кадрам, аб ім толькі паведамляецца другой "экспедыцыяй" эксгуматараў, надзелены афіцыйнымі паўнамоцтвамі. Яны спазніліся. Каб чалавек канчаткова забраў з сабою ўсе свае тайны — існуе крэматорый. І ўішныя людзі не спалі ў шапку, умелі схавць канцы ў ваду. Увогуле, у творы гвалтоўна развіваюцца з жыццём многія. На тое і дэтэктыў. Дарэчы, каб у адной старой кабеты не было экстравагантнага хобі — красці цыбулю на суседскім гародзе, — трупаў магло быць і менш. Але, самі разумееце, жанр вымагае: каб страціць віравалі не на жарт. Ну, адпаведна, і "рэч", за якой палююць злачынцы, вяртае ўвагі. Яна прымушае нават звычайных людзей станавіць-

ца на слізкую сцяжыну.

Ды ў рэшце рэшт на шляху злამыснікаў і бандзюг становяцца следчы пракуратуры Смаляк і сьшычык маёр Зубенка. Спачатку яны ўвесь час спаляюцца то на крок, то на паўкроку... Вядома, не супермены. Яны не працягваюць неверагоднай пранікліваасці, як Холмс, Мегрэ ці тэлевізійны Каломба. Аднак нашы хлопцы — прафесіяналы. Яны няўхільна ідуць па следзе забытанай і звязанай з ваенным мінулым справы. І, нарэшце, бяруць верх. Перамога далася нялёгка, не атрымалі яны і заслужаных лаўраў. Аднак хочацца пажадаць доўгага літаратурнага жыцця ўдаламу дэтэктыўнаму дуэту Смаляка—Зубенкі. Бо найбольшай папулярнасцю карыстаюцца дэтэктыўныя цыклы ці, калі хочаце, серыялы.

"Эксгумацыя" — прыстойна зроблены дэтэктыў. У ім ёсць усё, што трэба па канонах жанру. Злачынцы і сьшычкі, таямніца і разгадка, інтрыга і нечаканая развязка... і, што асабліва важна, беларускі каларыт. Можна казаць пра масавую літаратуру што заўгодна, але якраз з яе многія чытачы чэрпаюць веды пра свет і чалавека, пра сваіх землякоў і родны кут. І неабходна, каб ён не саступаў чужыне ў звабнай загадкаваасці. Упэўнены, беларускі дэтэктыў без нашай "экзотыкі" стварыць немагчыма. Можна напісаць па-беларуску і нават ліха закруціць сюжэт, але шлёг цана, калі падзеі адбываюцца ці то ў Рагачове, ці то ў Тамбове, ці на Дняпры, ці на Тыбры.

Зразумела, "Эксгумацыя" — рэч небез-

Не веру!

Начытаўшыся выкшталцонай прозы Адама Глобуса, цяжка ўявіць, што гэты аўтар здольны і на рэалістычныя вясковыя замалёўкі. Тонкі стыліст і адмысловы канструктывіст "далісаўся" да простых апавяданняў. Хаця гэтую творчую звалючыю можна зразумець: пасля таго, як адаптуеш да айчынай паззіі ўсходнюю метрычную мудрасць (хоку, танку), добрасумленна, па-рамесніцку, і разам з тым шчыра, ледзьве не да самараспранання і адкрытага эксгібіцыянзму, пракруціш усе магчымыя "чарнушныя", парнаграфічныя матывы, не тое што сам напішаш стосік камерцыйных раманаў, але ўгадуеш і выдрукуеш цэлы цэх поп-літаратуры, зас-

Адам Глобус. Койданава. Менск, "Літаратура", 1997.

танецца... Ну што застанеца? Пісаць рэалістычную прозу. Дзеля чаго? А каб традыцыяналістам паказаць: мы таксама ўмеем. І, галоўнае, змадэляваць яшчэ адзін свет, адкрыць тэматычны і ідэйны пласт, які яшчэ ніхто не кранаў.

Дужа хацелася б зазірнуць у творчую майстэрню аўтара, каб даведацца, адкуль бяруцца вобразы, асобныя словы, тэмы, сюжэты. Пэўна, трэба добра пахадзіць па вясковых хатах з дыктафонам, начытацца айчынай прозы і прэсы, зверыцца за дыялектычнымі слоўнікамі, каб мець поўнае права стварыць выдуманым свет, які можа падавацца як дакументальная проза. Літаратура — з'ява небяспечная, бо на яе можна сур'ёзна захавацца. Пасля выхаду зборніка Адам Глобус

яшчэ пэўны час прадстаўляўся чытачам... Валодзем. Так завуць галоўнага героя цыкла апавяданняў. Трымае, не адпускае ад сябе выданнага Уладзіміра Адамчыка, і невядома, колькі гэтая навала яшчэ працягнецца — зліцце аўтара з персанажам, як доўга яшчэ пісьменнік будзе пераконваць чытачоў, а разам з імі і сябе ў сапраўднасці напісанага.

А напісана так, што ўвесь час, пераходзячы са старонкі на старонку койданаўскага жыцця, ловіш сябе на думцы, што вось-вось і паверыш, што сапраўды Глобус нарадзіўся ў Койданава, і ўсё расказанае сама што ні ёсць праўда, і вельмі цяжка пазбавіцца ад гэтага наслання.

Койданава, перайменаванае ў гонар Дзяржынскага, жыве сваім жыццём, такім жа, як і тысячы іншых невялікіх паселішчаў. Людзі нараджаюцца, працуюць, кахаюць, п'юць, паміраюць. Праўда, пераважна паміраюць. Паміраюць і сваёй смерцю, загадзя набіў-

непапраўнай гісторыі. І яны захоўваюць гэтую гісторыю, нясуць у сваіх душах да пары, да часу. Да пары, да часу, калі будзе магчыма вызваліцца ад яе прыгнёту, убачыць сябе ўпоравень з векам і ўсім чалавецтвам. І іх не адзікі, ліквідатары белых плям радыеактыўнай нашай сучаснай гісторыі, а вялікае мноства.

Уражае спіс энергетыкаў, ліквідатараў, што загінулі, памерлі тады і заўчасна адышлі ў нябыт сёння. А. Бароўскі дае поўныя спісы энергетыкаў, якія прымалі ўдзел у ліквідацыі чарнобыльскай катастрофы, і тых з іхняй кагорты, што атрымалі інваліднасць і сканалі. Маладыя хлопцы, мужчыны ў росквіце сіл, беларусы, украінцы. Так звае актывістаў, рэпрадуктыўнае насельніцтва Беларусі. За адно гэта ўжо варта дзякаваць аўтару.

Але мне, аддаючы яму павагу, хацелася б спыніцца на нейкай яшчэ адной нашай літаратурнай асаблівасці, а мо і традыцыі, якая, на мой погляд, прасочваецца пры чытанні кнігі А. Бароўскага. Старэйшае пакаленне ведае. Адразу ж пасля вайны з'явілася унікальная кніга "Ніколі не забудзем" — дакументальныя сведчанні беларускіх дзяцей, маленства якіх было апалена вайной. Значна пазней убачыла свет яшчэ адна унікальная дакументальная кніга. Кніга-памнік і непераяздзены яшчэ і сёння ўзор пісьменніцкай публіцыстыкі — "Я з вогненнай вёскі" А. Адамовіча, Я. Брыля і У. Калесніка. Потым былі такога ж кшталту і накірунку кнігі С. Алексіевіч. І вось цяпер кніга Анатолія Бароўскага. Своеасабліва літаратурная плынь у нашым мастацтве, ці не новы літаратурны жанр, які, мне здаецца, не мае аналагаў у свеце. Жанр дакументальнай публіцыстыкі на хвалі нашага айчыннага пакутніцтва і нашых айчынных бедаў. Жанр, які патрабуе, на маю думку, спецыяльнага літаратурнаўсвагасна даследавання і асэнсавання.

Віктар КАЗЬКО

дакорная. Ёсць у ёй моўныя агрэхі, на якія, зрэшты, учытаўшыся, не асабліва звяжаеш. З пазіцыі паспалітага чытача трэба заўважыць, што інтрыга, бадай, трохі зарана была "падстаўлена". Сюжэтная рэтраспектыўная лінія падаецца задужа празрыстай. Але, наогул, можна павіншаваць аўтара. Парадуецца і чытачы — аматары жанру. Ёсць нагода пацешыцца і ўсім неабякавым да лёсу роднай культуры.

Навошта мучыцца пытаннем, як прыцягнуць увагу да беларускай літаратуры? Караткевіч даўно на яго адказаў. І нават даказаў слушнасць сваёй пазіцыі. "Дзікае паляванне караля Стаха" — класічны беларускі дэтэктыў і найперш наш бестселер. А ў дачыненні мовы... Выпадак звёў з хлопцам-матэматыкам, які збіраўся ехаць на заробкі ў нейкую афрыканскую краіну. За восем месяцаў па спецыяльнай метадыцы, адным з элементаў якой было чытанне дэтэктываў, ён авалоўдаў партугальскай мовай. Раптоўна ляснуў Саюз, а з ім і надзеі прыдбаць грошы на чорным кантыненте. Але ён не хацеў страціць набытую мову і штомесяц знаходзіў і чытаў дэтэктыў па-партугальску. І мае знаёмства з польскай мовай пачалося з дэтэктыва. Слухаў польскае радыё ды чытаў пра валтужню-зброду аднаго варшавяка, завербаванага ЦРУ. Пасля такой школы не было праблем з газетамі і нават спецыяльнай літаратурай.

Спадары, пішыце дэтэктывы, як гэта робіць Віктар Праўдзін. Камерцыйныя структуры, выдавайце іх, як гэта зрабіла рэкламна-выдавецкае бюро "Лембавіч", якое выпусціла ў свет "Экстэмацыю". І ўжо сёння вы зробіце неацэнную паслугу для беларушчыны. А заўтра кожнаму будзе дадзена па справах яго. Прыслухайцеся да класіка. Караткевіч не памыляўся.

Ігар ЗАПРУДСКІ

шы труну і паставіўшы сабе помнік, паміраюць нечакана, ад удару нажом у сэрца ці "пад кадык", на вайне, паміраюць ад невылечных хвароб ці проста з пералою. Калі-нікалі бываюць смешныя здарэнні, смешныя ці толькі самім койданаўцам, ці, бывае, і чытачам. Падзеі кшталту наступнай: дзядзёка доўга шукае другую шкарпэтку і не можа знайсці, нарэшце знаходзіць яе... бо апраўду дзве шкарпэткі на адну нагу. Калі чытаеш пра Койданава, быццам чуеш галасы вясцоўцаў, іх інтанацыю. Здаецца, проста памяняеш імя героя і назвы мястэчак — і атрымаеш апісанне роднай вёскі. Сапраўдны рэалізм або, як кажуць літаратурнаўцы, па-мастакі пераасэнсаваная сума фактаў з апісаннем самага тыповага. І ўсё цяжэй упэўніваць самога сябе, што гэта не стылізацыя і не мантаж, і выціскаць з яшчэ не ацмураных твораў куткоў свядомасці — "Не веру".

Лесь ТУР

ВІШНУЕМ!

Не экскурсантам, а салдатам...

Паўлюку ПРАНУЗУ — 80

Амаль у кожнага самабытнага і таленавітага паэта маюцца адзін-два самыя значныя і вызначальныя творы, на якія, здаецца, апіраецца хай сабе і не ўся, але большая колькасць вершаў паэта, і якія быццам служаць ключом для разгадкі шыфру і коду ўсёй творчасці іх аўтараў. У С. Гаўрусёва такім вершам з'яўляецца "Я вырас пад гарматнымі стваламі...", у Р. Барадуліна — "Трэба дома быць часцей...", у Я. Янішчыц — "Ты пакліч мяне, пазаві..."

Такі верш ёсць і ў творчым набытку аднаго са старэйшых нашых паэтаў Паўлюка Пранузы — "Не экскурсантам, а салдатам..." Ён быццам стаўся той вяршыняй яго творчасці, на якую раўняліся не толькі маладзейшыя паэты, але і сам аўтар:

**Не экскурсантам, а салдатам,
Апаленым агнём баёў,
З гранатамі ды з аўтаматам
На дах гэтыхстага я ўзышоў.**

Як у гэтай страфе, так і ва ўсім вершы няма аніякай позы і гераічнай паставы нашага салдата-пераможцы, салдата-ратніка. Ён вельмі сціплы наш воін, яму не да нейкіх там салютаў, не да кветак, якімі б яны ні былі прыгожымі і вабнымі. Ён, былы селянін, чатыры гады не расставалася з аўтаматам, добра сумленна выконваў свой воінскі абавязак і нарэшце за ўсю вайну "упершыню так спакойна з твару выцер пот". У вершы маецца нешта загадкавае і абаяльнае, прыцягальнае і таямнічае, што зноў і зноў вяртае нашу ўвагу да ягоных радкоў і строф, прымушае перачытваць іх.

Я даўно прыглядаюся да творчасці П. Пранузы і даўно заўважыў, што ў яго вершах не было нічога звышнатуральнага, не мелася нечаканых адкрыццяў, калейдаскапічных вобразаў, нейкіх такіх паваротаў, што магло б навесці, падштурхнуць на думку: у паэта пачаўся нейкі пералом, новы паварот у творчасці. П. Прануза працаваў роўна, без рыўкоў, без "стаханавскай" заўзятасці і непрадказальнай апантанасці, без прыняцця "сустрэчнага" плана і абяцання выканаць "пяцігодку" за тры-чатыры гады. Ён руліўся на сваім паэтычным загоне, гнаў баразну за

баразной, вырываючы свірэпку і чартапалох, глядзеў адно, каб не пуставала дзялянка, не ішоў у гірсу колас.

У сваёй творчасці Паўлюк Прануза стараўся адлюстроўваць жыццё так, як яго бачыў і ўспрымаў сваёй душой. Дарэчы, час, падзеі і з'явы, якія адбываюцца, не могуць прайсці міма кожнага з нас, не зачэпваюць за жывое. На самыя гарачыя падзеі, якія не маглі не крануць П. Пранузу, адгукнуўся ён. Вершы такога складу падобны на пэўныя засечкі ці знакі ў памяці. Паэт умеў у адной кароткай, але дакладнай страфе выказаць эмацыянальнае пачуццё лірычнага героя ў большай меры і ступені, чым верш, у якім можа быць тузіна строф:

**Чакалі вусны,
Зоры,
Песні...
Вяселле б справіць нам...
Але**

**Цяжкі снарад —
Вайны прадвеснік —
Не затрымаўся ў ствале...**

Паўлюк Прануза не вызначаўся творчай пладавітасцю. Ён не ставіў сабе задачы: ні дня без радка! Браўся за вершы па меры магчымасці. Помніцца, аднойчы мы ехалі немалой пісьменніцкай брыгадай ва Ушачы, на радзіму Пятруса Броўкі. Дарога была доўгай і нуднай, бо за вакном ішоў зацяжны восенскі дождж. А калі пісьменнікі пачалі выступаць у раённым Доме культуры і на трыбуну запрасілі П. Пранузу, ён сказаў, што прачытае верш, які напісаў па дарозе ва Ушачы, і прачытаў дзве страфы. Зала дружна апладзірвала паэту.

**Над дарогай аблокаў ярусам.
Занавешан дажджом цебакрай.
Ва Ушачы імчаць нас "Ікарусы" —
Партызанскае славы край.**

**Барадулін майструе вершы,
Успаеў і крыху прамок.**

**— На радзіме і дождж сушышы, —
Падказаў яму Быкаў суок.**

Гэта не толькі выдатныя паэтычныя радкі, дзе ўсё на месцы — і думка, і аўтарская

ўсмешка, але яшчэ і сведчанне таго, што вершы пішуцца ўсюды, дзе б ні быў паэт. Паўлюк Прануза звяртаўся да розных тэм: ён услаўляў асваенне цаліны, а ўслед за гэтым і космасу. Безумоўна, пры напісанні вершаў у паэта былі як удачы, так і промахі. Ды ў каго іх і не было, хто ад іх застрахаваны! Але Павел Кузьміч заўсёды ставіўся да вершаў як да святой справы, якая патрабуе натхнення, душэўнага пад'ёму і азарэння. Канечне, такія хвіліны прыходзяць не надта часта. Іх трэба ўмець чакаць. Паэт запомніў адну ісціну: вершы пішуцца тады, калі ён бярэцца за тое, што яму добра вядома, што набалела ў душы. У такім разе радкі быццам самі кладуцца на паперу, льюцца, выходзяць з-пад пяра. А пражытага і перажытага ў яго гэтулькі, што яго хапіла б на цэлую эпопею. Таму П. Прануза ніколі не скардзіўся на вобмаль тэм і задум. Ён і зараз працуе, заседжваецца над радкамі далазна. І час ад часу прыходзіць да нас на радыё, каб прапанаваць свае новыя вершы, успаміны пра баявыя і ратныя справы сваіх франтавых таварышаў, паэтаў-равеснікаў, з якімі яго зводзілі жыццёвыя сцяжыны. Ён па-ранейшаму рухавы, хуткі на нагу чалавек. Глянуўшы на яго аблічча, прамую і аграбную постаць, не скажаш, што за яго плячыма ажно "восем дзесяткаў спакаваных зім".

Хочацца верыць, што з-пад яго пяра будучы выходзіць радкі, поўныя алтымізму, жыццёвага вопыту і жыццёвай мудрасці, якая прыходзіць да паэтаў і творцаў з гадамі.

Васіль МАКАРЭВІЧ

Жыць літаратурай...

Серафіму АНДРАЮКУ — 65

Серафім Антонавіч з тых крытыкаў і літаратурнаўцаў, хто па-сапраўднаму захоплены літаратурай, а не звяртаецца да яе толькі ў выніку прафесійнай неабходнасці. Ён самааддана любіць кнігу, у яго багаты асабісты кнігазбор. А гэта, безумоўна, і адна з прычын таго, што С. Андрэюк на сённяшні дзень — адзін з самых эрудзіраваных, дасведчаных, з тонкім эстэтычным густам даследчыкаў. Пішучы пра беларускую літаратуру, ён у сваіх развагах, ацэнках, абгульненнях абаліраецца і на дасягненні іншых літаратур, таму і гэтак высока трымае планку патрабавальнасці.

А такая патрабавальнасць нялёгка даецца. Мала таго, што лёгка знаходзяцца пакрыўджаныя. Сустрэкаюцца і тыя, каму гэта настолькі не падабаецца, што гатовы, як кажуць, ставіць палкі ў колы. А што значыць нядобрабычлівае людзей ад літаратуры ці, правільней, людзей пры літаратуры, ён добра пераканаўся, калі чакаў выхаду сваёй першай кнігі літаратурна-крытычных артыкулаў. Рукапіс надоўга заляжаўся ў тагачасным выдавецтве "Беларусь" — яго затрымлівалі як толькі маглі. А ў выніку кніга "Выяраючы жыццём" выйшла толькі ў 1976 годзе, ужо ў выдавецтве "Мастацкая літаратура".

Дарэчы, у С. Андрэюка яна была не першай. За тры гады да гэтага ў выдавецтве "Навука і тэхніка" пабачыла свет манаграфія "Жыццё. Літаратура. Герой", што засведчыла здольнасць аўтара пісаць так, каб, трымаючы пяро на пульсе сучаснасці, прыкмячаць у літаратуры найбольш яркія з'явы, не шкадаваць высокіх ацэнак таго, што гэтага варта, і адначасова актывіста змагацца з шэраццю, другаснасцю, звычайнай мастацкай недапрацоўкай.

Серафім Андрэюк пачаў друкавацца ў 1960 годзе і, дарэчы, у газеце "Літаратура і мастацтва". Тады, пасля заканчэння філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1957), ён настаўнічаў — выкладаў беларускую мову і літаратуру ў Крыванаосўскай сярэдняй школе Старадарожскага раёна. І, вядома, куды лепш, чым тыя, хто ніколі не сутыкаўся з жывым жыццём, ведаў, якія творы карыстаюцца ў чытача папулярнасцю,

як ведаў і тое, што найбольш значнае ў літаратуры вартае таго, каб уваходзіла ў школьныя праграмы, бо менавіта са школы ў чалавека захоўваюцца правільныя эстэтычныя арыенціры. Выступленні маладога настаўніка ў "ЛіМе" былі вострыя, не пазбаўленыя запалу — "Каму верыць?", "У хрэстаматыю — творы хрэстаматыяныя". І хоць былі яны ўсяго-наўсяго звычайнымі допісамі, змешчанымі пад традыцыйнай у такім разе рубрыкай "Пісьмо ў рэдакцыю", з іх было відавочна, што гэта піша чалавек да літаратуры неабякавы і літаратурай па-сапраўднаму захоплены.

Аднак як крытык, літаратурнаўца С. Андрэюк пачаўся крыху пазней. У 1962 годзе ён паступіў у аспірантуру Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР (скончыў у 1966 годзе), а пасля пачаў працаваць у гэтым Інстытуце навуковым супрацоўнікам. З гэтага часу і выступае ў друку, арыентуючыся менавіта на сучасную літаратуру. Апошняе засведчыла і тэма кандыдацкай дысертацыі Серафіма Антонавіча "Сучасны беларускі раман (1954—1965)", абароненая ў 1966 годзе.

У Інстытуце літаратуры С. Андрэюк працаваў да 1981 года, калі быў прызначаны галоўным рэдактарам выдавецтва "Мастацкая літаратура". На гэтай пасадзе, а пасля і на пасадзе дырэктара "Мастацкай літаратуры", з якой летас пайшоў на пенсію, сам, магчыма, пісаў і менш, чым мог бы: усё ж асноўная праца займала вельмі шмат часу. Але якая гэта была праца?

Я не збіраюся займацца пералікам, называючы імяны пісьменнікаў, якія, пры непасрэднай падтрымцы Серафіма Антонавіча, змаглі выдаць свае першыя кнігі; я не буду гаварыць пра літаратараў, якім ён так шмат паспрыяў, каб тыя, дэбютаваўшы, змаглі трывала прапісацца ў літаратуры; не стану называць многія вельмі значныя выданні, якія за гэты час прыйшлі да чытача з ягонае ласкі і старання. Але усё ж пра серыю "Скарбы сусветнай літаратуры" не магу не ўспомніць. А ініцыятарамі гэтага унікальнага выдання сталі Б. Сачанка, які тады загадваў адной з рэдакцый "Мастацкай літаратуры", і С. Андрэюк. Канечне, добрую справу пасля падтрымалі і іншыя, тым не

менш правільным будзе сказаць, што "Скарбы сусветнай літаратуры" — усё ж дзецішка Б. Сачанкі і С. Андрэюка. А ў выніку колькі цікавых кніг з'явілася на беларускай мове?! І працаваюць з'яўляцца, хоць зараз і не ў той колькасці штогод, як таго хацелася б і як напачатку задумвалася.

Набыткі ж самога С. Андрэюка — кнігі "Жыць чалавекам", у 1983 годзе адзначаная літаратурнай прэміяй імя Івана Мележа, "Чалавек на зямлі", "Пісьменнікі. Кнігі", а таксама аднатомнік выбраных твораў. Сярод іх "Чалавек на зямлі" — манаграфічнага кшталту. Ніхто да С. Андрэюка так глыбока, усебакова не разгледзеў творчасць аднаго з самых выдатных нашых пісьменнікаў, якім з'яўляецца І. Пташніцаў. Між іншым, як чытачы паспелі заўважыць, у Серафіма Антонавіча ёсць аўтары, пра якіх ён піша з асаблівай любоўю. Гэта і ўжо згаданы І. Пташніцаў, і К. Чорны, і І. Мележ, і Я. Брыль, і Б. Сачанка, і А. Карпюк, і Я. Сіпакоў... Адным словам, С. Андрэюк — крытык не "ўсяедны". Ён піша толькі пра тое, пра што не можа не пісаць. І ў гэтым таксама адзнака яго прынцыповасці, яго крэда — жыць літаратурай...

Вітаючы Серафіма Антонавіча з 65-годдзем, хочацца пажадаць яму і надалей заставацца гэтакім жа, як і цяпер, у жыцці і літаратуры.

Дзясніс ВЯРЭЙЧЫК

Адзін з рэдактараў "ЛіМа"

Гэтую адказную пасаду Мікола Ткачоў займаў у 1957—1959 гадах. Пачаў жа свой працоўны шлях Мікола Гаўрылавіч у 1933 годзе рабочым мэблевай фабрыкі ў Віцебску, адначасова вучыўся на вчэрнім рабфаку. У 1939 годзе скончыў планавы-эканамічны факультэт Беларускага дзяржаўнага інстытута народнай гаспадаркі імя В. Куйбышава. Папрацаваў некалькі месяцаў у газеце "Піянер Беларусі" і быў прызваны ў армію. У час вайны знаходзіўся на фронце, у партызанах, быў кантужаны. З кастрычніка 1943 года з'яўляўся супрацоўнікам магілёўскай абласной газеты "За Радзіму", з 1949-га па 1957-ы — адказным сакратаром часопіса "Польмя". Быў сакратаром праўлення СП БССР, а ў 1972 годзе стаў дырэктарам выдавецтва "Мастацкая літаратура". Памёр заўчасна 20 красавіка 1979 года.

8 сакавіка М. Ткачову споўнілася 60 гадоў. З першымі нарысамі і апавяданнямі выступіў у 1938 годзе. Выдаў раман "Згуртаванне", кнігі прозы "Пошукі скарбаў", "Дыханне агню", у якую, акрамя аднайменнага рамана, увайшлі апавяданні і нарысы. Выступаў М. Ткачоў і ў галіне перакладу.

У гонар вызвалення балгараў

120-годдзю вызвалення Балгарыі ад асманскага ярма прысвечана нямала мерапрыемстваў у рэспубліцы. Сярод іх выстава ў Нацыянальным мастацкім музеі, віктарына ў газеце "Звязда", конкурс рэфератаў старшакласнікаў і іншыя. У гэтым шэрагу і "круглы стол" у ДOME дружбы з удзелам рады таварыства "Беларусь—Балгарыя", супрацоўнікаў часопіса "Польмя", навучэнцаў педкаледжа, студэнтаў. Пачалося пасяджэнне з гаворкі пра кнігу Івана Вазова "У ярме" ("Мастацкая літаратура", 1991). Яе перакладчык, ён жа вядучы, Уладзімір Анісковіч зрабіў кароткі экскурс у гісторыю працяглай — у 5 стагоддзяў — чужаземнай няволі балгарскага народа, распавёў пра вядомае красавіцкае паўстанне, якое папярэднічала вызваленчай руска-турэцкай вайне, адказаў на пытанні. Потым слова ўзялі палымянцы. Справа ў тым, што 11-ы нумар часопіса (за мінулы год) у рубрыцы "Галасы свету" даў ладную падборку сучаснай балгарскай літаратуры. Фарміраваць яе дапамагалі Найдэн Вылчаў, Стэфан Паптонеў і пасол Балгарыі ў РБ Марка Ганчаў. Сяргей Законнікаў паведаміў, што 40 асобнікаў нумара будзе адпраўлена ў Сафію, дзе адбудзецца яго прэзентацыя. Пераклады з балгарскай прачыталі Васіль Зуёнак, Валянціна Коўтун, Васіль Жуковіч. Дапамагала весці "круглы стол" намесніца старшынні Таварыства дружбы і культурных сувязей Ніна Іванова.

Г.З.

У жанры сатыры і гумару

Эдуард Валасевіч толькі некалькі месяцаў не дажыў да свайго 80-годдзя (нарадзіўся 12 сакавіка 1918 года ў Магілёве). Выступаў у друку ён пачаў у 1938 годзе. Першую кнігу "Вершы і байкі" выдаў у 1954 годзе. Аўтар зборнікаў баек "Залатая рыбка", "Як дбаеш — так і маеш", "Арліны суд", "Рагаты анёл" і многіх іншых. Для дзяцей выдаў зборнікі "Камар-званар", "Горкі мёд", "Спех — курам на смех", "Дняпроўскія чарадзеі" ...

Э. Валасевіч у 1941 годзе скончыў літаратурны факультэт Магілёўскага педагагічнага інстытута. На вайне быў цяжка паранены. З лістапада 1943 года працаваў у Дзяржаўным архіве Аджарскай АССР, праз год вярнуўся на Беларусь. Выкладаў фальклор і рускую літаратуру ў Магілёўскім педінстытуце, загадваў аддзелам у абласной газеце "За Радзіму", працаваў у часопісах "Польмя", "Вожык", у Беларускай дзяржаўнай філармоніі, а з 1970 па 1974 год быў дырэктарам Беларускага аддзялення Усесаюзнага агенцтва па аўтарскіх правах СП СССР.

П'ЯЭВІЯ

Мікола ШАБОВІЧ

"Мой лёгкі сум..."

Мая ты казка, мой ты сон,
Мой ранак спеўны,
Вяртавальны парасон
У дзень залеўны,

Дзе песня тоіцца твая,
Дзе сум пачуе?
Калі цябе пабачу я,
Калі пачую?

Ці нашы сэрцы ва ўнісон
Заб'юцца ўранку?
Мая ты казка, мой ты сон,
Мар паланянка...

Няўжо ізноў заснуць я не змагу
І лёсам дараваная сустрэча
Мне прынясе не роспач і тузу,
А сонца бліск у чэрвеньскай сінечы?

Няўжо, цябе спаткаўшы ўпершыню,
Адночы страчу гэтак нечакана?
І ўсё ж маюся сонечнаму дню,
Заву цябе адзінай і каханай.

І хто сказаў, што шчасце не для нас,
Што пал каханія — выдумка паэтаў,
Калі над намі, нібы ў першы раз,
Так неадсяжна палымнее лета.

Будзе млосна і мілосна,
Будзе зорна ў вышыні.
Не шкадуў, што нашы вёсны
Праімчалі на кані.

За далёкаю вярстою
У абліччы спелых зор
Зноў ты будзеш маладою
Чараваць зямны прастор.

Змітрок МАРОЗАЎ

"...Але душа жыўе табой"

Не цябе жадаю я праславіць,
Не табою мучаюся я...
Разлучыць каханне і нянавісьць
Немагчыма, мілая мая.
Я цябе напрокам не прыніжу,
Дрэннага табе я не зраблю,
Бо кахаю так, як ненавіджу,
Ненавіджу гэтак, як люблю.

Табе я прызначыў спатканне.
Чакаю.
Ды ты не прыйшла...
Ёсць тайна вышэй, чым каханне.
Жаданая, дзе ты была?

Там, у небнае сінечы,
Хопіць часу нам з табой
На расстанні і сустрэчы,
На шчымым сэрцабой.

Паспешина так збіраешся дахаты.
Нашто трымаць — бяжы сабе, бяжы.
Ты прада мной ні ў чым не вінавата:
Усё жыццё — падман ці міражы.

Ты так наіўна просіш прабачэння.
Дзівочых слоў я ведаю цяну.
Мой лёгкі сум — зусім не засмучэнне:
Казаць "бывай" і мне не ў навіну.

Як добра, што мінае час самоты
І зноў гучыць шматспейна ў вышыні
Пудоўная мелодыя пляшчоты
І абяцае радасныя дні.

Як добра, што ў сутонні вечаровым
У небе зорка яркая гарыць.
І нам для шчасця непатрэбны словы —
Мы ўмеем без'языка гаварыць.

Рука ў руцэ — і шчасця больш не трэба.
Хай да шчакі прытуліцца шчака,
Пакуль нам зорна абяцае неба,
Што гэты дзень не згубіцца ў вяках.

Здаецца, не разлучымся ніколі,
Не верыцца, што ў неба вышыні
Мільгне крыло — і сціхне ўсё наўкола,
І загарацца жоўтыя агні.

І кожны новы беспрытульны вечар,
Што незваротна ўдалеч адплыве,
Тваёй рукою не сагрэе плечы,
Не верне дзён мінулых ліставей.

Глядзі мне ў вочы і забудзь на ростань.
Дзе я і ты — там трэцяга няма.
Павер, яшчэ не сказаны ўсе тосты
І так далёка сцюжная зіма.

На гэтай алеі
Бярозы бялелі
Так бела-зялёна.
На гэтай алеі
Мы колісь сядзелі,
Быў май заімглены.

І сад батанічны,
І пошум крытнічы,
І цёмныя бровы
Былі пераплацены
Так гарманічна,
Так свежа і нова.

І ў засені плечы
І водар духмяны,
Чмяліна-салодкі
Разгойдалі вечар
Зіхотка-крамяны,
Бы ў возеры лодку.

І сыпаўся голас
Надслонна-узніслы
Па-над верасамі,
І рваліся павязь
Зямлі і нябёсаў,
І зоркі згасалі...

З кім бавіла час ты да рання
Без сонца ў душы і цяпла?..
Ёсць тайна вышэй, чым каханне,
Пляшчотная, дзе ты была?

Чакаю цябе з хваляваннем,
А нехта мне шэпча ў цішы:
"Ёсць тайна вышэй, чым каханне,
Яна ў тваёй чуйнай душы".

Зямела восеньская муза.
Бывай. Цябе я не трымаў.
І не шукаў з табой саюза, —
Я проста верыў і кахаў.

Я жыў табой. Нам Боскім шчасцем
Сустрэча кожная была...
Ды ты за мёд хвіліннай страці
Маё каханне прадала.

Бывай. Цябе я не трымаю.
І больш ні ў чым не напракну,
Бо на-ранейшаму кахаю
Адно цябе. Цябе адну.

Вачэй блакітных азёры,
Бель ільняная валасоў...
Я развітаўся з Вамі учора,
А сёння прагну бачыць зноў.

Каб мілаваць да хмельнай зморы
У залатой калысцы зноў
Вачэй блакітных азёры,
Бель ільняную валасоў.

Я не прашу тваёй рукі,
Твая рука не мне належыць...
Ну што ж, няхай цябе пацешаць
Мае наіўныя радкі.

Жартуй і смейся нада мной,
Усё табе я дазваляю...
Я вінаваты прад табой
У тым, што я цябе кахаю.

ПРОЗА

БАЗЫЛЬ НЕ СПАЎ, хачы было ўсяго шэсць раніцы. Па даўняй звычцы — век жа прарабіў пастухом — прачынаўся з першымі пёўнямі. Цяпер, напрудвесні, выбіўся, як той казаў, на заслужаную пенсію — адпачываў. Ляжаў і сёння на печы, круціўся, што той уюн на патэльні: здавалася б, і выцераблены ўвесь, але яшчэ жывы, жывучы; і спаць больш не хацелася, і ўставаць не было нагоды. Карову жонка недзе падала, сена ёй укінула, парсюкоў пакарміла... Адно было Базылю, — Маруся наказвала яшчэ звечара, — схадзіць у хлест ды залатаць пры сляне дзірку: папукі прагрызлі — паштаюць па кармушках паласавацца недаедкамі. Дык гэта ж Базылю не да спеху, тае там работы...

Жонкі яшчэ не было, мусіць, усё ў хляве парадкавалася, як нечакана рыпнулі дзверы ў сенцах — і тут жа нехта пастукаў у хатнія і аспярожна ўвайшоў. Базыль здзівіўся адразу, дапяўшы, што завітаў хтось чужы, прыўзняўся міжволі — не хацелася адымаць плячэй ад цёплае чароні. Жонка напаліла печ яшчэ заземна: пякла бліны, паставіла фасоллю млець да абеду, ваду ў чыгунках — парасятам... Базыль не бачыў ейнага завіхання-порання, але ўсё чуў: і вушамі, і носам. Ляжаў сабе ціха, прыдурваўся, як дзіўнак, што спіць яшчэ. А як толькі жонка з хаты — хушенька скруціў сама-садку, балазе, тут жа пры коміне, пад рукою, усе прылады, ды закурыў. Ягоная Манька лаецца, калі ён спрасоння, напча, курыць. Ды яно й зразумела — нават самому Базылю, бо тады спакаяла разбірае яго нейкі сухі — аж тра-лічыць усё — кашаль, пасля мацнее, мацнее... І гэтак во з паўгадзіны. Тады ўжо да вечара не трывожыць. І зноў з паўгадзіны перад сном. Манька з ім сварыцца штодня, але чаму, на думку Базыля, дык, мабыць, і сама не разумее.

Урэшце Базыль вызірнуў-такі з-за ко-мінка: у дзвярах стаіць у гумовых ботах ды ў кухайшы — хустка збітая набок — вымучаная нейкая, спалатнёлая, аж не ўгадаць, пётка Адарка з суседняе вуліцы. За Базыля пётка старэйшая недзе гадоў на дваццаць...

— Здароў у хату... — нейк баязліва гукнула і тут жа вызваліла з-пад хусткі адно вуха пётка, — ці ёсць мо хто дома?.. — Чаго табе, пётка, уранні? — млява, нібы незадаволена, азваўся з печы Базыль.

— То ж мо яшчэ не ведаеш, Базылька, хлопеч мой большы во ўзяў ды памёр, дзіпятка мае першанькае... Сёння па абедзе прывязуць з горада, хавань будзем у нас. Бо наказаў жа, шчэ жывы, як гаспяваў апошнім разам: клаліце мяне, як памру, у бацькавы ногі. Вельмі ж ужо бацьку любіў быў. Во бачыш, Базылька, як яно, нібы ў ваду глядзеў, а мой ён хлопчык... Шчэ ж і года не мінула, як пра гэта загаворваў, — ледзь не загаласіла ўжо Адарка.

— Гэтак жа... — крахтануўшы, перарваў яе з печы Базыль. — Бедная ты баба: толькі мужыка схавала, а тут ужо і сын во... — маркотна-спагадліва, як і належыць пры такім выпадку, прагаворваў Базыль, павольна злязчыць з печы, — Ён жа зусім яшчэ малады быў, твой хлопеч, помню яго добра. Летась, як гаспяваў у цябе, мы шчэ з ім разам у рыбу плавалі, юшку варылі ды чарку бралі. Хароны чалавек быў: што паслухаць, што сказаць разумнае... Чаго ж гэта ён ні з таго ні з сяго?..

— А хіба ж я ведаю, Базылька, — усхапілася зноў пётка на плач, — кажуць, нейкая паўманія ці як яе тамака, халеру... Во ўзяла ды звяла яго нечакана-негадана. Каб жа на яе Піруні! Дый не лядзіўся во, кажуць, правярацца ў больніцу зусім не хадзіў. Мабыць жа, балела яму, няпріліўну гэтакаму... Ды мо думаў, што так праміне, усё дома сядзеў. Адале знайшлі во ўжо памерлага... Нікога і ў хаце не было — жонка ягоная на працы ўначную, дзедзі па сваіх хатах...

— Дык што ты, пётка, ад мяне хочаш? — раптам, але нязлосна перарваў Адарчыны прычытанні Базыль, сам сабе ўжо ўпотаікі злагадваючыся, у чым ейная да яго патрэба.

— Ну дык як жа, Базылька, трэба ж во магілку выкапаць. Ты ж напарнік старэйшы Бадачовы, а той жа цяпер хворы, злёг во, сам жа мо ведаеш. Дык да каго ж мне яшчэ ісці, як не да цябе?..

— Ну ясна, — млява азваўся Базыль, зазначыўшы сабе, што ягоная сённяшняя дрымоце на цёплай печы — канец. Але ўпотаі дык і ўзрадаваўся: хоць нейкая сур'ёзная работа набягала, гэта ж не дзіркі папучыныя задзелваць у хляве пад жончыны ўпіканкі. Адначасова Базыль адчуў нейкую пямьяную прыемнасць ад таго, што ўся вёска праз пётку Адарку як бы прызначала яго галоўным сваім магільшчыкам. Праўда, ён, Базыль, магілы капае з дзедкам Бадачом ужо гадоў з дваццаць, з таго часу, калі адчуў сябе сталым, вопытным у жыцці мужчынам, які пера-

стаў адумвацца ды аглядацца на ўсялякія прымхі ды нагаворы. Але да гэтага часу ён лічыўся адно Бадачовым памагатым у гэтай справе. Той жа капаў магільныя вяскоўцам ужо недзе з паўвека. Як помніць змалку сябе Базыль — магільшчыкам у вёсцы быў заўсёды дзед Бадач. А во ўжо й яму, Базылю, за шэсцьдзесят перакуліла...

Цяпер жа становіцца мянялася: Бадач — злёг, вядома, стары, куды ўжо яму, а людзі ў вёсцы мруць, як мухі. Чарнобыль, відаць, добра прайшоўся па тутэйшых мясцінах; вось і магільны капаць трэба дый нямала...

Цётка Адарка была першая, хто звярнуўся проста да Базыля з гэткаю справай. Раней было так: звярталіся да Бадача, той ужо клікаў Базыля ў помач, і яны разам ладзілі апошні прытулак нябожчыку. Ніякіх іншых магільшчыкаў у вёсцы не было.

Вось ён, Мікола, саракагаловы халасцяк, і прыбіўся, як той казаў, да месца...

У Базыля было трое братоў. Двое старэйшых пры немцах хаваліся ў лесе, пасля нібы партызанілі дый загінулі. Засталіся ён, Базыль, ды малодшы — Мікола.

“Чаму б і не прывучыць яго да гэтае справы?.. — сядзеў-думаў цяпер Базыль. — Без работы ж холзіць, адно сваёй Любцы, мабыць, цыцкі дзень і ноч гладзіць”. Падумаў-памеркаваў гэтак: будзе добра памагач, а калі памру, дык перадам яму ўсю гэтую справу, хоць які людскі занят будзе дурню, — вырашыў дый пайшоў па брата.

Мікола ад маленства рабіў у калгасе “на ўсіх работах”. Але быў ён хлопец шчыры, не хітры, на розум слабаваты ўдаўшыся, таму й хапаў нямерна па маладосці на грудзі: то мех, то цюк самы цяжкі... “Дзе канём трэба, Мікола рукамі”, — казалі пра яго людзі. Але ж, праўда, і

— Ты што! Сячы дрэўца не будзем. Ці мала што цётка з гора скажа... Выкапай ды перасадзі, хай расце, калі ўжо вырасла сама... А талы раскручвай звязкі ды перанось агародку, пакуль я верхні пласт зрэжу.

Мікола адно палыпаў вачыма і пачаў рабіць, што загадаў брат.

— Глядзі сюды, Калія: я во дзёран зрэзаў, пазнось яго ўбок — пасля прыдасца, — пачуў Базыль брата. — Я цяпер надкопваю па баках, а ты шуфлікам пясочак выкідвай. Ды не бяры памногу, табе няможна...

— Чаго ты са мной, як з дзіцем? Вучыш усё, — не стрываў Мікола. — Я ўжо здаровы!

— Угу... А то я не ведаю, што гэта такое, — спіхамірыў яго Базыль. — Мне ж самому паўгода таму язвы рэзалі. Усё нутро, лічы, адшлі. Вырасце, казалі, новае... Дык, мабыць, і праўда вырасла. Во

кі. Мікола на павучальную гаворку брата нічога не адказаў: або не зразумеў, або было яму ўсё абьякава, ці, можа, не чапеў далей расцвельваць Базыля спрэчкаю...

Яны выкапалі магільку ў час. Калі ўжо падносілі нябожчыка да могілак, першай да братаў-магільшчыкаў падышла Адарка: праверыць, ці ўсё гатова. Яна, хліпаючы ў насоўку, ухваліла іхнюю работу, усё дзякавала...

На гурбу жаўтапесу паставілі труну. Усе паплакалі-пагаласілі ўдосталь: хто ад шкадобы, хто ўспамінаючы сваіх родных... Асабліва жалкавалі браты нябожчыка, Адарчыны малодшыя сыны, а іх у яе чапвёра. Дарослыя ўжо ўсе, паз’яджаліся з жонкамі, дзедзьмі. Наогул, на могількі правесці ў апошні шлях чалавека сабралася бадай уся вёска: і старыя, і малыя, як зазвычай...

Базыль з Міколам ды яшчэ колькі мужчын асяржона апусцілі труну ў дол, засыпалі магільку, пры людзях яшчэ зрабілі курганок ды выбілі на ім тронкамі рыдлёвак крыж; потым аблямавалі, як і належыць, бакі курганка дзёранам. Браты яшчэ нешта падпраўлялі, як вяскоўцы пачалі разыходзіцца.

Скончыўшы працу, магільшчыкі, зноў ужо адны, прыселі на траўку, разаслаўшы кухвайкі, і без ніякіх размоў выпілі другую пляшку, адно прыказваючы перад кожнаю чаркай: за спакой душы нябожчыка...

Нічога дзіўнага, здаецца, не адбылося.

Ці мала за той жа год у вёсцы нябожчыкаў: тры, пяць... А бывала і больш... Асабліва пасля Чарнобыля — сталі людзі мерці, як тыя мухі — і маладыя, і сталыя, і нават малыя... Казалі, што хутка й месца ўсім не стане пад бязроўкамі, калі й далей гэтак пойдзе. Цяпер жа нібыта і пра радзінны прыбыток, рэдка хто калі ўзгадае, а людзі ўсё роўна мруць: хто ад перапіткі, замаднелага чамусьці апошнім часам, хто ў аварыі загіне, хто ад ранняе старасці богу душу аддае, а іншыя — ад нейкіх там невядомых нечаканых хвароб, назваў якіх ніхто дакладна й не ведае.

Стае Базылю-пенсіянеру работы на могільках ледзь не кожны месяц: вёска ж немалая, мо больш за трыста двароў. Дый тых, хто выехаў сюды, на радзіму, хавачь прывозяць.

Ён, Базыль, цяпер мала што галоўны магільшчык у вёсцы, дык яшчэ ў праслаўлены. Нібыта святы. А ўсё з таго, што даўмеўся быў тады перасадзіць тую рабінку-самасейку з будучае магількі Адарчынага сына, не ссек яе. Вёска доўга пераказвала з Адарчыных вуснаў гэты як бы і зусім непрыкметны выпадак. І людзі палічылі яго не тое што за цуд які, але за добры знак чалавечнасці й будучага жыцця. Жонцы ж Базыльвай пасля паміналі пра гэта ледзь не на кожным кроку, і яна нават неяк неўзаметку палагнела да свайго гаспадара. Як бы блаславіла Базыля тое дрэўца на першага магільшчыка, і ён употай заганарыўся сабою.

А час ішоў. Памёр стары Бадач. Яго Базыль пахаваў ўрачыста, як настаўніка, са слязамі на вачах... А пасля нейкі час быццам перасталі паміраць людзі. Базыль жыў сваім звычайным пенсіянерскім жыццём: хадзіў па гаспадарцы, зрэдку лавіў рыбу ды ўсё больш грэўся на печы.

...Як аднойчы раніцай, калі ўжо не спаў, але й не злязіў яшчэ з печы снедаць, калі жонка, падаўшы, пагнала карову ў статак на пашу, — у хату пастукалі. Адразу ж зарыпелі, не дачакаўшыся адказу, дзверы, і з сянец ступіла на парог уся заплаканая, запыханая старэйшая Базыльвай нявестка: мо чаго пажаліцца на сына ці з-за якое дзіцячае бяды ўнукаў...

Базыль звякла вызірнуў з-за комінка, пільна паўзіраўся на нявестку, моўчкі ёй кінуўшы, тут жа пачаў злазіць з печы, міжволі ўздумаваючы, дзе стаць у прыбудоўцы ягонае магільнае начынне; ці вострая на сёння рыдлёўка, ці не падгніў чаранок у шуфліку, ці не загубіўся дзе ў дрывах ломік...

Базыль скаўзнуў з печы, звякла нацягнуў старыя, стаптанія кірзавыя боты, што ноч прасыхалі ў запечку, і маркотна паглядзеў на выплаканы ўжо, спакутаную нявестку.

— Бачыш, Аленка, як яно бывае... Я во з чатырох галоў куру бесперастанна, а ўсё жыў ды людзей во хаваю. Ты цяпі, дзеўка, бо ўсё яно, як той казаў, некалі будзе не па нашай волі... Нічога ж тут і не пераробіш... Кажы, да якога часу трэба выкапаць? — спытаў Базыль і па-старэчы, саромеючыся маладзці, могна заплакаў сабе ў прыгаршні.

Жанчына моўчкі далася з-пад палы скрутак і, усхліпваючы, была памкнулася да стала. Базыль зірнуў на яе жорстка:

— Нічога не трэба, дурніца!.. Надочы во сваю выгнаў — як ведаў...

І напалохаў быў яе, і супакой...

Алесь ДАВЫДАЎ

МАГІЛЬШЧЫКІ

АПАВЯДАННЕ

— Усё ясна, цётка, — сцвердзіў Базыль замову, ужо злезшы з печы. — Да якога часу загадаеш, каб гатова было?

— Па абедзе, Базыль, не раней. Наказвалі ж, што так прывязуць. Адразу і хавачь, у хаце някляцаць не будзе, ужо ж трэці дзень мінае...

— Бо мне ж трэба, самі разумеете, цётка, яшчэ памагатага шукаць. Першы раз жа яно гэтак...

— А Базыль, а мой родненькі, ці табе ж не ведаць усіх наўкола... — раптам запрасілася Адарка, мусіць, падумаўшы, што Базыль ці не адмаўляецца капаць магільку без Бадача. — Няўжо ж не знойдзеш сабе напарніка?.. Я ж усё разумею, як яно ёскае. Ты ж не думай нічога, Базыль, заплачу ўдваіне...

Базыль цётчыны галашонкі нават расчудліва ды вельмі задаволілі; ён зразумеў, што з гэтага дня, з гэтае магількі, становіцца першым і незаменимым чалавекам, пакуль сам жывы, у магількавым рамястве. Як для вёскі — то немалы й гопаць...

— Добра, цётка, усё зраблю апоўдні. Адно падскоцьце ўжо на могількі недзе праз гадзіну — пакажаце, дзе капаць. Там жа ў вас мо трэба і агародку пераносіць?..

— Гэтак жа, Базыль, трэба перасунуць крыху, — разгублена пацвердзіла Базыльвай здагалку Адарка, відаць, у ейнай галаве цяпер варушыўся не толькі гэты клопат. Але Базыль працягваў разважаць распяжыстым хрыпатым голасам, больш, відаць, для сябе, як для цёткі.

— А я во за гэты час знайду напарніка ды інструмент праверу. Чаго ж ваш хлопец гэтак рана памёр? Яму ж усяго мо сорок пяць якіх было? Мінутым летам выпівалі шчэ разам... — працягваў бубніць сабе пад нос Базыль, хоць Адаркі ўжо і не было ў хаце. Яна кіравалася гародамі дамоў: ведама, клопату ёй сёння ставала...

Базыль апрагнуўся цёпла — правесне на дварэ, вецер яшчэ золькі, снег месцамі не пасыходзіў дый зямля, мусіць, не адтала. Выйшаўшы ў двор, Базыль адразу падаўся ў прыбудоўку. Агледзеў там увесь свой рыштук: рыдлёўку, шуфлік, ломік, сякеру, вярхоўкі. Правяраў усё пільна — рыдлёўку нават падвастрўў напілкам — нібыта выпраўляўся на самае важнае ў жыцці заданне... Упярэдкам вышыўся, саслонуў звычайным рухам самакрутку і, прысеўшы на ганак, закурыв. Тут жа акурат падыйшла і жонка з хлява, бразгаючы пустымі вёдрамі.

— Капаць сабраўся? — коротка абмовілася.

Базыль зразумеў, што тая ўжо ўсё ведае, мабыць, бачыла ў двары Адарку, таму адно гмыкнуў у адказ, глыбока зацягваючыся дымам.

— Калі хоць абедась чакань? — запыніўшы ды дзвярэй, спытала жонка.

— Хіба ж я ведаю... — адно азваўся Базыль. — Там наемся. Дый цябе ж паклічуць на памінкі...

Базыль, седзячы на ганку, усё думаў, каго ж уздыць сабе ў памагачы, ажно дзве самакруткі высмактаў. Думка ў голаў яму прыйшла нечакана: возьму меншага брата...

Малодшы Базыль брат Мікола жыў у прымахах у аднае кабеты-ўдавіцы. Мужык ейны памёр рана, дзяцей не мела ад роду.

дужы быў. А пасля — напаягаўся-такі, дурань: нажыў грыжу — і яму зрабілі аперацыю. Цяпер жа Мікола ўсё ачуньваў, справіўся нават перавесціся, мабыць, па жончынай падказцы, з калгаса ў меліятары, канавы абкошваць улетку на лузе ды за трубама наглядзець, — на лёгкія, знацца, грошы...

Мікола згадзіўся на Базыльвай прапанову адразу. Заседзеўся ўжо без работы. А парабіць жа любіў, і выпіць, і аднасельцам дагладзіць — заўсёды рады. Базыль жа, адчуўшы сябе галоўным, не прамінуў павыдзгацца перад малодшым, павучыць яго, як трэба правільна жыць на свеце...

Калі браты-магільшчыкі прыгнінуліся на могількі, Адарка ўжо чакала іх там, хвалялася. Слёзы ейныя, мусіць, былі ўжо выплаканыя, тым больш, што нічога ўжо не выплачаш, не вернеш... Побач з Адаркай ляжала на зямлі палатняная торбачка.

— Капайце, хлопцы, вось тут, у мужыкоўых нагах. Гэтак прасіў ён, мой хлопец. Дрэўка гэтае сячыце, калі замінае, — паказала цётка на невядомую думствую рабінку. — Тут, у торбачцы, вам і выпіць, і закусіць, як заведзена... Добра во, Базыль, што ты брата ўзяў памагачам, сваім і прапавачь спарней...

Базыль моўчкі — усё ж яму знаёма ўжо даўно — паважліва выслухаў Адарку, нечага крактануў сабе пад нос дый абзавяўся:

— Ну то ясна. Ідзіце дамоў ужо. Будзе праз дзве гадзіны магілька, дзе намяцілі. Ідзіце, кляпаціцеся, ды не перажывайце ўжо гэтак, з усімі яно некалі будзе...

— То праўда, хлопцы, клопату — не абрацца! Шчэ ж людзям наказань трэба, хто не ведае, ды сустрэць з аўтобуса — мо хто прыедзе...

Браты прыселі на зямлю, паласлаўшы пад сябе кухвайкі, хоць тут і было пясчана і суха: снег адсюль ужо сплыў, нягледзячы на зацяглую, халодную вясну. Выкулілі Адарчыну торбачку: дзве пляшкі самагонкі, парэзанны хлеб, сала, кілбаса ды некалькі кіслых агуркоў.

— Ого!.. Цётка не паскупілася, — здзіўлена зазначыў Базыль. — Звычайна нам з Бадачом усяго пляшкі давалі на капанне... Пасля ўжо, ведама, па тры чаркі на хаўтурах ды пляшкі на дарогу з сабою. А тут во!.. Ну то й добра, — зрабіў ён выснову сваім разважаннем, але ўсё ж не ўстрымаўся пры браце пахваліцца, сказаў: — Мусіць, гэта з таго, што я ўперш галоўным капаць буду...

Мікола сціпла маўчаў. Відаць, адчуваў важнасць моманту ды сапраўдную галоўнасць тут старэйшага брата. А галоўнае — перад вачмі — дзве пляшкі. Ён быў зрыхтаваны цяпер дагладзець Базылю на ўсім — і ў слове, і ў справе.

Браты апаражнілі пляшкі некалькіх неўзаметку. Праўда, добра і закусілі. Пакурыві моўчкі.

— Ну то давай будзем пачынаць, — першы, як галоўны, узяўся з долу Базыль і павесіў, атросішы, кухвайку на магільную абгародку. Узаяў у рукі рыдлёўку, крутнуў колькі разоў, аглядаючы, і спрактыкавана пачаў размячаць магільку. Мікола таксама падняўся, спрытна ўхапіў сякеру і памкнуўся сячы рабінку. Базыль яго жорстка запыніў, мацюкнуўшыся нават.

ж бачыш — работу магу ўсякую рабіць. І ем ужо ўдосталь, колькі хачу... А ў цябе ж, братка, грыжа...

— Дык ж яшчэ малады, — азваўся Мікола, выкідваючы шуфлікам пясочак з магількі. — А ты курыш бязбожна пасля свае язвы, а гэта ж таксама няможна.

— Гэ, братка, — да Міколы ён звяртаўся гэтак не як да роднага брата, а як прынята ў вёсцы казаць да ўсякага чалавека, часам нават незнаёмага, калі маецца да яго хоць нейкая там прыязнасць ды намер на парадуба павучанне. — Я куду, братка, адкуль сябе й помню, мо з чатырох галоў. І ніколі не кідаў. Адно было шэсць дзён не курыв, калі аперацыю рабілі. Цяпер мне во ўжо шэсцьдзесят. Дык што, можа, й ты мне, як жонка, укаваць узяўся?.. Я мо ведаю сам, як жыць на свеце...

— Ды я што... Я ж нічога, — вінавата залыпаў Мікола вачыма. — Мне мая Любка ўсё кажа: не куры, дурань, памрэш хутка. Дык я й куру цяпер зусім мала...

— Баішся, знацца, памерці?.. Гэ... А ты калі-небудзь думаў, што Любцы тваёй адно толькі ад цябе патрэбна? У яе ўсяго ёсць, памяркуй сам. Дык ты, мусіць, адно ў гэтым з ёю і шчаслівы... А табе, братка, паміраць — няма й чаго шкадавацца: дзяціль жа во не маеш? Нарадзіўся, пажыў — дый памёр. Бабы пагалосіць, ведама... Чаго ж гэтак шкадавацца?.. Гэта ж не тое, што ў мяне — шасцёра чубоў беге! Як тут раўняць? Мне яшчэ жыць ды жыць трэба. Праўда, двое як бы й не мае...

— А, такі не ўсачыў і ты за сваім хрэнам двух разоў, узяліся двое во без яго!.. — пакціў Мікола з брата. — А скуль ты ведаеш, мо і маіх дзе па свеце колькі беге, — задаваста агрызнуўся, добра разумеючы сваю бяздзетнасць.

— Дурнем ты быў, дурнем і застанешся, — спакойна адшліў Базыль, адчуваючы ва ўсім сваю перавагу над малодшым братам. — Маўчы во ды пясочак кідай памалу. Бо не быў бы ты хворы, дык атрымаў бы ў морду за гэтакія словы...

На тым і сышлося. Колькі часу мужчыны прапавалі моўчкі: капалі, не спяшаючыся, жоўты пясочак, выкідвалі яго наверх, абсякалі адрасткі каранёў. Стараліся, каб у магількі сценкі былі роўныя, адвесныя.

Неўзабаве Базыль не стрываў, абзавяўся:

— Я ж, Калія, пра двух чубоў сказаў зварок. Пра старэйшых маіх, у якіх ужо і ўнукі ў мяне ёсць. Яны ма, дурань ты гэтакі! Толькі ж — не мае ўродзбы, а мяне сышлі, нічога не займаюць, незалежныя, самі па сабе. Быццам і не мае ўжо... А ты гагатаць хутчэй.

— Ды я што? Я й нічога, так адно... — няскладна апраўдваўся Мікола.

Але Базыль ужо не папускаў яму, завёўся:

— Помню, звалі цябе змалку сахаром з палавінкаю, дык ты, мусіць, такім і застаўся. Дурнаваты ты нейкі, братка, хоць і добры, не злы, тут ужо нічога не скажы. Што толку з гэтага? Кідай во лепш пясочак ды маўчы, не пярэч старэйшаму, бо жыцця шчэ мала ведаеш...

Нейкі час браты зноў прапавалі моўч-

Сабрана ў нашых краях

190 гадоў назад, 23 лютага 1808 года нарадзіўся вядомы рускі фалькларыст, археограф Пётр Кірзеўскі (памёр 6 лістапада 1856 года). Пётр Васільевіч з тых расійскіх людзей, хто працаваў і на карысць Беларусі. У 1830-ыя гады ён наведаў нашыя краі, устанавіў кантакты з мясцовымі збіральнікамі фальклору. Гэтыя стасункі далі добры плён. П. Кірзеўскі атрымаў больш за 800 тэкстаў беларускіх народных песень і прыпевак, што быталі ў асноўным у Мінскай губерні. Беларускі матэрыял у асноўным яму даслала карэспандэнтка з Міншчыны І. Гудзіловіч. Гэтыя запісы склалі вялікую частку так званых "Беларускіх архіваў". П. Кірзеўскага, у якім запісы зроблены лацінкай і вызначаюцца высокім прафесіяналізмам. Дакладна перададзены асаблівасці твораў. Песні, што трапілі ў "Беларускі архіў", класіфікаваны ў сваёй жанрава-тэматычнай разнастайнасці (валачобныя, купальскія, жніўныя, калядныя, вясельныя і г.д., прыпеўкі да танцаў быстрых і павольных, скакухі, сабраныя ў ваколіцах Слуцка, Барысава, Мінска, Івянца, Талачына). Пасля смерці П. Кірзеўскага "Беларускі архіў" быў перададзены Таварыству аматараў расійскай славазнаўства пры Маскоўскім дзяржаўным універсітэце, а пазней трапіў да П. Бяссонава, які частку гэтых матэрыялаў змясціў у зборніках "Дзіцячыя песні" (1868) і "Беларускія песні" (1871).

Сямейны дуэт

У вёсцы Хатынічы Ганцавіцкага раёна жыве дзівосная жанчына — Соф'я Васільеўна Крупеніч. Да выхаду на пенсію трыццаць гадоў адпрацавала ў жывёлагадоўлі, выгадавала траіх дзяцей. А цяпер на ўсіх вясковых святах і вяселлях грае... на барабанах. А на гармоніку яе сын Васіль. З прыпеўкамі, прытопамі ды прыхлопамі вельмі зладжана ўсё гэта ў іх атрымліваецца. Рэпертуар сямейнага дуэта самы разнастайны. Пераважаюць мясцовыя народныя песні і найгрышы.

Фота Рамана КАБЯКА, БЕЛТА

І крытык, і праяік

Янка Шарахоўскі памёр раптоўна 6 красавіка 1973 года, нарадзіўся ж 3 сакавіка 1908-га. Скончыў Ленінградскі гісторыка-лінгвістычны інстытут, працаваў у рэдакцыях часопіса "Чырвоная Беларусь", газеты "Літаратура і мастацтва", часопіса "Польныя рэвалюцыі", потым вучыўся ў аспірантуры пры Мінскім педагагічным інстытуце імя М. Горкага. У вайну ваяваў пад Масквой, на Бранскім, 2-м Прыбалтыйскім, Ленінградскім франтах як камандзір узвода. З 1943 года быў інструктарам фронтвай газеты. Пасля вайны працаваў адказным сакратаром часопіса "Польныя", галоўным рэдактарам Дзяржаўнага выдавецтва БССР, намеснікам міністра культуры БССР, дырэктарам Літаратурнага музея Янкі Купалы.

Спачатку Я. Шарахоўскі выступіў у друку як паэт, а з 1931 года — з рэцэнзіямі і артыкуламі. Выдаў кнігі пра жыццё і творчасць Я. Купалы "Янка Купала", "Пясняр народных дум" у дзвюх частках, зборнікі апавяданняў "Срэбраная раница", "Сплочаны доўг", кніжку для дзяцей "Сердалікавая бухта". Шмат займаўся перакладамі на беларускую мову.

Сёння сустрэцца з калегамі з "блізкага замежжа" стала прасцей дзе-небудзь у Варшаве ці Лондане на міжнароднай канферэнцыі... На культуру сродкаў ніколі не выдаткоўвалася ў патрэбнай колькасці (неабходна было падтрымліваць абароназдольнасць супердзяржавы, укладаць велізарныя рэсурсы ў чорную дзірку калгаснай сельскай гаспадаркі, якая, аднак, была не ў стане пракарміць краіну). Культура заўсёды была нечым не вельмі важным, а то і небяспечным, таму што культурны чалавек не мог не задаваць пытанне: "Чаму мы так жывём?"

Перабудова была выпактаванай. Хацелася верыць у тое, што жыццё нарэшце ўвойдзе ў цывілізаваную каляіну, дасць магчымасць адчуць сябе часткаю ўсяго свету і далучыцца да багаццяў сусветнай культуры.

Замест гэтага ўзнік жahlівы эканамічны крызіс, які раскідаў гнілую сістэму дашчэнту. Неабходна было ажыццяўляць рэформы, якія дазволілі б выбрацца з туліка. Гэтага зроблена не было. Грамадства, не гатовое да радыкальных зменаў, пайшло самым цяжкім і пакутлівым шляхам выхаду з крызісу, у якім культуры чарговы раз было адведзена месца на задворках.

Праз джунглі культур і шэрагі пакаленняў

— Мая Міхайлаўна, якой вам уяўляецца цяпер тэатральная Масква? Некалі гэта была тэатральная Мека. Людзі бралі адпачынак і прыезджалі ў Маскву, каб паглядзець апошнія прэм'еры вядучых маскоўскіх тэатраў.

— На жаль, з сённяшнім станам маскоўскіх тэатраў я знаёма не вельмі добра. Усе без выключэння спектаклі, якія глядзела я апошнія два-тры гады, пакінулі гнятлівае ўражанне. Магчыма, я хадзіла не на тыя спектаклі? Але факт застаецца фактам. Праўда, адна з апошніх падзей — гэта міжнародны чэхавскі тэатральны фестываль, на якім прадастаўлены Пітэр Брук са сваёй пастаноўкай С. Бекета, трупы П. Штайна, тэатры з розных краін і розных куткоў Расіі.

— Як цяпер выглядае маскоўская тэатральная афіша? Што там пераважае? Класіка? Забаўляльныя пастаноўкі?

— Мяркуючы па афішы, можна казаць аб пэўным павароце да класікі. Магчыма, не заўсёды плённа. Напрыклад, спектакль, прадастаўлены па "Трох сёстрах" А. Чэхава, я не магу назваць колькі-небудзь абяцаючым для глядача. Дарэчы, Чэхаў — адзін з нямоўных драматургаў, які ніколі не пакідаў маскоўскую сцэну.

Вяртаецца А. Астроўскі, але відавочна, што гэтае вяртанне праходзіць у формах, якія адмаўляюць традыцыі тэатральных пастановак Астроўскага, быццам гэта драматург, якога наогул ніхто ніколі не ставіў, а яго п'есы можна перайначыць, як ўздумаецца.

Тры гады таму ў Вахтангаўскім тэатры была зроблена пастаноўка "Без віны вінаватых", але не на сцэне тэатра, а ў буфэце (паколькі частка дзеяння якая адбываецца ў буфэце). Гэта, вядома, цудоўны мастацкі эффект, але тэатральны буфет можа ўмясціць вельмі невялікую колькасць глядачоў (зда-

ецца, каля сямідзесяці чалавек), а таму білеты на гэты спектакль ніколі не трапляюць у продаж. У выніку нават людзі, якія цікавіцца тэатрам (калі толькі яны не маюць нейкага спецыяльнага дазволу адміністрацыі ці не з'яўляюцца крытыкамі або членамі тэатральных арганізацый), не могуць паглядзець гэты спектакль. А вытрымліваць пастаноўку ў "буфетным" рэжыме, нават калі яна вельмі добрая, цяжкавата.

Былі паставілі "Лес", але ў такім выглядзе... Ён не натхніў на тое, каб яго глядзець.

— Гэта жаданне рэжысёра ўзвысіцца над А. Астроўскім, А. Чэхам, іншымі класікамі? Ці, можа, сведчанне таго, што тэатры ўжо развучыліся іграць класіку? Яшчэ з пачаткам перабудовы сцэну запаланілі п'есы "на злобу дня", "чарноце", і ў мяне склалася ўражанне, што акцёры цудоўна засвоілі эстэтыку і мову вуліцы, але пачалі забываць, як насіць касцюм, як чытаць вершы, як іграць класічную п'есу.

— Я думаю, гэта два бакі аднаго і таго ж медалю. Вядома, большасць тых рэжысёраў, што ставяць гэтыя спектаклі, чамусьці прыйшлі да пераканання, што іх мастацкая, інтэлектуальная, ідэйная і ўсялякая іншая думка распаўсюджваецца значна далей за тых людзей, чые творы яны збіраюцца ставіць. Для іх гэтыя п'есы робяцца толькі адпраўным пунктам, той вышыняй і рэзануючай пляцоўкай, якія патрэбны, напрыклад, скакунам у ваду, каб падкінуць іх уверж і даць ім палётнасць, таму што ў іх саміх гэтай палётнасці няма. Яны выкарыстоўваюць класічны тэкст, менавіта выкарыстоўваюць, а не спрабуюць заглябіцца ў яго, спастыгнуць усе тонкасці, якія закладзены аўтарам.

Помню, я хадзіла ў Тэатр Савецкай Арміі, дзе ставілі "Макбета" майго любімага Шэкспіра.

У выніку мы вымушаны абыходзіцца духоўнай жуйкай, якая запоўніла кнігарні, кінаэкран, эстрадныя падмосткі, тэатральную сцэну.

Гэта не магло не прывесці да страты культурных традыцый, якіх траўляліся, між іншым, і ў інтэнсіўным культурным і навуковым абмене паміж рознымі рэспублікамі былога СССР. Толькі дзякуючы аднаразовым акцыям, якія ажыццяўляюцца з дапамогай нямоўных энтузіястаў і міжнародных арганізацый, мы яшчэ маем нейкае ўяўленне аб тым, што адбываецца ў культурным жыцці нашых суседзяў.

У міжнароднай канферэнцыі па амерыканістыцы, якая адбылася ў Варшаве пры падтрымцы розных еўрапейскіх і амерыканскіх арганізацый, у тым ліку Інфармацыйнай службы ЗША, удзельнічала прафесар, доктар філалагічных навук Мая Міхайлаўна Коранева, адзін з вядучых маскоўскіх тэатральных крытыкаў, спецыяліст па амерыканскім тэатры, аўтар многіх работ па амерыканскай літаратуры, супрацоўнік Інстытута сусветнай літаратуры. Нельга было не пакарыстацца магчымасцю і не пагаварыць з ёю пра маскоўскае тэатральнае жыццё.

Шэкспіразнаўцы напісалі многія старонкі пра вялікае дасягненне Шэкспіра: пра тое, як ён спалучае высокае і нізкае, сутыкае трагічнае і камічнае. Знакамітая сцэна з брамнікамі — прыклад таго, што рабілася на сцэне. Пасля таго, як Макбет зарэзаў соннага Дункана, чуецца стук у дзверы. На сцэне — ніякага брамніка няма, хоць у ЦТСА дастаткова акцёраў, беспрацоўных акцёраў, гатовых апраўдаць сваю зарплату з'яўленнем на сцэне. А сцэна гэтая найпрыдатная для акцёраў (я не кажу ўжо пра рэжысёра) — каб выявіць сваё бачанне шэкспіраўскага свету, сваё разуменне шэкспіраўскай эстэтыкі і мастацкай сістэмы. Не, тут брамнік адсутнічае, і Макбету перададзены дзве апошнія рэплікі гэтага брамніка. Забіта ўсё, што можна было забіць. Пакаменчаны ўвесь мастацкі тэкст, пакаменчана тое разуменне жыцця, да якога ішлі пакаленні, калі браць чалавецтва ў цэлым; тое бачанне шматзначнасці, шматпланавасці і шматобразнасці жыцця, якое не падпарадкоўваецца адной нейкай волі, аднаму нейкаму бачанню, якія ўвесь час канфлітуюць, прыходзяць у рух адно ад другога і ў выніку гэтых сутыкненняў прыводзяць да змен, якія нараджаюць надзею. А ў спектаклі адзін чалавек забіў, ён жа і адкрыў браму і адказаў рэплікай, якая яму не належыць... Усё — дарэмна. Магчыма, такое бачанне рэжысёра, але гэта не шэкспіраўскае бачанне, якое ён узяўся нам перадаць. Гэта — хвароба, якая зарэзала наш тэатр, і яна зыходзіць ад рэжысёра, а акцёры робяцца марыянеткамі ў ягоных руках.

— І гэта якраз не традыцыя рускага тэатра...

— Так, гэта адбываецца ў супярэчнасці з усёй сістэмай рускай тэатральнай традыцыі. У выніку ствараецца сітуацыя, калі акцёры

МУЗЫКА

Вяртанне ў малодасць

Вядома, ніводнага артыста, ніводны творчы калектыў не абмяноўць чуткі-пагалоскі. Не абмінулі яны нядаўняй парой і наш славуты ансамбль "Песняры", калі некаторыя "вольныя пёры" абышліся з кумірам без цырымоній, разгарнуўшы перад публікай хроніку ягонага нібыта сканання. Таму "ЛІМ" прапануе гутарку з заслужанымі артыстамі Беларусі Уладзіславам МІСЕВІЧАМ (новы дырэктар "Песняроў") ды Валерыем ДАЙНЕКАМ, з імёнамі якіх звязаны адметныя старонкі творчай гісторыі ансамбля. З музыкантамі гутарыць наш няштатны карэспандэнт Яна ХАДОСКА.

Я. ХАДОСКА. Першае пытанне да дырэктара ансамбля: што ж сапраўды адбываецца сёння ў "Песнярах"?

У. МІСЕВІЧ. Вы сказалі "дырэктар ансамбля". Гэтае прызначэнне — адно з дзеянняў Міністэрства культуры, накіраваных на рэарганізацыю, на ажыццеленне творчай дзейнасці калектыву. Я вярнуўся ў "Песняры" разам з Валерам Дайнекам. Мне далі магчымасць быць артыстам і прызначылі дырэктарам. Натуральна, на плечы легла адказнасць за ўсе тыя праблемы, якія стаяць перад "Песнярамі". Вяртанне саліста Валерыя Дайнекі, вядома, значна ўмацуе калектыў, яго-

ны прыход з задавальненнем прыняты хлопцамі, якія працавалі ў ансамблі дагэтуль. І, дарэчы, першая гастрольная паездка ў Кузбас пацвердзіла, што гэта — цудоўныя артысты, гэта сапраўды песняры, без усялякіх сцідак на малодасць. Я гавару ад свайго імя, спадзяюся, што і Валера пагодзіцца, — у Кузбасе ўбачылі песняроў у лепшых традыцыях, у добрай форме, убачылі проста цудоўных людзей.

В. ДАЙНЕКА. Мы ўбачылі і глядачоў. Каментарый непатрэбны — "Песнярам" гледачы апладзіравалі стоячы.

Я. Х. А ці застаўся ў ансамблі Уладзімір

Мулявін? Якраз вакол ягонага прозвішча і ходзяць розныя чуткі.

У. М. Так, гэтае пытанне ўсіх хвалюе. Уладзімір Мулявін і сёння з'яўляецца, і заўтра, спадзяюся, будзе мастацкім кіраўніком ансамбля. Місевіч — дырэктар, Мулявін — мастацкі кіраўнік. У кожнага свая адказнасць, але адзіны клопат — пра калектыў. Можна, не ўсе ведаюць пра тое, што Уладзімір Мулявін падаў прапанову адзначыць 40-годдзе сваёй творчай дзейнасці. Дата гэта, канешне, значная, таму прапановы без увагі не засталіся, і Мулявін цяпер займаецца непасрэдна падрыхтоўкай сваёй праграмы да 40-годдзя творчай дзейнасці. Імпрэза мае адбыцца сёлета. І тое, што мы сёння працуем без яго, дае яму магчымасць займацца толькі гэтай праграмай, у якой будзе ўдзельнічаць дзіцячы хор, вядомыя выканаўцы і, магчыма, нехта з маладых музыкантаў. І калі ў нас будучы захоўвацца добрая адносіны, якія, дарэчы, і сёння — некастэрафічныя, то мы (цяперашні склад "Песняроў") будзем лічыць

не ўмеюць іграць, у адрозненне ад акцёраў французскіх ці нямецкіх, дзе тэатр прадстаўлення, а не перажыванне (паводле катэгорыі К. Станіслаўскага) дастаткова захаваўся ў сваіх розных іпастасях і дзе патрэбны знешняя форма выяўлення з вельмі глыбокім рацыянальным падыходам да таго, што акцёр выконвае, і рацыянальнымі адносінамі да ўсяго, што адбываецца на сцэне, таму што патрэбна свая інтэрпрэтацыя.

Тэатр рускі мае зусім іншую прыроду і традыцыю. Страціўшы адно, акцёры пазбавіліся ўсяго. Яны выходзяць на сцэну "голымі", а гэта непрыемнае адчуванне для чалавека, які любіць тэатр. Тое, чым яны валодалі, яны страцілі — іншага не набылі. У гэтым сэнсе, мне здаецца, сітуацыя досыць безнадзейная проста таму, што ўнутраны пераарыентацыі я не бачу ні ў акцёрах, ні ў рэжысёрах.

Заўсёды, калі я думаю пра гэта, мне прыходзіць у галаву параўнанне з музыкантамі, якія пайшлі ў адваротным напрамку. Яшчэ ў дзевятнаццатым стагоддзі і на пачатку нашага стагоддзя досыць распаўсюджанай была такая з'ява: піша сімфонію Брукнер або Шуман, прыходзіць дырыжор і кажа: "Мне ня зручна яе выконваць, музыканты ў аркестры кажуць, што ім цяжка яе іграць". Яны апускаюць нейкую частку, дырыжор штосьці там злучае, і яны выконваюць сімфонію ў тым выглядзе, у якім ім падабаецца. Але чым далей, тым больш музыканты адыходзяць ад гэтай заганнай практыкі, тым ашчадней ставяцца да аўтарскага нотнага тэксту. Бах не пакінуў ніякіх пазначак, і музыканты грунтуюцца толькі на прызвядзенні; маўляў, так прынята было выконваць гэту музыку і так магчыма; яны ўслухваюцца ў гэты адгалоскі традыцыі дзеля таго, каб данесці найбольш блізка кампазітару музычны вобраз. Тое самае адбываецца і з Бетховенам, і з Малерам. І там па каліва аднаўляецца тое, што было разбурана папярэднімі пакаленнямі. І каго вы ні паслухаеце з вялікіх музыкантаў, усе гавораць: задача не ў тым, каб паказаць сябе, а ў тым, каб паказаць той твор ці таго кампазітара, якога я бярэўся выконваць.

У тэатры адбываецца зусім адваротнае: я затоптваю той твор, які я ўзяў, я пкую на аўтара, якога я стаўлю, я паказваю сябе. У гэтым сэнсе тэатр стаў вельмі эгацэнтрычным, і ў гэтым ён супярэчыць самой сваёй сутнасці, таму што тэатр ёсць зносіны. Станіслаўскі гаворыць: "Тэатр пачынаецца з вешалкі"; я з ім не згодная. Тэатр пачынаецца тады, калі ёсць зносіны, і перш чым пачынаюцца зносіны акцёраў з глядзельнай залай, а да гэтага — рэжысёра з акцёрамі, ёсць яшчэ зносіны рэжысёра і акцёраў з аўтарам. Калі гэтага няма, то для мяне гэты тэатр знаходзіцца ў туліку.

Я не супраць таго, каб гэтыя людзі стваралі свае рэчы, але тады гэта не павінна называцца "Шэкспір", "Астроўскі". Вось Брэхт усё бачыў іначай, ён выкарыстоўваў шэкспіраўскія сітуацыі, але ствараў сваю драматургію, сваю тэатральную сістэму, не звязваючы шэкспіраўскіх п'ес. Ён паказвае тое, што ён, драматург XX стагоддзя, мог зрабіць, выкарыстоўваючы нейкія класічныя сітуацыі, стварэння Шэкспірам, надаўшы ім зусім іншы выгляд, іншую інтэрпрэтацыю ды інакшае мастацкае аблічча. Але такая задача вельмі цяжкая. Я бярэ яе не як ідэал, а як прыклад.

— Але яна вымагае культуры...

— Так, культуры, ведаў, ашчаднага стаўлення да аўтара, павагі, любові да таго, што ты робіш. Нельга паставіць Шэкспіра, не любячы яго, а любячы толькі сябе; нельга паставіць Чэхава, нельга паставіць нікога.

— Заўсёды ўпрыгожаннем маскоўскай сцэны былі спектаклі па п'есах амерыканскіх аўтараў. Гэтыя спектаклі ішлі нейкімі хвалямі. Так было з п'есамі А. Мілера, потым мы спазналі драматургію Т. Уільямса, калі Тэатр імя Масавета зрабіў гэтае адкрыццё, потым надышла чарга Ю. О'Ніла (дзіўным чынам ён прыйшоў пасля Уільямса, хоць у 1920—30-я гады былі легендарныя спектаклі Камернага тэатра Таірава), потым наступіў час Э. Олбі. Што цяпер? І чым увогуле прывабіў амерыканскі тэатр?

— Рускі тэатр звяртаўся да амерыканскай драматургіі з розных прычын, але перш за ўсё і тэатр, і акцёраў, і глядачоў вабіла магчымасць спасціжэння сутнасці быцця праз розныя формы яго адлюстравання, і ў гэтым сэнсе амерыканская драматургія прадстаўляла нібы новы бок жыцця, які, магчыма, знаходзіў не вельмі яснае выяўленне ў п'есах еўрапейскіх аўтараў. Я не кажу пра асаблівы драматызм: любая драматычная традыцыя заснавана на драматызме, і ён у любой нацыянальнай традыцыі, будзе асаблівым. Але тут было дакрананне да тых з'яў, якія мы, можа, сплчатку нават не ўсведамлялі ў сабе, а вось праз амерыканцаў іх спазнавалі. І калі ўпершыню звярнуліся да О'Ніла, гэта сапраўды было адкрыццё сучаснага бачання сучаснага свету. Гэта было бачанне нейкіх новых рысаў быцця, якіх старая класічная літаратура амаль не кранала, або не магла закрануць, таму што амерыканцы самі вызначыліся ў жыцці досыць позна.

Што да Т. Уільямса ці А. Мілера, дык кожны з іх ствараў у сваёй творчасці Чалавека. Драма заўсёды вырашае праблемы ў катэгорыях чалавечых (гэта цяпер чалавек здаецца зведзеным да становішча марыянеткі), і цэнтральнай праблемай тэатра заўсёды будзе чалавек на сцэне (гэта не будзе голас праз слова, апасродкаваны чалавек, г. зн. чалавек, апасродкаваны словам, як у літаратуры, гэта не будзе застылы чалавек, як на палатне ці ў скульптуры). У тэатры вы заўсёды маеце справу непасрэдна з чалавекам, і гэта самая прывабная і самая дарагая рыса тэатра.

— Але ж амерыканскі досвед вельмі своеасаблівы. Шчыра кажучы, я заўсёды баяўся глядзець амерыканскія п'есы, якія ігралі нашы акцёры, бо яны ўносілі ў сцэнічную амерыканскую рэчаіснасць нейкія рэчы, якія, на мой погляд, амерыканцам не характэрны, як, напрыклад, асаблівы драматызм...

— Я згодна, хоць не магу сказаць, што не было спектакляў дастаткова вытрыманых. Рэч у тым, што калі нашы рэжысёры ставілі амерыканскія п'есы, яны траплялі ў пастку ўласных уяўленняў пра тое, што такое амерыканская драма ці тая альбо іншая п'еса. А кіравалі перш за ўсё тым, што ім дае экран. А фільмы, якія яны бачылі, — пераважна галівудскія. Яны маюць сваю спецыфіку і зусім не адлюстроўваюць таго развіцця драматургіі, што складае яе сутнасць, знаходзіцца не на перыферыі руху мастацтва, а ў самай ягонай глыбіні. Стандартныя галівудскія фільмы ўяўляюць сабой процыму дзеянню, мноства падзей, а калі возьмеце фільмы апошняга часу, дык, акрамя дзіўных гісторый, трылераў і іншых досыць легкаважных рэчаў...

— Незвычайна эфектных...

— ...яны ствараюць пэўны стэрэатып, і, на жаль, гэты стэрэатып рабіў досыць моцны ўплыў на нашы пастаноўкі п'ес амерыканскіх аўтараў. Ставячы амерыканскую п'есу, нашы рэжысёры быццам забываліся, што гэтыя п'есы і амерыканскія аўтары, пачынаючы з О'Ніла, у тым або іншым выглядзе адчулі на сабе ўздзеянне і вынік рэформ,

што здзейснілі ў заходнім тэатры Г. Ібсен, А. Стрындберг і асабліва А. Чэхаў. І атрымліваецца, што пры пастаноўцы амерыканскіх п'ес гэтыя рэжысёры хочучы вярнуць тэатр у папярэднюю эпоху. Дзеля гэтага ім якраз і патрэбен галівудскі стэрэатып, дзе дзеянне носіць пераважна знешні характар або заключаецца ў развіцці сюжэта, г. зн. зноў жа вонкавых рэчаў.

Амерыканскі тэатр, пачынаючы з О'Ніла, пайшоў па шляху паглыблення ўнутранага драматызму. Таму частка п'ес увогуле не мае вонкавага дзеяння, яго яшчэ менш, чым у Чэхава. Калі вы возьмеце "Шклянны звяр'нец" Тэнсі Уільямса або "Доўгае падарожжа ў ноч" Юджына О'Ніла, там няма наогул ніякага дзеяння, і сэнс у тым, што дзеянне няма і не можа быць. Ёсць толькі паглыбленне і пагружанне ўнутр, а іменна гэта — самае страшнае і самае гаючае адначасова. Гэта хваравіта, але гэта таця хвароба, якая прыводзіць чалавека да выздараўлення. Нягледзячы на некаторыя вонкавыя эфекты, тое ж самае адбываецца і ў "Хто баіцца Вільямса Вулфа" Э. Олбі.

А ў нас бальшыня рэжысёраў аддавала перавагу вонкаваму дзеянню, і таму ў "Шклянны звяр'нец" ўдачнай рабілася журботная і сумная сцэна, калі прыходзіць Джым, запрошаны Томам (маці падбухторыла, бо хоча выратаваць дачку). Рэжысёр, адчуваючы сябе як рыба ў вадзе, прымушае Джыма шукаць. Ён танцуе недарэчныя танцы. Але тым самым забываецца сутнасць сцэны, уся другая частка дзеяння і, натуральна, уесь сэнс спектакля, таму што Блакітная ружа (геранія) вяне, сутыкнуўшыся з жыццём. Але гэтым дзіўным умяшаннем нейкага панка, бяздумнай, аднаклеткавай істоты, якая здольна дэманстраваць толькі адно — рух рукамі і нагамі, разбураецца п'еса. А калі ўзяць тэкст? Джым вельмі асцярожна ставіцца да гэтай дзяўчынкі і вельмі далікатна адчувае яе настрой, нават намагаецца ўратаваць яе спадзяванні. Ён абергае яе! І гэта найдалікатная глыбіня, ператліценне чалавечых дачыненняў пры падобнай пастаноўцы знікае.

Гэта ж было і з пастаноўкай "Доўгае падарожжа ў ноч" у Малым тэатры, не кажучы ўжо пра тое, што больш за траціну тэксту было выразана. Вядома, хто хоча слухаць адзін і той самы тэкст, які, здаецца, паўтараецца? Але ў вялікіх драматургаў нічога не бывае выпадковага. Персанажы для таго і гавораць адно і тое ж і ўсё пра адно і тое ж, што ў гэтай бездані знаходзіцца сэнс іх існавання: яны павінны дайсці да канца, апусціцца на дно гэтай бездані, трапіць у самае пекла, і ўбачыць сябе — сябе, а не іншага — як крыніцу ўсіх пакут. Толькі тады яны могуць узняцца. А тут прапушчана вялікая частка тэксту, уведзены пахабныя словы, якіх у аўтара няма... А калі тэкст так прэпаратыраваны, то можна і іншае зрабіць: увесці пабольш маладых людзей, якіх можна распраць, — рэжысёр здзімае з іх кашулі, і яны аказваюцца здаровымі маладымі хлопцамі, у целе... Ну, хіба не цікава паглядзець, які яны будуць біцца кулакамі, хапацца за палкі?..

— Што зусім супрацьпаказана гэтай п'есе!

— Вядома! А глядач, які паглядзіць такую п'есу, скажа: "Ну так, амерыканцы ж заўсёды б'юцца, але што ў гэтым асаблівага?"

— Але былі і добрыя спектаклі. Я дагэтуль помню ўражанне ад горкаўскага (цяпер ніжагародскага) тэатра драмы, які паставіў, на мой погляд, лепшы ў Савецкім Саюзе спектакль паводле п'есы Т. Уільямса "Трамвай "Жаданне" і які сваім пранікненнем у сутнасць драматургіі выгадна адрозніваўся ад шумнай маскоўскай пастаноўкі ў Тэатры імя У. Маякоўскага.

— На жаль, я яго не бачыла, але маскоўская пастаноўка адносіцца да ліку пачварных скажэнняў...

— Выбрыкі пастаноўшчыка...

— Пра тое і кажу: няма павагі да тэксту, г. зн. няма дзялога з аўтарам. Ёсць жаданне паказаць сябе: а я магу так! Ну і што? Ты можаш гэта, але ты не можаш таго, што трэба.

— Зусім скажоны вобраз Бланш...

— І вобраз, і сэнс гэтага спектакля, я не кажу ўжо пра такую сентыментальную канцоўку, калі Бланш памірае і яе як чыстую, пшчотную і бездакорную геранію нясе герой. Але такі герой немагчымы! Ён супрацьпаказаны гэтай сістэме! Чэхаў казаў, што няма герояў; трагедыя сучаснага чалавека ў тым, што няма героя ў простым значэнні гэтага слова. У гэтай п'есе герой і пагатоў — немагчымы! У Чэхава самі персанажы, не будучы героямі, неслі ў сабе, у сваім быцці (не ва ўчынках!) тое ідэальнае, што ён лічыў цудоўным у чалавеку і ў жыцці. У Т. Уільямса гэтага няма і не можа быць! І раптам з'яўляецца герой, і ён кідаецца ў сутычку са Стэнлі, як быццам баруканнем можна вырашыць сітуацыю! Мардабоем, простым фізічным дзеяннем! Калі ўсё знаходзіцца ў сэрцах, якія атручаны ў той ці іншай меры, заражаны прымхамі? Гэта ўсё ідзе насуперак таму, што зададзена драматургам. Натуральна, вынік не можа быць добрым, хоць была дастатковая колькасць глядачоў, якім спектакль падабаўся...

— Гэта быў адзін з самых папулярных спектакляў 1970-х гадоў. Трапіць на яго было немагчыма?

— Так. Да таго ж, у гэтай п'есе ішла гаворка пра многія рэчы, якія ў рускай літаратурнай традыцыі не існавалі, у савецкім тэатры для сцэнічнага прадстаўлення наогул выключаліся і, адпаведна, неслі на сабе пячатку забароненага плода, а ён заўсёды спакуслівы, асабліва для пэўнай часткі публікі, тым больш, калі пададзены ў такой заманлівай упакоўцы.

— Мая Міхайлаўна, ці ёсць сэнс наогул займацца тэатрам, тэатральнай і літаратурнай крытыкай ў сённяшняй сітуацыі? Ці ёсць надзея?

— Надзея? Кажуць жа, што яна заўсёды апошняя нас пакідае, так што надзея, вядома, ёсць. Яна ёсць ужо хоць бы таму, што трэба, каб наступныя пакаленні не засталіся пакінутымі і не раслі ў культурных джунглях. Таму чалавек, які валодае здольнасцю і мае магчымасць перадаць свой культурны досвед наступнікам, павінен гэта зрабіць. Бо не ўсё на нас скончана! А паколькі жыццё працягваецца, то яно павінна працягвацца ў чалавечым абліччы, а не вяртацца на ты прыступкі, якія характарызуюцца толькі здзічэннем і прымітывізмам (тут можна спаслацца на Бланш, якая гаворыць сястры: "Не трэба заставацца жывёлінамі!"). Значыць, мы павінны, я іншага тут не бачу, перадаць тое, чым мы жывём. Мы ж таксама атрымалі гэта ад тых, хто жыў да нас! Магчыма, маладыя людзі будуць лепшымі і больш здольнымі за нас і змогуць больш паспяхова перадаць гэта тым, хто будзе пасля іх.

— Вельмі чэхаўская інтанацыя!

— Чэхаў — мой любімы драматург і пісьменнік. Калі кагосьці выбіраць, то Чэхаў — адна з маіх вяршынь. Не скажу — куміраў, бо кумір — гэта лжывае шанаванне, ператварэнне ў ідала, а Чэхаў для мяне — крыніца не толькі асалоды, але і ачышчэння, і веры.

Юрый СТУЛАЎ,
прафесар

ВЫСТАВЫ

Гэта мы — людзі...

Выстава "Катастрофы чалавечага цела" ў Палацы культуры прафсаюзаў у Мінску — не для слабанервовых, бо на ёй былі прадстаўлены экспанаты, якія раскажваюць пра чалавека, якім ён не павінен быць...

А пачатак гэтай выставы можна ўбачыць, умоўна кажучы, у 1718 годзе. Пётр I, які, як вядома, быў ачыты за мяжой, вельмі цікавіўся тутэйшымі дасягненнямі, быў вельмі ўражаны калекцыяй анамальных з'яў, якую ўбачыў у знакамітага галандскага анатама Фрэдэрыка Руйша. І толькі праз дваццаць гадоў цар змог купіць гэтую забальзаміраваную калекцыю. Тады ж, у 1718 годзе, у Пецярбурзе, на Васільеўскім востраве, і пачалося будаўніцтва спецыяльнага музея, анатамічнага тэатра і абсерваторыі. Так неўзабаве і паўстала знакамітая Кунсткамера, а ўрачы атрымалі магчымасць пастаянна займацца навукай аб пачварках — тэраталогіяй.

Традыцыі Пятра I па сутнасці і працяг-

вае Пецярбургскі музей васковых фігур, які ўзначальвае мастацтвазнаўца А. Чужоў. Гэты музей і прадставіў у Мінск калекцыю унікальных фігур.

На выставе можна было ўбачыць жанчыну-мула і чалавека з двума тварамі, Франка Ланціні, які меў тры нагі, але гэта ніколі не перашкаджала яму гуляць у футбол і ...танцаваць...

А яшчэ былі паказаны самая маленькая жанчына планеты, рост якой быў усяго 61 сантыметр, самы тоўсты чалавек — амерыканец Бастар Сімкус змог за адзін месяц пахудзець на...адну тону 44 кілаграмы... Адкрывала ж выставу васковая фігура Пятра I.

Н. К.

за гонар узяць удзел у юбілейным канцэрце.

На плячах Мулявіна, ды і на маіх плячах, як дырэктара, ляжыць асабліва адказнасць за падрыхтоўку праграмы. Але не менш важна зараз вярнуць "Песняроў" з забыцця, а гэта вымагае проста гіганцкай працы над рэпертуарам, над запісам. У "Песняроў" жа, як ні дзіўна, няма нават студыі гуказапісу, якая б адпавядала сучасным патрабаванням.

В. Д. Сёння такое ўражанне, што "Песняры" забылі Беларусь, хаця іхнія песні — пра Беларусь. І, мне здаецца, наша першая задача — узняць менавіта беларускі ансамбль "Песняры". Што датычыць мастацкага кіраўніцтва — Уладзімір Георгіевіч Мулявін, канешне, застаецца музычным кіраўніком, калі ў гэтым будзе патрэба і для яго, і для калектыву. Людзі ў калектыве дастаткова дарослыя, музыка адукаваныя. Мы вырашылі, што ў нас будзе яшчэ і музычны савет, на якім будуць вырашацца ключавыя праблемы большасцю галасоў.

Я. Х. Сёння ў вашым калектыве прадстаўнікі "першай хвалі", "другой хвалі" і гэтак далей. Колькі слоў пра тое, хто сёння працуе ў "Песнярах".

У. М. Акрамя дзвюх персон (я ды Валера), назаву з "першай хвалі" Аляксандра

Дзямешку — барабаншыка, які цяпер жыве ў Маскве. Ягоны ўдзел у праграмах будзе ладзіцца паводле асобнага графіка. А з Міхалам Якаўлевічам Фінбергам мы па-джэнтльменску дамовіліся наконт удзелу Уладзіміра Ткачэнкі (як вядома, ён артыст Дзяржаўнага канцэртнага аркестра). Уладзімір будзе нашым аранжыроўшчыкам і, магчыма, артыстам таксама.

Я. Х. А маладыя "песняры"?

У. М. Гэта асобная размова. На канцэртах мы пабачылі маладых "Песняроў" — нібыта ўбачылі сябе ў маладосці. Цудоўныя хлопцы, артысты. Толькі чамусьці іх ніхто не ведае.

В. Д. Мы ўразіліся і натхніліся на працу, на творчасць, калі пачулі тых галасы, што былі ў "Песнярах" 20 гадоў таму — свежыя, прыгожыя, яркія!

Я. Х. Родныя.

В. Д. Так, родныя. Кожны з цяперашніх "Песняроў" — асоба, кожны з іх мае вялікі выканаўчы і кампазітарскі багаж. Іх проста трэба ведаць па прозвішчак: Алег Казловіч, Алік Кацікаў, Уладзімір Марусіч, са старэйшых — Ігар Пеня. Думаю, пры такіх артыстах, з такімі талентамі традыцыі "Песняроў" будуць абавязкова захаваныя.

"Дзянніца" — сястра... "Дзянніцы"

3 павагай да мінуўшчыны

МІХАСІЮ ЧАРНЯЎСКАМУ — 60

Міхась Чарняўскі аднолькава добра вядомы як археолаг, мастацтвазнаўца, пісьменнік. І ў кожнай з гэтых галін сваёй дзейнасці дасягнуў значных поспехаў. Але, каб стаць літаратарам, найперш засведчыў аб сабе як аб даследчыку матэрыяльнай культуры плямён каменнага і бронзавага вякоў, першабытнага мастацтва на Беларусі. М. Чарняўскі з'яўляецца аўтарам такіх прац, як "З глыбінь стагоддзяў", "Неаліт Беларускага Панямоння", "Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі" і іншых. Прывае актыўны ўдзел Міхась Міхайлавіч і ў стварэнні калектыўных прац, што зместам сваім тычацца багатай беларускай мінуўшчыны. Апошняе пацвярджэнне таму — удзел М. Чарняўскага ў падрыхтоўцы "Археалогіі Беларусі" ў чатырох тамах. Нядаўна ў выдавецтва "Беларуская навука" пабачыў свет першы том гэтага унікальнага выдання. М. Чарняўскі з'яўляецца адным з навуковых рэдактараў і аўтараў яго. У галіне ж літаратуры Міхась Міхайлавіч паспяхова абжывае гісторыка-мастацкі жанр, а наколькі важкія набыткі М. Чарняўскага-пісьменніка, добра бачна па яго кнізе "Вогнепаклоннікі", выпушчанай у "Школьнай бібліятэцы". Пад адной вокладкай тут сабраны ўсё лепшае, што напісаў М. Чарняўскі для школьнікаў, — "Страла Расамахі", "Аленевае Вуха — сын Збітура" і іншыя творы. А з'яўляючыся да кнігі ўзяты радкі аднаго з вершаў У. Караткевіча:

*О, дзе ты, цяжкі мамантавы бег
Па сініх-сініх месячных раўнінах,
Дзе вогнішча ў закуранных пчорах
І дзіда ў асікавых руках?!*

Няма асаблівай патрэбы нагадваць, наколькі падобныя творы важныя для выхавання падрастаючага пакалення ў духу нацыянальнага гонару, любові да сваёй Бацькаўшчыны.

Увогуле, М. Чарняўскі — з тых людзей, для якіх слова і абавязак ніколі не разыходзіцца. Міхась Міхайлавіч доўгі час падтрымліваў сяброўскія сувязі з незабыўнай Ларысай Геніюш і тое, што яе "Сповідзь" збераглася ў рукапісе, а пасля стала кнігай — найпершая заслуга М. Чарняўскага.

З 60-годдзем, шануюны Міхась Міхайлавіч! Плёну Вам ва ўсім — у жыцці, навуковай дзейнасці, літаратурнай творчасці!

А цяпер і "Квенцін Дорвард"

Чарговая кніга Вальтэра Скота з'явілася ў серыі "Школьная бібліятэка". Раней, як мы паведамлялі, выдавецтва "Полымя" выпусціла ў перакладзе на беларускую мову Людмілы Забалоцкай знакаміты раман "шатландскага чараўніка" "Айвенга".

Цяпер жа ў выдавецтва "Вышэйшая школа", пераўвасоблены па-беларуску Міхасём Пазняковым, пабачыў свет не менш папулярны раман "Квенцін Дорвард". Як вядома, у гэтым, адным са сваіх лепшых твораў, В. Скот вяртае чытача ў далёкае XV стагоддзе, расказвае пра адважнага шатландца, які служыў пры двары караля Людовіка XI. Падобная літаратура, вядома ж, карыстаецца асаблівай папулярнасцю ў школьнікаў, але, знаёмчыся з творами В. Скота, яны адкрыюць для сябе і хараво беларускай мовы.

Творчы партрэт паэта

Цікавыя мерапрыемствы ў Цэнтральнай дзіцячай бібліятэцы г. Мінска — з'ява звычайная. Супрацоўнікі гэтай установы культуры вельмі шмат робяць дзеля таго, каб дзеці любілі роднае слова, беларускую літаратуру. Рэгулярна праводзяцца прэм'еры кніг, сустрачкі са знакамітымі пісьменнікамі. Чарговае з шэрагу гэтых мерапрыемстваў прайшло пад назвай "Творчы партрэт". Віноўнікам урачыстасці стаў вядомы пісьменнік, галоўны рэдактар выдавецтва "Юнацтва" Міхась Пазнякоў. А прыйшоў Міхась Паўлавіч не адзін, а з кампазітарам, дацэнтам Акадэміі мастацтваў Генадзем Ермачэнкавым. Школьны тэатр "Лік" зрабіў інсцэніроўку па творах М. Пазнякова. Асобныя свае вершы прачытаў і сам аўтар. Знайшлося ж, зразумела, і месца музыцы, і песні, Г. Ермачэнкаў напісаў цыкл песень на вершы М. Пазнякова "У родным краі". Асобныя з іх прагучалі, як кажуць, у жывым выкананні, але не толькі... Гэты цыкл у Германіі запісаны на дыск, частку песень з якога таксама змоглі паслухаць прысутныя.

Першая "Дзянніца" была органам Беларускага нацыянальнага камісарыята (Белнацкама) і першы яе нумар выйшаў у Петраградзе 1 сакавіка 1918 года. Аднак узнікла яна, як кажуць, не на голым месцы. Папярэдняй гэтай "Дзянніцы" была аднайменная грамадская і літаратурная газета, што выдавалася ў тым жа Петраградзе з 14 лістапада 1916 года па 13 студзеня 1917-га. Абодва гэтыя выданні збліжае не толькі назва. Рэдактарам той, дакастрычніцкай газеты быў Ц. Гартны. Ён жа рэдагаваў і першыя пяць нумароў новай "Дзянніцы", а да 23-га нумара ўключна — разам з Я. Нёманскім. Астатнія нумары (усяго іх выйшла 49) падпісвала рэдакцыйная калегія. А яшчэ — абедзве "Дзянніцы" (кожная ў меру сваіх магчымасцяў, а канкрэтней — тагачасных палітычных умоў) змагалася за новую Беларусь. А паколькі час з'яўлення "другой" "Дзянніцы" супаў з кастрычніцкімі падзеямі, яе не адно дзесяцігоддзе называлі першай беларускай саветскай газетай на беларускай мове. І пры гэтым "забываліся", што ўсё ж асобныя матэрыялы друкаваліся ў ёй па-руску.

Тым не менш гэтая "Дзянніца" — яркая старонка ў гісторыі нацыянальнага друку ды ў жыцці беларускага грамадства. "Дзянніца" імкнулася як мага аб'ектыўней ставіцца

да тагачасных падзей, што, несумненна, заслужыла ўвагі. Перш чым адстойваць свабоду Беларусі, яна адстойвала свабоду яе грамадзян. Прынамсі, у першым нумары была апублікавана "Дэкларацыя правоў працоўнага і эксплуатаемага народа".

Канечне, у цэлым погляд на жыццё беларусаў і Беларусі быў такім, якім кіраваўся ў сваіх дзеяннях Белнацкам. Але трэба быць справядлівым: "Дзянніца" не кідалася ў крайнасці. Так, яна адмоўна ставілася да дзейнасці БНР, крытыкавала прагерманскую арыентацыю яго ўрада, але ў той жа час рэгулярна друкавала матэрыялы, што тычыліся яго палітычнай і культурна-асветнай дзейнасці. Пры тым гэта былі праграмныя дакументы БНР — адозвы, устаўныя граматы, загады, пастановы, мемарандумы, тэлеграмы. Паведамлялася пра адкрыццё курсаў беларусазнаўства ў Мінску, не былі абыдзены ўвагай і такія важныя падзеі, як асэнсаванне Мінскай і Будслаўскай беларускіх гімназій.

"Дзянніца" па-свойму ставілася да праблем пабудовы беларускай дзяржавы, бачыла Беларусь у складзе Расійскай Федэрацыі. Але ж "Дзянніца" давала рашучы адпор тым, хто цалкам адмаўляў ідэю беларускай дзяржаўнасці. Падзяляючы па гэтым пытанні пазіцыю Белнацкама, яна шырока асвятляла яго палеміку

з дзеячамі Паўночна-Заходняга абкама РКП(б) А. Мясніковым, В. Кнорыным і іншымі.

Заслуга "Дзянніцы" і ў тым, што ў ёй былі змешчаны асобныя мастацкія творы самога Ц. Гартнага, Я. Коласа, М. Гарэцкага, А. Гурло, І. Дварчаніна і іншых аўтараў. Надзённыя пытанні жыцця закраналі артыкулы Я. Дылы, Я. Канчара, Я. Нёманскага, Дз. Чарнушэвіча...

Апошні нумар газеты пабачыў свет 24 лютага 1919 года ў Маскве, дзе яна выходзіла з шостага нумара. Сваёго роду падагульненнем яе дзейнасці такоў артыкул М. Баравога "Год нашай працы". Заканчвала "Дзянніца" свой шлях з упэўненасцю, што пастаўлены перад ёй задачы былі выкананы. І на самай справе як быццам так...

"Дзянніца", змагаючыся за свабодную Беларусь, змогла апублікаваць тэкст Маніфеста Часовага рэвалюцыйнага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі аб абвясненні Беларускай ССР, пастанову Прэзідыума ВЦВК аб прызнанні незалежнасці БССР, пастановы Беларускага саветскага ўрада і 1-га Усебеларускага з'езда Саветаў.

"Дзянніца" не ведала, што незалежнасць і свабода Беларусі былі толькі на паперы...

А. АН-ЕВІЧ

"Пачуць, як у слове плешчацца сэнс..."

це Пушкіна было няпростое, ведаў ён ссылкі, алалу, спрэчкі, дуэлі...

Метафара, мастацкі вобраз — парадаксальныя, парадаксальны ўвесь наш змацьянальны свет. Бачыце, гэты кавалер Дз Грыё... Чым больш яна яго ашуквае, тым больш яму падабаецца. Гэта і складае таямніцу літаратуры, а разам з тым і яе духоўную глыбіню. Не ўсе ўчынкі чалавека мы можам растлумачыць. Часта ён нешта робіць паводле сваёй логікі, а, здаецца, — паводле нейкага ўнутранага поклічу, пасіянарнасці. Есць у нас пласць свядомасці, праграма, лёс, якія таксама дыктуюць нам учынкi, што часта не ўзгаджаюцца з нашымі. Мы часам шкадуем, што зрабілі ўчора, і гаворым: гэтага больш ніколі не будзе. Не, глядзіш, зноў паўтараем...

— У свой час шмат хто з даследчыкаў звярнуў увагу на вашы цікавыя назіранні адносна сацыялістычнага рэалізму як праўды мадэрнізму, дыялектыкі ўзаемадзейнення фундаментальнай і масавай культуры і інш. Скажыце, калі ласка, ці змяніліся вашы погляды на гэтыя праблемы сёння?

— Сапраўды, раней я так думаў і так гаварыў, але цяпер я прытрывліваюся іншай думкі. Сацыялістычны рэалізм — гэта адно, а мадэрнізм — другое. Мадэрнізм усё-такі бліжэй да праўды, натуральнага жыцця, нечаканасці, да той ідэі, што жыццё не так моцна павязана прычынна-выніковымі сувязямі. У той жа час я не лічу, што ўсё, што створана паводле патрабаванняў метаду сацыялістычнага рэалізму, дрэннае. Есць творы, якія з'яўляюцца класікай сацыялістычнага рэалізму, яны будуць чытацца і перачытвацца.

Вазьміце раман "Як гартавалася сталь" Астроўскага. Гэта твор сацыялістычнага рэалізму і ў той жа час выдатны твор мастацтва. Гэта шчыры твор, напісаны з высокімі маральнымі мэтамі на ўздыме рамантычнага пафасу. Або "Маладая гвардыя" Фадзеева. Гэта раман, які таксама годна прадстаўляе метаду сацыялістычнага рэалізму.

А "Кавалер Залатой Зоркі" Бабаеўскага... Ці можна сказаць, што гэта твор праўдзівы? Не, ён лагічны. Бабаеўскі ва ўгледу ідэалагічным патрабаванням, асабіста Сталіну, напісаў няпраўду. Не паспела закончыцца вайна, не паспелі людзі выбрацца з зямлянак, як ён пабудоваў новую вёску, электрастанцыю і г.д. Запалілася лямпачка — і загаралася Залатая Зорка на грудзях героя.

Усе бачылі, што гэта няпраўда, хоць і прыгожа. Гэта была нейкая сфера мары. У параўнанні з творами Бабаеўскага "Як гартавалася сталь" Астроўскага, "Маладая гвардыя" Фадзеева, "Цэнент" Гладкова, "Катлаван" Платонава натхняліся праўдай цяжкага тагачаснага жыцця. Несумненна, яны застануцца. Без іх нельга зразумець той час, духоўны свет вялікай часткі людзей, якія верылі ў сваё змаганне, у сваю будучыню.

Сёння вядома, што мастацтва сацыялістычнага рэалізму і сам метаду рэалітаваліся зверху. Часта ўдача пісьменніка была

звязана якраз з парушэннем існуючых догм і канонаў. "Як гартавалася сталь" — гэта свайго роду шэдэўр літаратуры сацыялістычнага рэалізму. Але пісаць такоў увесь час немагчыма, немагчыма трымаць чалавека ў стане пастаяннага гераізму. Гэта шлях да смерці.

На мой погляд, нельга зводзіць мадэрнізм да мастацтва абсурду. Самыя буйныя пісьменнікі мадэрнізму Джойс, Пруст, Кафка, Музіль не парывалі з рэалізмам, іх творы выглядаюць досыць традыцыйна. Калі ўдмуліва ўчытваешся ў іх, то вымушаны прызнаваць плённасць творчых намаганняў і пісьменнікаў-мадэрністаў.

Мадэрнізм пранікае ў нашу літаратуру. Элементы мадэрнізму можна знайсці і ў Мележа, і ў Брыля, і ў Навуменкі, і ў Сачанкі... Часта прарывы да праўды жыцця быў звязаны з парадаксальнасцю мыслення, новымі акалічэннямі так званай пагранічнай сітуацыі. В. Быкаў, І. Чыгрынаў, іншыя пісьменнікі ставяць чалавека ў, здавалася б, безвыходную сітуацыю, з якой ён гераічна шукае выйсця, застаючыся, пры гэтым, да самага канца асобаю.

— А як вы сёння ставіцеся да суадносін фундаментальнай і масавай культуры?

— Мне здаецца, што і адно, і другое мае права на існаванне. Вы тут маеце рацыю ў тым, што гаворыце акраз пра іх суадносіны. Сапраўды, галоўнае ў суадносінах, а не ў замене аднаго другім. Аднаго толькі фундаментальнага мастацтва, адных толькі мудрых раманаў, паэм, вершаў мала. На глебе фундаментальнага, глыбокай эпічнай літаратуры, міфалогіі вырастае масавая культура — кінематаграфія, тэлебачанне, мастацкая самадзейнасць, шлэгеры, танцы... Адно з другім цесна звязана. Так проста скасоўваць масовую культуру нельга. Трэба пазбягаць крайнасцей — гэта іншая справа, калі, скажам, музычныя групы даводзяць выкананне нейкай песні да шаблону. Гэты рок часам залішне жалезны, у ім больш смеласці, чым майстэрства.

На лузе павінны быць усе кветкі. Хай людзі чытаюць і Талстога з Дастаеўскім, і дэтэктывы, раманы рускамоўнай беларускай пісьменніка Мікалая Чаргінца... Галоўнае, каб творы былі цікавыя, каб быў высокі ўзровень майстэрства.

На ўсё гэта трэба спакойна глядзець. Есць перыяд маладосці, калі хочацца паказаць сябе, сцвердзіць сваё "я", есць перыяд абагульнення жыццёвага вопыту, што адлюстравана ў нашай фундаментальнай культуры. Адно без другога не можа існаваць. Але я тут хацеў бы спецыяльна падкрэсліць ролю літаратуры. Мастацкая літаратура — гэта аснова ўсёй нашай нацыянальнай культуры — і вакальнасці, і музычнага, і выяўленчага мастацтва, і кінематаграфіі... У славянскім свеце так заўсёды было: літаратура сядзела на покуці, у самым пажажым месцы. Іншыя музы жывіліся з яе здабыткаў...

Гутарыў Мікола МІКУЛІЧ

САПРАЎДЫ, трэба шмат пражыць, можа, і ўсе пяць дзясят гадоў, каб зразумець воль такі, скажам, просценкі пастулат: складаная гэта штука — жыццё. Маецца на ўвазе, само сабою, жыццё чалавеча. Хоць, у рэшце рэшт, яно зводзіцца, як ні сумна гэта казаць, да дзвюх дат, падзеленых (ці злучаных) рыскаю-дэфіскаю: даты нараджэння і даты смерці.

Кажуць, турмы і жабрацкай торбы — не заракайся. Яно гэтак, вядома, але ўсё ж і ад першага, і ад другога можна ўратавацца, дзеля чаго дастаткова быць добрапрастойным грамадзянінам і самааддана працаваць. А вось ад смерці яшчэ не ўратаваўся ніхто. Бог даў — Бог узяў, з зямлі паўстаў — зямлю і станеш... Сумны фінал, вядома. Але ж, пэўна, і ў гэтым вялікая мудрасць жыцця. Яно ўсё адно ўладкавана гэтак, што

мовіць, здабыткі, а простыя, звычайныя ўвогуле рэчы. Ну, скажам, здольнасць, уменне кожнага міліцыянера і супрацоўніка ДАІ аказаць пацярпеламу ў аварыі першую медыцынскую дапамогу: наклаці жгут, перавязць рану, зафіксаваць пералом і г.д. Альбо возьмем такую дзею, як штучнае дыханне. Дзеля гэтага мы можам адно памахаць рукамі небаракі ды націснуць на яго грудзіну. А за мяжой даўно існуюць спецыяльныя, памерам з насоўку, плёнкі, забяспечаныя адмысловым клапанам, які прапускае паветра толькі ў адзін бок. Такая плёнка кладзецца на твар пацярпелага і праз яе зусім бяспечна можна рабіць штучнае дыханне эфектыўным метадам "з рота ў рот", не баючыся пры гэтым заразіцца туберкулёзам, СНІДам ці іншаю трасцаю. Такія і іншыя першасныя сродкі павінны быць не толькі ў адпаведных

камісійнай судова-медыцынскай экспертыза, якая вызначае працаздольнасць ці, напрыклад, узрост чалавека. Вядома ж, аб'ектам нашай службы з'яўляюцца і трупы. Патрэбна, найперш, вызначыць прычыну смерці, а ў дадатак і многае іншае. Скажам, яе даўнасць. З гэтым даводзіцца сутыкацца досыць часта. Вось знайшлі, напрыклад, труп у лесе ці ў рацэ. Невядома, чым чалавека забілі, калі забілі, утапілі ці, перш чым утапіць, забілі. Заўсёды пытанні ў такіх выпадках узнікае нямаля і трэба даць на іх па магчымасці дакладныя адказы.

Адным словам, судова-медыцынская экспертыза — гэта самастойная галіна медыцынскай навукі, якая служыць пераважна справе барацьбы са злачыннасцю.

— **Якія нябожчыкі (не паварочваецца язык гаварыць — трупы) трапляюць у ваш**

інстытуты павышэння кваліфікацыі ўрачоў у Маскве, Кіеве, Ленінградзе, Ерэване. Менавіта там мы вучылі маладых спецыялістаў. Для таго, каб атрымаць чарговую медыцынскую катэгорыю, трэба было прайсці курсы ўдасканалення. Сёння практычна ў згаданых цэнтрах вучыцца немагчыма, і таму пры нашай акадэміі Міністэрства ўнутраных спраў быў створаны судова-медыцынскі факультэт. І цяпер урачы, якія выказваюць жаданне пайсці ў судмедэкспертызу (а яна з нейкага часу стала прэстыжнай сярод іншых медыцынскіх спецыяльнасцей), паступаюць на гэты факультэт і праз год здаюць экзамены экспертна-кантрольнай камісіі і прыходзяць да нас працаваць. Сёння ў нас маладых спецыялістаў больш, чым людзей сталага веку. Ну, а работа ў нас, вядома ж, нялёгкая і зместам сваім, і характарам. Працуем кругласутачна, часта выязджаем на месцы здарэнняў і г.д. За такі характар працы ёсць у нас пэўная надбавка да зарплаты і за шкоднасць, як кажуць, малако даюць.

— **А як вы сябе псіхалагічна адчуваеце, Уладзімір Яфімавіч? Не крыўдзіце, але спытаю: у эксперта не прытупляюцца пачуцці жалю, шкадавання? Вы ж глядзіце на нябожчыка такім жа аб'ектам даследавання?**

— Ну чаму ж так? Калі ў эксперта ўсё гэта прытуплена, дык яму трэба шукаць іншую работу. Эксперт павінен любіць сваю работу, калі ўжо абраў такі занятак. Я ў гэтым упэўнены. Ну, а што да эмоцый, пачуццяў... Калі на стале перад экспертам ляжыць труп дзіцяці ці маладой жанчыны, дык ягонае сэрца не можа не дрогнуць, хоць, вядома, труп з'яўляецца аб'ектам ягонага даследавання, і ён павінен даць аб'ектыўную інфармацыю, каб адкрыць следчому вочы на тайну злачынства, дапамагчы яму дзесці следства да выніковага канца.

— **Хачу ў вас запытаць вось аб чым. Пэўна ж, у час экспертызы выяўляюцца інфекцыйныя захворванні — туберкулёз, сіфіліс, СНІД і іншыя. Як вы мяркуюце, ці звязана гэта з тэндэнцыяй пагаршэння агульнай сацыяльна-эканамічнай сітуацыі ў нашым грамадстве: жабрацкімі ўмовамі жыцця, цяжкімі жыллёва-бытавымі ўмовамі, ростам беспрацоўя, злачыннасці? Ці павялічыўся апошнім часам у сувязі з гэтым аб'ём вашай працы і колькасць нябожчыкаў з сацыяльна-нізкіх пластоў грамадства — бомжаў, алкаголікаў, наркаманаў?**

— Да нас паступаюць розныя трупы, у тым ліку і са звалкі, і з лесу, і розных бомжаў з падвалаў. Вядома ж, у гэтых людзей — цэлыя букеты хвароб, а пра педыкулёз і гаварыць няварта. Сродкі абароны ў эксперта ёсць — гэта і адпаведныя касцюмы, і розныя лабараторныя сродкі, што выяўляюць самыя разнастайныя хваробы — ВІЧ-інфекцыю, халеру, туберкулёз. Так, і гэтыя хваробы эпідэмічна выяўляюцца. А што да сіфілісу, дык ён сустракаецца вельмі часта, асабліва сярод бомжаў, алкаголікаў і наркаманаў. На жаль, такіх аб'ектаў даследавання ў нас становіцца ўсё больш і больш.

А ўвогуле мы ўжо цягам двух гадоў падымаем пытанне аб неабходнасці другога морта ў Мінску. Наш морт разлічаны на 350 трупаў, а ў ім ускрываецца роўна ў дзясць разоў больш — 3500. Уявіце сабе: усе яны завоззяцца і забіраюцца з адных і праз адны дзверы. Атрымліваецца сустрачны паток. Гэта проста недапушчальна. Сёлета, нарэшце, зрабілі другія дзверы. Зараз хоць родзічы, якія забіраюць сваіх нябожчыкаў, не бачаць, як сюды трупы завоззяцца. Як я ўжо казаў, наш морт перавышае сваю натуральную нагрузку ў дзясць разоў — трупы ляжаць паўсюль, нават у калідоры. Тут жа займаюцца студэнты медыцынскага інстытута, прахо дзядзькі практыку курсанты медфакультэта Акадэміі міліцыі... Кожны дзень тут бывае па 15—20 трупаў, а пасля святочных і выхадных дзён — многа больш. Вырашаецца пытанне нарэшце, што пасля заканчэння будаўніцтва морта ў 9-ай клінічнай бальніцы мы атрымаем памяшканне ў 10-ай бальніцы. Тады сталічныя морті размесціцца больш раўнамерна, і ў нас не будзе такога вялікага збору трупаў.

— **А які лёс неапазнаных трупаў ці незапатрабаваных? Які парадокс іх пахавання? Хто гэтым займаецца?**

— Значную частку свайго рабочага часу эксперты аддаюць таму, каб усё ж апазнаць труп. Для гэтага ёсць нямаля сродкаў і метадаў. Хоць, вядома, і мы самі бясшэльныя. Не меншае, на жаль, і колькасць незапатрабаваных трупаў. Сёння многія родзічы адмаўляюцца забіраць з морта сваіх нябожчыкаў за адсутнасці сродкаў на пахаванне. У такіх выпадках мы звяртаемся ў пракуратуру ці ў міліцыю, да тых асоб, якія прызначылі ўскрыццё, і атрымліваем іх дазвол на пахаванне. А далей ажыццяўляем гэты хрысціянскі абрад. У нас ёсць для гэтага спецыяльная служба: набываецца труна, вопратка, на мігіле ставіцца адпаведная таблічка. Крэміраваць нябожчыка нам забаронена: бываюць выпадкі, калі праз нейкі час неапазнаныя трупы апазнаюцца, знаходзяцца родзічы памерлых і патрабуюць іх перазахавання...

(Працяг на стар. 14—15)

Тут не скажаш: гутэн морген!

СУМНЫЯ РЭФЛЕКСІІ Ў СУМНЫМ МЕСЦЫ

чалавек, тым не менш, застаецца неўміручым, бессмяротным. І як біялагічны від, і як канкрэтная індывідуальнасць, асоба. Апошняя жыве ў справах сваіх, здзейсненых цягам жыцця, у нашчадках сваіх.

Нараджэнне і смерць... Яны лучацца між сабою і яшчэ адной немалаважнай акалічнасцю. І ў першым, і ў другім выпадку чалавек, так бы мовіць, бездапаможны. Завязь жыцця вымагае, каб пра яе патурбаліся, паклапаціліся, дапамаглі ёй набрацца сілы і расквітнець. Той, хто аджыў свой век, калі больш дакладна — цэла ягонае таксама вымагае пэўных турбот. Чалавек павінен належным чынам перайсці ад змянога жыцця ў іншы свет. Прынамсі, ужо сам факт смерці вымагае таго, каб на гэтым апошнім зямным прыпынку не абражаць памяць чалавека няўвагаю, абьякавасцю, пагардаю.

Сёння і жывым жывецца цяжка, самыя звычайныя, простыя будзённыя клопаты абарочваюцца вялікімі, часта непераадыльнымі праблемамі. Велізарнай праблемай з'яўляецца сёння і пахаванне чалавека. Перш за ўсё — сваёй дарагавізнаю. Так званаму простаму чалавеку сёння, хай даруе чытач таўталогію, проста не пад сілу забяспечыць сабе прыстойны адыход: пенсіі не хапае на элементарнае, у самых мінімальніх вымогах, падтрыманне жыцця. Дзеці, родзічы, сваёй таксама ў пераважнай большасці бедныя. З усіх сіл стараюцца зрабіць усё па людску, дык жа сутыкаюцца на кожным кроку — ад морта да могілак — з бессаромнымі вымагальнікамі, з цэлай зграяй тых, што прагнуць раскашаваць на людскім горы.

Але я — не пра гэта. Хочацца трошкі сказаць усяго толькі пра адзін з этапаў, так бы мовіць, праз якія праходзіць чалавек (ужо, можа, і не чалавек, а толькі тое, што было чалавекам, бездапаможнае цэла ягонае) перш чым навекі быць пахаваным у доле, ва ўлонні матулі-зямлі. Маю на ўвазе такую сумна-вядомую ўстанову, як морт.

Неяк давалося пабываць там (з якое прычыны, мяркую, спытаць не трэба, яна адзіная — адыход родных ці блізкіх людзей). Пабацанае (і ў дадатак пачуце) там вельмі ўразіла. Лепш бы, як кажуць, ніколі таго не бачыць. Прыгадаўся нейкі замежны фільм, сцэны ў мору ў ім. Там у спецыяльных халадзільных камерах за асобнымі даверцамі (накштал аўтаматычнай камеры захоўвання рэчаў на вакзалах) захоўваюцца трупы. Адрозні і не падумаеш нават, што гэта морт. Тут жа трупы ляжаць на сталах, на каталках, ляжаць паўсюль, справа і злева, і пах стаіць адпаведны.

Уражанне — не перадаць. І таму не здзівілася, калі аднойчы прапачала ў газеце інфармацыю аб тым, што ў адным расійскім горадзе даішнікі дадумаліся вадзіць шафэраў-парушальнікаў на экскурсіі ў... морт, і пры гэтым адзначалася, што пабачанае ўздзейнічала на наведнікаў мацней, чым усе шматлікія павучанні і патрабаванні. Шафэры, пабачыўшы тое, што натварылі на дарогах іх п'яныя ці проста недысцыплінаваныя калегі (у мору, натуральна, былі ахвяры дарожна-транспартных аварыяў), заракаліся свавольнічаць за рулём. І, дайце веры, сцвярджалася ў газетнай нататцы, што пасля такіх экскурсій колькасць ДТЗ значна змяншалася.

Сучасны морт — гэта, вядома, адзнака цывілізацыі. Здабыткі яе, на жаль, прыходзяць да нас з вялікімі спазненнямі. І маюцца на ўвазе зусім не фундаментальныя, так бы

Ван Рэйн Рэмбрант "Урок анатоміі Нікаласа Тульпа" (1632г.)

службах, але і ў кожнай сям'і, каб людзі маглі яшчэ да прыезду "хуткай" дапамагчы сямейніку ці госцю ў той ці іншай бядзе. Само сабою, тады б у мортах было куды менш "пацыентаў", чым маем мы іх сёння.

Гэта — з аднаго боку. З другога, морт — гэта не проста нейкая перавалачная база альбо дыспетчарская на шляху памерлых небаракі да канечнага прыпынку. У мору нябожчыкі не проста, так бы мовіць, адлежваюцца, — з імі супрацоўнікі гэтае ўстановы працуюць. Апошняя, бадай, мяне найбольш і зацікавіла. Што гэта за людзі, работнікі морта? У чым заключаецца сэнс і мэта іхняе працы? Дзеля чаго даводзіцца корпацца ім у целах людзей, душа якіх адляцела ў рай ці ў пекла? Што высвятляюць яны і па чыіх просьбах-загадах?

Пашукаць адказаў на гэтыя і іншыя пытанні мне падказалі ў Мінскім рэгіянальным бюро дзяржаўнай службы судова-медыцынскай экспертызы.

Першы мой суб'еседнік — намеснік начальніка бюро Уладзімір ТРЭЙСЦЕР.

— **Уладзімір Яфімавіч, ваша служба мае назву судова-медыцынскай экспертызы пры Міністэрстве аховы здароўя Рэспублікі Беларусь. Якія яе функцыі, задачы і месца сярод іншых медыцынскіх устаноў?**

— Судовая медыцына — гэта самастойная медыцынская дысцыпліна, якая цалкам знаходзіцца на службе праваахоўных органаў. Без судова-медыцынскай экспертызы немагчыма правесці расследаванне той ці іншай судовай справы і, у выніку, немагчыма адправіць злачынца ў турму, дзе, як вядома, яму і належыць быць. Значыць, служба наша ўнесена ў крмінальна-працэсуальны кодэкс на законных падставах.

Само сабою, аб'ектам даследавання судова-медыцынскай экспертызы з'яўляецца найперш жывы чалавек. Скажам, тады, калі трэба засведчыць нанясенне яму цялесных пашкоджанняў і ступень іх цяжкасці, дамаганні на палавую недатактынасць, іншыя палавыя злачынствы і г.д. Ёсць і так званая

морг, Уладзімір Яфімавіч? Усе памерлыя ці тыя, што памерлі ў экстрэмальных, так бы мовіць, варунках? Ну, скажам, на вуліцы, на рабоце, у часе аварыі, нейкіх трагедый... Абавязкова ўсіх вязуць у морт?

— Ёсць смерць гвалтоўная і негвалтоўная. Негвалтоўная — гэта смерць, якая наступіла ў выніку старасці ці пасля цяжкай хваробы чалавека. Тут, як кажуць, усё навідавоку і ўскрыццё трупа не патрабуецца. Але калі, скажам, хвораму зрабілі аперацыю, усё нібыта было добра, ды раптам пачаліся ўскладненні, і скончылася смерцю? Тут ужо клічуць судовую медыцыну, тут ужо трэба шукаць прычыну смерці. А гвалтоўная смерць — калі чалавек памірае, скажам, ад атручэння алкаголем, ці ў дарожна-транспартным здарэнні, ці скончыў самагубствам. Колькасць такіх трупаў па горадзе Мінску недзе 50 працэнтаў ад агульнай колькасці. Усяго ж у нашай установе летас было даследавана 234 трупы пасля забойстваў, 375 — пасля самагубстваў і 1244 — ахвяры няшчасных выпадкаў. Гінуць людзі па самых розных прычынах: і ад удараў вострымі і тупымі прадметамі, і на пажарах, і ў дарожна-транспартных аварыях, і падаюць з вышыні, і ў выніку абмаражэння, і ад агнястэрльнай зброі, і ад атручвання алкаголем, і ад шмат чаго іншага. І ўсе гэтыя выпадкі — гэта ўжо аб'екты ўвагі судовай медыцыны.

— **Уладзімір Яфімавіч, хто выбірае гэты, даруйце, хлеб — хлеб судова-медыцынскага эксперта? Хто іх і дзе рыхтуе? Увогуле, які кантынгент вашых супрацоўнікаў? Гэта, напэўна, мужныя, з цвёрдым характарам і выключна здаровай псіхікай людзі?**

— У нас працуюць людзі, якія атрымалі медыцынскую адукацыю. Да 1991 года, пасля заканчэння медыцынскага факультэта, урач павінен быў прайсці інтэрнатуру — быў прымацаваны да вопытнага ўрача і на працягу года працаваў з ім, а потым кожны пяць гадоў ён павінен быў павышаць сваю кваліфікацыю. Дзеля гэтых мэт існавалі

"Будзе шмат жалобных дзён"

Прыспусціся ў даліну з узвышша, каб узняцца ізноў, і — вышай...
У. Дубоўка ("Не дзівіся", з кнігі "Трысцё")

У маі 1996 года былі адзначаны 70-ыя ўгодкі літаратурна-мастацкага згуртавання "Узвышша" (26 мая 1926 г. — снежань 1931г.). Падмуркам стварэння "Узвышша" было літаратурна-мастацкае згуртаванне "Маладняк", заснаванае ў 1923 годзе. У склад ініцыятыўнай групы па стварэнні "Маладняка" ўваходзілі такія таленавітыя пісьменнікі, як Уладзімір Дубоўка, Адам Бабарэка, Язэп Пушча (Язэп Пляшчынскі) і інш. На першым усебеларускім з'ездзе "Маладняка" У. Дубоўка быў абраны ў сакратарыят, А. Бабарэка ўзначаліў крытычна-даследчы аддзел, Я. Пушча — рэдакцыйна-выдавецкі (ён жа літсакратар). Старшынёй ЦБ "Маладняка" стаў Міхась Чарот, Андрэй Александровіч — адказным сакратаром, Анатоль Вольны — загадчыкам аргадзела, Міхась Зарэцкі — загадчыкам выхавачага аддзела.

У той дзень у залу сталічнай філармоніі прыйшлі шматлікія паклоннікі таленавітай моладзі — вучняў Рэспубліканскага каледжа пры Беларускай акадэміі музыкі.

На сцэну выходзілі тыя, хто будзе прадстаўляць наша музычнае мастацтва ў XXI стагоддзі: віяланчэліст, цымбалістка, флейтыстка, піяністы... За раялем — вучаніца 9 класа Кацярына Соніна. У яе выкананні ярка, выразна, натхнёна гучыць "Тарантэла" Ф. Ліста. Менавіта гэты твор быў у яе праграме на Міжнародным фартэп'янным конкурсе ў Андоры.

Юная піяністка яшчэ памятае перадконкурснае хваляванне. Спаворнічалі музыканты ад 14 да 30 гадоў. Каці тады толькі споўнілася чатырнаццаць, і яна выступала ў другой узроставай групе (да васемнаццаці гадоў), дзе аказалася самай малодшай. Яна здолела сабрацца, перамагчы стомленасць пасля цяжкай дарогі і акунучца ў музычны свет. Каця грала прафесійна і па-свойму непаўторна кожны твор: ці то Ліст, ці Пракоф'еў, ці Бах. З алімпійскай вытрымкай і пачуццём годнасці. Журы, у складзе якога былі прафесары з ЗША, вядомыя музыканты з Італіі, Германіі, Іспаніі прысудзілі ёй трэцюю прэмію.

— Дзякуючы конкурсу ў мяне з'явіліся новыя сябры, я стала больш упэўненай у сабе, больш расказанай, — расказвае Кацярына Соніна. — Наогул, музыка для мяне шмат што значыць. Гэта ж ключ да душы, яна раскрывае ў чалавеку лепшыя якасці, робіць душу пшачотнай, чыстай.

Каця з музычнай сям'і. Першакласніцай была апошняй вучаніцай славутай Ірыны Аляксандраўны Цвятковай. З часам узля ўдзел у першым конкурсе імя Цвятковай, атрымала спецыяльны прыз за лепшае выкананне сучаснай музыкі. (Яна, дарэчы, грала санату свайго бацькі Алега Соніна). Некаторы час Каця займалася ў Наталлі Ташчылінай. А цяпер вучыцца ў прафесара Зой Качарскай.

Наведаўшыся на ўрок, я зразумела, чым зацікавіла З. Качарская юную піяністку: "У піянізме, як і ў вакале, усе нотачкі павінны гучаць, нібы праспяваныя сэрцам, як у таленавітага вакаліста, кожны гук, кожны нюанс", — казалася прафесар. Але ж Кацярына сама любіць спяваць! Мабыць, гэтая схільнасць да спеваў невыпадковая. У ейнай радні вядома прыма тэатра імя Станіслава Марыя Гольдзіна, чый брат Міхалі быў салістам Марыінскага тэатра.

Маці-піяністка брала часам Кацю з сабой на гастроляў ў Прагу, Браціславу, і яны разам ігралі п'есы з "Дзіцячага альбома" П. Чайкоўскага. Пад уплывам бацькі дзяўчынка літаральна з трохгадовага ўзросту пазнаёмілася з грэчаскай міфалогіяй. Ведае тры мовы — англійскую, французскую, польскую. Калі ў Саюзе кампазітараў бываюць госці з Францыі, ёй давяраюць перакладаць.

Як складзецца лёс Каці, пакажа час. Пакуль жа яна імкнецца як мага больш узбагаціцца ў неабсяжнай краіне Ведаў.

Вера КРОЗ

Памяці маэстра

Калі б Віктар Дуброўскі дажыў да свайго юбілею, яго адзначылі б як свята ўсёй беларускай музычнай грамадскасцю. Бо гэтага дырыжора, з імем якога звязаны "зорныя" старонкі гісторыі Акадэмічнага сімфанічнага аркестра Беларусі, цанілі прафесійнікі, любіла публіка. Згадаўшы 70-годдзе з дня нараджэння выдатнага маэстра, у сталічнай філармоніі наладзілі мемарыяльны канцэрт Акадэмічнага сімфанічнага аркестра. Дырыжыраваў яго мастацкі кіраўнік М. Кац, саліраваў піяніст Ю. Гільдзюк. Гучала музыка Р. Вагнера, Л. ван Бетховена, А. Дворжака...

25 сакавіка 1926 года група пісьменнікаў на чале з У. Дубоўкам выходзіць з "Маладняка". Разам з У. Дубоўкам выйшлі К. Крапіва, А. Бабарэка, Я. Пушча, М. Лужанін, С. Дарожны, П. Трус і П. Глебка. Гэта, відаць, невыпадкава было прымеркавана да дня аб'яшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі.

26 мая 1926 года было створана літаратурна-мастацкае згуртаванне "Узвышша", а з 1927 пачаў выдавацца аднайменны часопіс. Назва "Узвышша" была ўзята з верша У. Дубоўкі "Не дзівіся", цытата з якога прыведзена ў якасці эпіграфа да гэтага артыкула. Сам У. Дубоўка быў фактычным лідэрам згуртавання. Аб гэтым гавораць і лісты У. Дубоўкі да А. Бабарэкі. Перапіска пазтаў была штодзённай, часам па два лісты на дзень.

Вось пачатак аднаго з лістоў — ад 17.09.29 г.:

"Братка Адаме! Нядаўна ўзяўся чытаць Менскія газеты за тыдні два. Аказваецца, там у вас усялякія навіны. Прызнацца, я толькі чуў усялякі гутаркі пра ўсё гэта. З аднаго боку, як быццам і добра, што пачысцілі апарат. Але, на мой погляд, пры гэтым загнул значна далей і пачалі лупіць беларусаў наогул".

Такая рэакцыя на палітычныя і не палітычныя падзеі выклікала ў Дубоўкі перыяды дэпрэсіі (нягледзячы на тое, што ён быў па сваёй натуре аптыміст). І ў гэтыя моманты ён чамаданама выносіў і паліў свой рукапісны архіў (гэтыя звесткі атрыманы са слоў Алесі Бабарэкі — дачкі А. Бабарэкі). Вось чым тлумачыцца тое, што ў рукапісным архіве У. Дубоўкі засталіся толькі надрукаваныя творы 20—30 гг.

Літаратурна-мастацкае згуртаванне "Узвышша" было задумана як згуртаванне, якое змагалася б за чысціню мовы, жыццёвую прауду і інш. Аб гэтым яркава сказана ў 8-ым пункце звароту "Ад беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання "Узвышша" (Тэзісы "Узвышша"):

"8. Магчымасць утварэння ўзвышша беларускай мастацкай літаратуры мысліцца цераз:

- а/ культуру беларускае мовы,
- б/ жыццёвую сімваліку мастацкага твора,
- в/ яго канцэнтрычную вобразанасць,
- г/ дынамічнасць кампазіцыі,
- д/ адзінаства творча-мастацкай ідэі,
- ж/ разнастайнасць фармальных рэальнасцяў і
- з/ актывізм, як тую імкліваць, якую прасякваецца мастацкі твор у сваім ідэале і праз гэта ажыўляе патрачаную, — на зма-

Тут не скажаш: гутэн морген!

(Працяг. Пачатак на стар. 13)

А другім маім субяседкам быў начальнік бюро прафесар Герман ПУЧКОУ. З ім я паспрабавала пагаварыць на яшчэ больш далікатную тэму. Пра тое, пра што апошнім часам досыць часта піша афіцыйны і асабліва неафіцыйны друк: што нібыта ў моргах ідзе масавы крадзёж чалавечых органаў (сэрцаў, ныракаў, касцей, тканак) і агідны гандаль імі.

— Я не хачу нейкім чынам пакрыўдзіць тых, хто пра гэта піша, — сказаў Герман Фёдаравіч, — пра тых, хто ўжо і цэны вызначыў на тых ці іншых чалавечых органах. Проста я лічу, што гэта — вынік глыбокай недаведчанасці гэтых, выбачайце, пісак, якія, не ведаючы сутнасці справы, разлічваюць на звычайную абывацельскую цікаўнасць. Само сабою, зараз выкарыстоўваюцца розныя трансплантанты дзеля выратавання жыцця чалавечага. Але аматарам смажаных фактаў варта б было ведаць, што лобы орган, тканка, косць могуць быць прыдатныя для выкарыстання, калі іх узяць у загінуўшага па ўсіх правілах. Проста выразаць шматок скуры, выхапіць нырку ці сэрца, пакласці іх у поліэтыленавы мяшчак і выкарыстаць для перасадкі іншаму чалавеку — гэта гучыць проста смешна. Трэба лобы орган ці тканку захаваць, закансерваваць, апрацаваць, правярыць донара, каб выключыць любую інфекцыю. Ніводная клініка не возьме трансплантат, не ведаючы, ад каго ён і наколькі прыдатны для перасадкі менавіта гэтаму чалавеку. Есць і яшчэ адзін вельмі важны аспект. Гэта гістасымпальнасць тканак па антыгенных структурах,

пры гэтым важна і група крыві, і тып крыві, і іншыя фактары, па якіх антыгенныя характарыстыкі донара і рэцыпіента будуць супадаць, інакш ніякага сэнсу рабіць аперацыю не будзе, трансплантат не будзе прыняты арганізмам.

У Беларусі некаторыя лячэбна-прафілактычныя ўстановы займаюцца падобнымі аперацыямі, перасаджваюць некаторыя органы і тканкі. А што датычыць нашай службы, дык мы займаемся нарыхтоўкай не органаў, а толькі трупных тканак, прыгодных для трансплантацыі. Асноўныя нашы "спажыўцы" — гэта траўматалагічны цэнтр, якому патрэбны косці, а таксама апёкавы цэнтр, якому патрэбна скура, каб пакрыць апаленыя часткі цела ў якасці часовых латак.

— А як доўга захоўваецца жыццяздзейнасць гэтых тканак?

— Розны час. Адны — да некалькіх гадзін, іншыя — да сутак і нават большы тэрмін. Шырока выкарыстоўваецца ў нас для перасадкі рагавіца вока — у выпадках, калі ў чалавека траўміруецца рагавіца і яму пагражае слепата. Адзіная магчымасць ураваць зрок — менавіта перасадка рагавіцы. Я перакананы, што сам метаў аказання хвораму дапамогі праз трансплантацыю — вельмі сур'ёзная, патрэбная справа, і яна шырока развіваецца ва ўсім свеце. Пры розных траўмах, пухлінных захворваннях скарыстоўваюцца для перасадак касцявыя штыфты, асобныя касцявыя фрагменты, суставы, і дзякуючы гэтаму чалавек вяртаецца да нармальнага жыцця. Альбо возьмем алёкі. Раней алёкі 70—80 працэнтаў цела лічыліся смяротнымі. Сёння ж чалавек

ганне з прыгнётам пануючых класаў і нацыі, — энергію працоўнага люду на творчасць вялікага і прыгожага жыцця".

"Узвышша" адыграла вялікую ролю ў працэсе беларусізацыі 20—30-ых гадоў. На старонках часопіса ішла навуковая дыскусія аб змене беларускага правапісу, па пытаннях гісторыі беларускай мовы і яе далейшым развіцці. Аўтарамі большасці артыкулаў на гэтую тэму былі У. Дубоўка і А. Адамовіч.

Узвышэнскі перыяд для У. Дубоўкі быў вельмі прадуктыўным і разнастайным у творчым плане. У гэты перыяд ён піша такія пазмы, як "Грахі чубатыя", "Браніслава", "І пурпуровых ветразей узіві", "Штурмуецца будучыні аванпосты" (на жаль, апошняя пазма была надрукавана толькі ў 1965 годзе). Невядомы лёс другой часткі пазмы "І пурпуровых ветразей узіві", і двух зборнікаў: першы — зборнік вершаў "Пярэсты букет" (знойдзены Г. Сурмач у архіве Бэн-дэ), другі — зборнік артыкулаў, надрукаваных у часопісе "Узвышша" за розныя гады.

Часопіс "Узвышша" з 1927 па 1929 год быў самым папулярным сярод перыядычных выданняў другой паловы 20-х гадоў. Пра гэта сведчыць наклад часопіса — 2000 экз. (У той час наклад часопіса "Маладняк" быў 1000 экз., "Полымя" — 1200 экз.) Толькі ў 1930 годзе наклад зменшыўся ўдвая. Гэта адбылося таму, што часопіс стаў занадта палітызаваным. Пачалося выкрываць "ворагаў народа" і гэтак далей. Чытач адразу прарэзаваў — адмовіўся ад падтрымкі выдання.

У 1928 годзе У. Дубоўка вырашае, што настаў момант для змены вокладкі. Ён дамаўляецца з вядомым у 20-ыя гады мастаком М. Аксельродам, і першы нумар часопіса за 1929 год выйшаў ужо ў новым абліччы. Але змена вокладкі не прывяла да змены зместу часопіса.

Беларускае літаратурна-мастацкае згуртаванне "Узвышша" — наш гонар і наш боль адначасова. Гонар таму, што яно аб'яднало самых таленавітых пазтаў і пісьменнікаў 20—30-ых гадоў. А боль — таму, што большасць з іх была рэпрэсавана ў 30-ыя гады і загінула ў ГУЛАГу. І толькі ў пачатку 90-ых гадоў пачалі з'яўляцца першыя звесткі пра гэтых выдатных, таленавітых сыноў і дочак нашай Бацькаўшчыны. Першым парусьў традыцыю замоўчвання гэтай тэмы Б. Сачанка — артыкулам "Баліць, крываваць..." ("ЛіМ" ад 29.03.91 г.). Артыкул быў прысвечаны двум выдатным пазтам — Уладзіміру Дубоўку і Язэпу Пушчу.

Сёння мы ведаем шмат аб тых жудасных днях і маем магчымасць пазнаёміцца з

можна выратаваць: алечаныя мясціны пакрываюцца латкамі скуры донара. Яны пасля адрываюцца, але сваю справу, лекавую, вядома, паспяваюць зрабіць.

— Дык што, Герман Фёдаравіч, у вас мо ўжо склаўся цэлы банк тканак і касцей?

— Ну, "банк" — гэта вельмі гучна сказана. У нас, у нашым бюро, ёсць аддзел біятрансплантантаў, які займаецца нарыхтоўкай тканак. Яны могуць захоўвацца ў халадзільных камерах пэўныя тэрміны, і па меры неабходнасці мы перадаём іх у клініку. Скажам, рагавіцу вока можна выкарыстаць усюго толькі на працягу бліжэйшых шасці гадзін пасля наступлення смерці чалавека. Для таго, каб выкарыстаць тканкі, трэба ў спецыяльных лабараторыях правярыць, ці не было ў чалавека, у якога яны ўзяты, супрацьпаказанняў: ці не хварэў ён на сіфіліс, розныя формы гепатыту, СНІД, іншыя хваробы.

А ўвогуле такія аперацыі вельмі дорага каштуюць, таму тут узнікаюць і эканамічныя пытанні. Ну, скажам, хто павінен аплачваць гэтыя самыя трансплантанты, да прыкладу:

— Герман Фёдаравіч, на падставе якіх законаў выкарыстоўваюцца трансплантанты загінуўшых людзей для аперацый хворым? Ці патрабуецца на гэта дазвол родзічаў загінуўшых?

— Уся гэтая дзейнасць ажыццяўляецца на аснове закона, які распрацоўваўся некалькі гадоў запар і быў прыняты Нацыянальным сходам у пачатку мінулага года. Сёння закон аб трансплантацыі ў нас ёсць.

матэрыяламі "крымінальных спраў" пазтаў і пісьменнікаў. Гэта — цікавейшы матэрыял, дзякуючы якому можна ўбачыць багацце душ нашай творчай інтэлігенцыі. Ці, часам, наадварот...

Крызіс літаратурна-мастацкага згуртавання "Узвышша" пачаўся яшчэ ў сярэдзіне 1929 года, калі ў часопісе не былі надрукаваны другая частка пазмы У. Дубоўкі "І пурпуровых ветразей узвіў", паэма "Штурмуйце будучыні аванпосты" і шмат іншага. З гэтага моманту пачалі збірацца хмары над згуртаваннем. І зноў У. Дубоўка першым адчувае вялікую небяспеку для "Узвышша".

Вось які ліст ён піша А. Бабарэку:
"3.01.30 г., Масква

Адаме! Пэўна, у вас хатнія непаразумеўні, бо ў апошніх гніючых артыкулах былі намёкі на нейкае адменнае ядро ў нашым згуртаванні. Пакуль бацьку т. Бузінскага (адзін з лідэраў КПБ(б). — З. Д.) усё гаворыць за тое, што я правільна апаніў адразу становішча. Вельмі дрэнна будзе, калі вы правалынаецеся... Памятаеш, калі яшчэ Функ (хутчэй за ўсё, нейкі дзеяч АДПУ. — З. Д.) казаў: "Узвышша" не будзем чапаць да зімы". Зіма прыйшла. Чаго ты хочаш?! Вельмі памыліцца хлопцы, калі будуць спадзявацца на паляпшэнне. Будзе яшчэ горш. Установа такая: дабіць групу Польшы і насколькі магчыма знісілічыць нашу групу. Бадай што і дасягнулі. Лепей, каб вы ліквідавалі часопіс. Можна будзе якія альманахі выдаваць пасля. Загінем усе.

Вокладку на NN 9—10 дайце ўсю чорную, а бакавую планачку і літары са зместам — чырвоным. І будзе шмат жалобных дзён — будзе якраз да толку. Сёння атрымаў карэктурку камбайна (маецца на ўвазе паэма У. Дубоўкі "Штурмуйце будучыні аванпосты". — З. Д.). Крыху не так звярталі. Я прашу іх, каб за Прадмовай было паўбалонкі чыстай, а твор пачаць зусім з новай. Напісаў, як гэта лепей зрабіць. Напішы ўсё ж. Дні пераэд два-тры, калі не будзе лістоў ад цябе, прышлю заяву пра выхад з Узвышша. Ці дазволілі выдываць мой ліст? Вітаю цябе. Цалуку. Уладзік."

У. Дубоўка адчуваў хуткую навалніцу над "Узвышшам", разумеў, што гэта не проста навалніца, а змятаючы ўсё на сваім шляху ўраган. Аб гэтым і папярэдзваў паэт сваіх сяброў па "Узвышшы". Але тыя не зразумелі ягонае перасцярогі, не паслухаліся ягонае рэкамэндацыі аб ліквідаванні часопіса. Той самараспуск, які адбыўся ў снежні 1931 г. — фактычна быў урадавым ліквідаваннем "Узвышша".

20 ліпеня 1930 года паэт быў арыштаваны і амаль адразу перапраўлены ў Мінскую турму "беларускага" АДПУ. У. Дубоўка адбыў без малага 28 год з 30 прысуджаных — 3 гады вольнага пасялення, 2 гады турмы (1933—1935) і 5 год ГУЛАГу; у 1940 годзе яму далі яшчэ 10 і ў 1950 годзе — апошнія 10 год. Прычым, апошні 10-гадовы прысуд канчаўся наступнымі словамі: "По истечении данного срока последственный В. Н. Дубовко остается на пожизненное заключение". Вось так — ні больш, ні менш.

На жаль, не апошнія слова ў трагічным

лёсе У. Дубоўкі казалі сябры-ўзвышшэнцы. 30 лістапада 1930 г. на агульным сходзе літаратурна-мастацкага згуртавання "Узвышша" была прынята рэзалюцыя пад назвай — "Патрабуем жорсткай кары агентам міжнароднай буржуазіі ў Савецкай Беларусі — беларускім контррэвалюцыйным нацыяналістам". І хто ж яны, гэтыя ворагі? У. Дубоўка, Я. Пушча і А. Бабарэка. Надрукавана гэтая рэзалюцыя была ў 9—10 нумары часопіса "Узвышша" за 1930 г. і была падлісаная дзевяццю сябрамі згуртавання.

Калі ў 20-ыя гады яшчэ артыкулы аб жыцці і творчасці У. Дубоўкі пісаліся даволі часта — па адным-два артыкулы ў розных часопісах, то ў перыяд з 1930 па 1958 год пра Дубоўку не было надрукавана ніводнага слова (нават адмоўнага). І толькі ў 1965 годзе з'явілася манаграфія Д. Бугаёва "Уладзімір Дубоўка. Нарыс жыцця і творчасці". І па сённяшні дзень гэта ці не самая сумленная праца пра У. Дубоўку.

У канцы сакавіка 1996 г. лёс звёў мяне з Алеся Адамаўна Бабарэкай — дачкой Адама Антонавіча Бабарэка. У яе захоўваюцца 143 лісты У. Дубоўкі да бацькі, успаміны Марылі Пятроўны Кляус-Дубоўкі — жонкі паэта. І вось перада мной тры школьныя шывіткі, на якіх прыгожым жаночым почыркам напісана: "Мои санатории и курорты". Успаміны Марылі Пятроўны пісала чамусьці на рускай мове, хоць размаўляла на беларускай. Вось урывак з гэтых успамінаў, якія я прыводжу на мове арыгінала:

"В 1930 году первый раз был арестован В. Н. Дубовко. Мы жили на даче в Перловке, он ездил на работу во вторую половину дня. И вот 20-го июля приезжает на дачу его мать Анастасия Ивановна и говорит, что Володко, вероятно, арестовали, потому что на Московскую квартиру приходили и узнали, что он живёт на даче, вероятно, дачу не нашли и сделали обыск в квартире до времени его прихода на работу. Его арестовали в Кремле в Совнарком. День был жаркий, он уехал на работу в белом костюме и сандалиях. Так его и увезли.

Я стала искать его по тюрьмам. Всюду мне говорили, что его нет. Один опытный старый революционер сказал мне, посоветовал: "Вы не спрашивайте, здесь ли он, а несите передачу, и тогда узнаете". Так я и сделала. В Бутырьках мне сказали, что такой есть, но передачи ему запрещены. Когда через пару дней пришла с передачей, мне ответили: "Такого у нас нет, и никогда не было". У мяне подкосились ноги, и я опустилась у окошка. Что можно было подумать? Все что угодно, вплоть до самого страшного. В это время в Москве жил и работал Адамович, бывший Предсовмина Белоруссии. Я пошла к нему, рассказала о своих хождениях и попросила совета. Он сказал: "Попробуйте поискать его в Минске". Я поехала в Минск. Взяла одежду, продукты, книгу Байрона. В ЧК мне сказали: "Да, он здесь, но передачи не принимаем".

...Передавая том Байрона, я не знала, нужен ли он Вл. Ник., будет ли он читать его, будет ли переводить что-

либо... Когда мы встретились уже в ссылке или высылке (не знаю, как правильно), Вл. Ник. рассказал, что перевел "Шиллонского узника". В пересыльной тюрьме в Бутырьках уже в 1931 Вл. Ник. был в одной камере с Адамом Бабарэка (в Минской тюрьме они помещались в разных местах). Адам прочитал перевод и решил переписать его для себя отдельно.

В 1937 году при аресте у нас был тщательный обыск не вещей, а рукописей, книг. Взяли все, что было написано рукой Вл. Ник."

Гэты ўрывак з успамінаў Марылі Пятроўны Дубоўкі сведчыць, што У. Дубоўка нават у турме займаўся літаратурнай справай. Захаваўся толькі пераклад пазмы "Шыльёнскі вязень". Пераклад пазмы "Паломніцтва Чальд Гарольда" загінуў хутчэй за ўсё ў архівах НКУС. Паэт вельмі цяжка перажываў прапажу гэтага перакладу. Лічыў прапаўшым і "Шыльёнскага вязня" і быў вельмі ўзрадаваны, калі даведаўся ад жонкі А. Бабарэка, што пераклад ацалеў і захоўваецца ў яе дома. Гэта адбылося ўжо пасля рэабілітацыі ў 1957 годзе і дазволу жыць у Маскве. Калі У. Дубоўка пачуў па тэлефоне ад Ганны Іванаўны гэтую вельмі прыемную навіну, то не даслухаўшы, кінуў тэлефонную трубку і паляцеў да яе на кватэру. Ганна Іванаўна дастала з шуфляды стала некалькі лістоў, складзеных папалам, на якіх зялёным чарнілам быў перапісаны рукой Адама Бабарэкі пераклад пазмы "Шыльёнскі вязень".

Пераклад датаваны 3—16 сакавіка 1931 года. Прычым У. Дубоўка зрабіў адразу два варыянты перакладу. Адзін з 47-радкавай устаўкай, якую следчы палічылі здэкам над сабой, бо яна пачынаецца словамі: "Зайжды турма застаецца турмою, ад катаў літасці не ждзі..."

Старонка з гэтай 47-радкавай устаўкай была адкапіравана на тагачаснай капіравальнай тэхніцы, а згаданы ўрывак адзняты асобна з павелічэннем. Другі экзэмпляр — без таго ўрыўка, але таксама датаваны 3—16 сакавіка 1931 года, быў перададзены на волю А. Бабарэкам разам з бруднай бялізнай, скручанай цыгаркай і зашыты ў рукаў ці ў каўнер.

У 1963 годзе ў часопісе "Польша" быў надрукаваны гэты пераклад 1931 года без 47-радкавай устаўкі.

У 1931 годзе У. Дубоўка пісаў і вершы, якія ўпершыню былі надрукаваны ў часопісе "Сакавік" за 1948 і 1947 г. (Германія. г. Розенфельд). Якім чынам яны трапілі за мяжу, сёння застаецца толькі гадзіць. На Бацькаўшчыне яны ўпершыню былі надрукаваны ў артыкуле Б. Сачанкі "Баліць, крываўіць..."

Але больш за ўсё здзіўляе тое, як у гэтага волата духу хапала сіл яшчэ і на навуковым апрацоўку таго матэрыялу, які нейкім чынам трапіў яму ў рукі. Вось што ён піша жонцы Ганне Іванаўне Бабарэцы:
"29.04.40

Мілая, родная Аня!
Гэтымі днямі (24) атрымаў ад Вас пасылку. Чакаў ліста, каб разам адказаць і на пасылку, і на ліст. Чамусьці яшчэ ліста няма. Хутчэй за ўсё, што ён

ляжыць на праглядзе. Ваш ліст мяне цікавіць з таго, што я не ведаю, ці атрымаў Вы мой ліст з лютага месяца, які я пісаў пад уражаннем сумнага паведамлення аб лёсе майго люблага Адама (А. Бабарэка памёр ад туберкулёзу ў студзені 1940 г. у выгнанні. — З. Д.). Але спынаюся я пісаць сёння, бо, магчыма, у бліжэйшыя часы нас куды адгэтуль павернуць і не ведаю, калі здолею напісаць. Справа ў тым, што мы закончылі ў асноўным свае работы тут і нас чакаюць новыя аб'екты. А дзе яны — на Захадзе ці на Усходзе, — мы, разумела, не ведаем. Вось, Аня мая родная, мае навіны. Да гэтага хіба дадаць, што цяпер я жыў і жыў нядрэнна. Шкода толькі, што Вы выдаткаваліся на пасылку, хоць яна для мяне вельмі дарагая і я за яе вельмі ўдзячны, бо ў нашай ежы зараз якраз не хапае тлушчаў. У кожным разе, Аня, пра мяне не клапаціцца. Калі буду здароў, жыў — калі будзе цяжка і дрэнна, папрашу паратунку і ад сваіх і ад Вас. Лепш за ўсё было б, каб я здолеў вярнуцца іхноў да света, ізноў падняць на рукі калісьці маленькую Лору. А мо цяпер і не падняў бы яе? Яна ўжо недзе вялікая паненка, дарослая. Жарты, аж у 8 класе вучыцца! Тым больш, што ўсе людзі крапаюцца да дому. Вось і ўчора з нашае брыгады паехаў у Маскву. Раней крыху — таксама з нашае ў Ленінград. Ходзь бы такое здарылася! Паверыце, што цяжкасці адчуваю ні ў якіх работах, бо да гэтага часу ніякіх работ не палюхаўся, — а ў адарванасці ад родных, блізкіх сэрцу людзей.

На ўсякі выпадак напішыце мне лістоўку, калі атрымаеце гэты ліст, бо ўсё ж веселей будзе. А калі куды паеду — напішу адразу перад дарогай. Выпадкова з пасылкай выдалі дзве газеты "Літ. і маст.". Цікава, што адзін артыкул пра мову бадай спісаны з майго ў "Узвышшы", толькі прыклады іншыя. Выходзіць, што яшчэ ізноў пытанне абмяркоўваецца ў іх.

Пацалуй дзетак сваіх, прыміце мае найленшыя пажаданні, перадайце вітанне Максімавай. Уладзік.

29.04.40 Мабыць, на бліжэйшы час застануся ў Бірабіджане. Вітаю Вас. Уладзік."

Вярнуўся У. Дубоўка з лагера хворым чалавекам. У яго не працавала правая рука. Доктары ставілі яму невылечную хваробу і прадказвалі хуткую смерць, але ён здолеў перамагчы яе і яшчэ шмат зрабіць і напісаць. Няхай яго запалохалі, і запалохалі моцна, але не зламалі.

На 1998 год запланаваны выхад першага тома новага чатырохтомнага збору твораў паэта. Выхад у свет першай кнігі, спадзяёмся, будзе з'яваў у нашай літаратуры, бо ў ёй сабраны вершы і пазмы 20-ых і 30-ых гадоў, і большасць з іх будуць друкавацца без купюр, па першадруках.

Зміцер ДАВІДОЎСКИ,
супрацоўнік аддзела беларускай літаратуры Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

Ёсць і закон аб ахове здароўя. У ім якраз і гаворыцца аб рэгламентацыі і ўзаемаадносинах з родзічамі пры неабходнасці ўзяць у нябожчыка трансплантат. У адным і ў другім законах акрэслена таксама і магчымасць узяцця органаў. У сусветнай практыцы існуе падыход, калі сам чалавек яшчэ пры жыцці дае сваю згоду на тое, што ў выпадку ягонай смерці не прычыніць, каб у яго былі ўзяты трансплантаты. Як гэта робіцца? Само сабою, з усімі людзьмі такога апытання не праводзіцца. Але ёсць прафесіі так званай павышанай рызыкі, скажам, верхалазы, падводнікі, людзі, якія працуюць з агнястрэльнай зброяй, на транспарце... Дык вось, пры афармленні такіх людзей на працу з імі абгаворваюць і такую далікатную справу, як магчымасць у выпадку смертнага зыходу ўзяцця ў яго органаў і тканак для дапамогі іншаму чалавеку. У некаторых краінах такая рэалізацыя праблемы магчыма цалкам, у нас жа ўсё гэта на пачатковай стадыі.

Наконт згоды родзічаў, сваякоў. У законе запісана, што пры трансплантацыі такая згода патрабуецца. Але тут засяды ўнікаюць цяжкасці. Ну, скажам, розныя члены сям'і маюць розную думку, і найчасцей згоды не атрымаваецца. Бываюць выпадкі, што біятрансплантаты прыгодныя (яшчэ раз падкрэслію — тканкі, рагавіца, фрагменты касцей, да органаў мы не маем дачынення, іх бяруць у рэанімацыйных аддзяленнях клінік) — а на гэты момант думку родзічаў ведаць немагчыма, то тады пытанне вырашае кансіліум урачоў.

У савецкі час у нарматыўных актах было запісана прыкладна гэтак: усё, што неабходна ўзяць з трупа ў розных мэтах — для трансплантацыі, для навуковых даследаванняў, — усё можна было ўзяць, забаранялася толькі нявечыць труп. І ўсё гэта

рабілася з дазволу судова-медыцынскага эксперта ці паталагаанатама. Ускрыццё трупа было абавязковым для ўсіх нябожчыкаў. Сёння, калі родзічы таго не жадаюць, (за выключэннем некаторых захворванняў), паталагаанатамы труп не ўскрываюць, а ў судова-медыцынскай экспертызе — гэта абавязкова. Мы абавязаны аддаць труп у акуратным выглядзе, пасля ўскрыцця ён абавязкова зашываецца і выдаецца родзічам абавязкова ў труне. Такі ў нас парадак.

І апошняе. У адпаведнасці з законам, купля і продаж біятрансплантантаў у нашай рэспубліцы забаронены і ніякіх камерцыйных здзелак тут быць не можа.

Дарэчы, чаму мы гаворым толькі пра трупы? Вы ж ведаеце, што судовая медыцына не зводзіцца толькі для даследавання трупаў. Куды больш даследаванняў, звязаных з жывымі асобамі, не кажучы ўжо пра рэчавыя доказы і іншыя матэрыялы судовай справы. Экспертыз жывых асоб у нас у два-тры разы больш.

Але гэта — ужо другі аспект работы Мінскага рэгіянальнага бюро дзяржаўнай службы судова-медыцынскай экспертызы, і пра яго — асобная гаворка. Тут жа я пастаўлю кропку, прыгадаўшы напастах анекдот славага жартаўніка паэта Міхаіла Святлова. Зрэшты, не анекдот. Калі ён ляжаў у бальніцы і да яго прыйшлі ў адведкі сябры, ён, будучы ў цяжкім стане, паранейшаму жартаваў, у тым ліку і васьм гэтак: "Калі я памру, дык скажу там, унізе: "Гутэн морген!" Унізе быў, вядома ж, морг. Хацелася нагадаць гэты дасціпны, хоць і журботны жарт, пакідаючы такую ж журботную ўстанову, пацыенты якой ужо і яго не ацэняць..."

Марыя МІХАЙЛАВА

УГОЛКІ

Пачаў з "Аршанскага маладняка"

З першымі вершамі Тодар Кляшторны выступіў у 1925 годзе на старонках часопіса "Аршанскі маладняк", калі вучыўся на рабфаку ў Оршы. А нарадаўся Тодар Тодаравіч 11 сакавіка 1903 года ў вёсцы Парэчка цяперашняга Лепельскага раёна. У 1931 годзе скончыў літаратурна-лінгвістычнае аддзяленне педагагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Працаваў на радыё, у рэспубліканскіх газетах і часопісах. Быў членам арганізацыі "Маладняк", "Узвышша", БелАПП. На жаль, лёс да яго, як і да многіх іншых беларускіх пісьменнікаў, не быў літасцівым. Т. Кляшторнага восенню 1936 года арыштавалі, а 29 кастрычніка 1937 года прыгаварылі да вы-

шэйшай меры пакарання. Назаўтра ён быў расстраляны. І ўсё ж Т. Кляшторны паспеў зрабіць для літаратуры нямала. У яго выйшлі кнігі вершаў "Кляновыя завеі" (1927), "Светацены" (1928), "Ветразі" (1929), "Праз шторм на шторм" (1934), паэма "Палі загананілі" (1930), кніжка-малюнак для дзяцей "Пра зайца, ваўка і мядзведзя" (1935). Пераклаў на беларускую мову рамана Ф. Панфёрава "Брускі" (разам з М. Багуном, частка І), асобныя творы У. Маякоўскага, А. Безыменскага, М. Асеева і іншых паэтаў. Часта выступаў і як крытык. У 1960 годзе з'явілася кніга Т. Кляшторнага "Залатое вязьмо", а ў 1970 годзе яго выбраныя творы выйшлі ў "Бібліятэцы беларускай паэзіі".

Рэдакцыя часопіса "Польша", рада Рэспубліканскага літаратурна-мастацкага фонду "Гронка" выказваюць глыбокае спачуванне члену рады ДРАЗДУ Івану Аляксандравічу ў сувязі са смерцю маці.

Саюз беларускіх пісьменнікаў выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Авяр'яну ДЗЕРУЖЫНСКАМУ з прычыны напаткаўшага яго гора — смерці жонкі.

Саюз беларускіх пісьменнікаў выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Серафіму АНДРАЮКУ з прычыны напаткаўшага яго гора — смерці маці.

Калектыв рэдакцыі часопіса "Вожык" выказвае глыбокае спачуванне в. а. намесніка галоўнага рэдактара ГАЛЬПЯРОВІЧУ Навуму Якаўлевічу з нагоды напаткаўшага яго вялікага гора — смерці бацькі.

НУ ВОСЬ
І З'ЕЗДІЛІ
мы нарэшце на
Мёршчыну. Даўно він-
ны былі гэтаму куточку зям-
лі, што ўзгадаваў майго му-
жа, а мне падараваў столькі
светлых імгненняў. Праўда,
на гэты раз, нягледзячы на
калядную пару, пад нагамі
была здрадлівая коўзанка,
з неба сыпаўся ці то дождж,
ці то снег, і на душы было
няўтульна, пуста, як няўтуль-
на і пуста было ў старых, па-
кінутых назаўсёды гаспада-

жым людзям. І добра, што
прадалі, бо колькі такіх без-
гаспадарніц дагнаваюць свой
век — не ведаеш, ці фільм
жахаў глядзіш, ці па музеі
старажытных пабудов брыд-
зеш, ці па сваёй няшчаснай
зямлі... Мы сфатаграфавалі
тры кінутыя хаты, у тым ліку
тую, дзе стаяў ложка (калыс-
ка наўрад ці была) майго му-
жа. А карціцы расказаць пра
дзядзькаву хату. Столькі яна
перажыла на сваім вяку! Але
й цяпер вось Бог падаўжае
ей, старэнькай, веку, бо яна,

пры самай Дзвіне, на мяжы,
і самім лясам ёй наканавана
было стаць ахвярай злачын-
нага падзелу нашага на-
рода. Іншая рэч, што язь-
ніцае слова "ахвяра" воль-
ня людзі замяняюць "міра-
творцай", ці "збаўцай", але
гэта папраўдзе іншая рэч.
Бывала, паналіваюцца сама-
ахоўцы і зачынуць страляніну
ў белы свет. Устрывожаныя
немцы з-за Дзвіны б'юць па
хаце — цэлі, што найбліжэй.
А яшчэ раней, 17 верасня
1939 года, бальшавікі цялялі

А Віцька лабег дадому: "Ма-
ма, я ранены!" І мама яго вы-
лекавала, і ён жыў, аж па-
куль не памёр гады чатыры
таму назад.
Па-рознаму склаліся лё-
сы самаахоўцаў. Адзін, на-
прыклад, збег у Польшчу, а
дома на яго былі зроблены
дакументы як на "пагібша-
га", і сям'я (жонка і двое сы-
ноў) атрымлівалі грошы.
Пасля ён прыслаў ліст жон-
цы, і грошы адабралі. Агрэ-
сія любога роду: ці то фі-
зічная, ці то палітычная —
наибруднейшая рэч, і ў ёй
ніколі не бывае пераможцаў.
Ёсць толькі ахвяры і гвал-
таўнікі.

Мне падабаецца слова
"бітва", калі б'юцца адкры-
та, часна, на роўных. Але я
хацела сказаць пра іншае.
Як сярэд скразной цэпры
блісне часам агеньчык на-
дзеі, так і пасярод злачын-
най бойні знаходзяцца свет-
лыя анёлы, што адаграва-
юць чалавечую душу.

Вось успамінае цёця Ні-
на, як яе, маленькую, у Пап-
лавах браў на рукі нямецкі
жаўнер, абвешваў бразгот-
камі і плакаў, кажучы, што
пакінуў на радзіме такую са-
мую дачушку. А то раптам
прыяжджаюць на Мёршчыну
па турпуцёўцы іншаземцы,
адшукваюць старэнькую
бабку і пытаюцца, у чым яна
мае патрэбу. У вайну бабу
ўратавала ад смерці жыда.
Ёй ужо нічога непатрэбна,
але пэўна, каб гукнула даць
верталёт, ёй бы далі яго. А
так шчодра абсыпалі бабу
валютамі.

Пра Сімачку-самаахоўца.
Гэтая памяншаліца ад
бацькі да яго перайшла, бо
праўдзівае ягонае імя: Аляк-
сандар Шук. А пасля яшчэ й
мянушка прыліпла: Янот, бо
па вайне мусіў ён хавацца на
хутары ў сястры. Уночы
толькі выходзіў. Аправаў
бабскую спадніцу, сеяў, ка-
сіў — спраўляў усю работу.
Людзі бачылі, але маўчалі.
Сястра, што ў Ленінградзе
жыла, гукала яму, каб выхо-
дзіў, але ён баяўся. Нарэш-
це ў 1968 годзе яго спаймалі.
Завезлі ў Мёры, пратрымалі
чатыры дні, пакуль апыталі
старэйшых, ці не забіваў ка-
го, і выпусцілі, пасля чаго ён
стаў жыць адкрыта. Памёр
ужо.

Такія вось ціхенькія Сі-
мачкі ціхенька псавалі кар-
ціну шчаслівага жыцця
"дружных 15 рэспублік, 15

сясцёр". Але былі й Сімі-
буяны, тыя, што калі мазнуць
ужо сваёй лапішчай па кар-
ціне, яе ўжо наўрад ці рэс-
таўруеш. Прачынайцеся, хто
заснуў, тут ужо мой распо-
вед пойдзе веселей.

Пра дзёда Сімку з Двор-
нага Сяла легенды цягнулі-
ся, што ягоныя няменныя
саначкі, яшчэ пры жыцці. Гэ-
ты слаўны авантурнік і мі-
лоснік бутэлькі на свой лад
веў барацьбу з застоём.
Дзед прадаваў венікі ў Мё-
рах, пасля ішоў у рэстаран
з санкамі. Афіцыянтам, як
дарэчы, і міліцыянерам, ён
уеўся ў пячонкі сваімі часты-
мі адведкамі. Ну й парашылі
служкі народа збавіцца ад
ягонага надакучлівага прад-
стаўніка. Вывалаклі дзёда
Сімку з рэстарана, кінулі ў
машыну і павезлі па даро-
зе, як самі ехалі, на Дзісну.
Хацелі ўтапіць у рацэ, ды не-
хта перашкодзіў. Кінулі дзё-
да, а тут едзе "скорая". Дзед
Сімка лёг на дарозе, войкае.
Падабралі старога, даімчалі
да Мёраў, а той паправіўся
ў машыне і зноў гуляе ў рэс-
таране. І саначкі пры ім. У
міліцыянераў вочы на лоб
палезлі пры паўторным
званку. Выпраўляюць мала-
дзенькага сяржанца ўтай-
маваць дзёда. "А куды ж я,
дзеткі, пайду, нямогучы?" —
пускаў слязу стары хітун. І
мусіў малады службовец,
што не страціў яшчэ рэшт-
каў сумлення, валачы старо-
га абармота на ягоны са-
начках аж да Дворнага Сяла,
што за 5 кіламетраў. Ачуняў-
шы за дарогу, дзед з фор-
сам гукнуў вяскоўцам: "Гля-
дзеце, як мяне ўважае
ўласці! Прывозяць аж да
хаты з Мёраў!"

Я доўга думала, як мне
назваць быліцы Мёршчыны,
і вырашыла назваць проста:
"Хата". Бо людзі, пра якіх я
тут расказвала, усё выйшлі
з хат. Бо хата — нейтраль-
ная сведка, але й актыўная
ўдзельніца ўсіх гарацых па-
дзей, тым не менш, не ўва-
жае ў багне сучаснасці, а гля-
дзіць у будучыню — дарма,
што завецца прастай хатай,
не расфуфыранай царквой
і не глянцавым касцёлам.
Простая, значыць — перша-
бытная, шчырая, і ў гэтым
ейна сіла, бо мы заўсёды
будзем вяртацца да сваіх вы-
токаў.

Ганна МАТУСЕВІЧ

Хата

З БЫЛІЦ МЁРШЧЫНЫ.

рамі хатах. І ў маёй душы ня-
зводнае адчуванне віны пер-
ад гэтым шчырым краем,
што пазірае на мяне вачыма
гаротных бабуль ды заца-
ваных дзядоў, што да гэтай
пары расплачваюцца і ніяк
не могуць расплаціцца ці то
за памылкі легкадумнай ма-
ладосці, ці то за злачынствы
іхніх шматлікіх начальні-
каў-правадыроў. І веданне,
як у Міцкевічавым "Астатнім
заездзе на Літве", што гэта
— апошні прадстаўнікі гэ-
кага ладу жыцця. Тыя, што
пайшлі ад нас, — пайшлі на-
заўжды. Плакаць? Імкнуцца
вярнуць? Легчы на раскіда-
ных падмурках самазабой-
цай, як Тадэуш Рэйтан? А
можна памкнуцца стварыць
для нашадкаў нашу ю культу-
ру, як тое і зрабіў непрыз-
наны нам да гэтага часу наш
нацыянальны геній Адам
Міцкевіч.

Мы сфатаграфавалі гіс-
тарычную хату Панізінікаў.
Гаспадары, Уладзімір ды
Аляксандра, даўно ўжо ў ін-
шым свеце, як і астатні гас-
падар, іхні спадчыннік Коля
— родны дзядзька майго
мужа. Прыязджалі мы да яго
на хутар, сілкаваліся перша-
бытнай чысцінёй гэтай зям-
лі... Помніцца, як дзядзька
Коля надзвычай далікатна,
дзвюма рукамі, нібы най-
каштоўнейшы скарб, выно-
сіў мурашку з хаты; я да-
ваў мне па маёй просьбе і
тут жа сутаргава выхопліваў
дрыготкімі рукамі старас-
вецкую пажоўклую Біблію...
Цяпер хату прадалі чу-

мабыць, хоча, як той чала-
век, закончыць нейкую пра-
цу на зямлі... А ў старых хат,
як і ў старых людзей, бага-
та расповедаў пра мінуўшчы-
ну. Ну вось хоць бы гэты...

Дзвіна рэзка падзяліла
прыродны ландшафт, а ра-
зам з ім і людзей, на дзве
часткі. На гэтым баку ракі,
там, дзе нашыя хаты стаяць,
— долы, узгорачкі, елкі,
хвоячкі; а на тым баку — глы-
скастая, што высохла блін,
зямля, і бярозы шумяць. Тут
была Польшча, на тым баку
— Расія, а цяпер там Латвія.
Памятаю, як мы пералпывалі
Дзвіну на чоўне і ўцякалі, ка-
лі яшчэ можна было, за мя-
жу. І першае маё ўражанне
і здзіўленне было: папраў-
дзе, тут людзі не такі! Як
адрэзала Дзвіна разам з
прыбярэжжымі курганамі-
валатоўкамі і нашу душу. На
гэтым баку сціснулася, згор-
білася, пахавалася па хвой-
ніках глыбока закансервава-
ная культура нашых далёкіх
прашчурцаў; а на тым баку
вольна разгарнулася на бяз-
лессі шырокая душа людзей
іншай культуры. Розумам я
ведала, што і тут, і там —
наша зямля, але сэрца ад-
чувала розніцу.

Вайна гэтае адрозненне
зрабіла крывавым. На тым
баку былі партызаны, на гэ-
тым — самаахоўцы, як для
партызанаў — тыя самыя па-
ліцаі. Ды і само насельніцтва
не бачыла ніякай розніцы
між тымі і другімі, бо асцэ-
рагацца трэ было ўсім.

Панізінікава хата стаяла

па хаце, падманутыя, быцц-
цам гэта польская стражні-
ца. Дзед Уладзімер клаў
ніцма дзяцей на падлогу. На-
рэшце, сама Дзвіна, узбуша-
ваўшыся ўвесну, падтопі-
вала хату, але яна стаяць, як
стаяла, бо стаяць на сваім
месцы і выконвае сваю пра-
цу.

А ў той трагічны надвеч-
рак самаахоўцы, маладыя
хлопцы, ад Сімачкі (пра яго
далей будзе гаворка) ішлі
гуляць на хутар Паплавы да
Касцюковай Мар'і, а патрапі-
лі ў Панізінікаву хату. А
партызаны ішлі з мэтай
злавіць паліцэйскага, і ім не-
хта данёс, што яны ў Панізі-
нікаў. І гэта зусім неабавяз-
кова, што ўсе шляхі сыхо-
дзяцца ў Рыме. Бывае, што
вузенькія сцежкі перакры-
жоўваюцца ў самым непрык-
метным месцы. Партызанаў
было некалькі чалавек.
Адзін падышоў да вакна,
гукнуў: "Здавайцеся! Вы ак-
ружаны!" Тады самаахоўца
Віцька Шук (прозвішча зме-
нена, бо жыве яшчэ ягоны
сын і два браты, здаецца,
вайскоўцы) пальнуў у вакно
і смяртэльна параніў парты-
зана. Асунуўшыся, той яшчэ
страляў, але Віцьку параніў
другі партызан. Тут ужо ста-
ла не да дзевак, хоць у хаце
было іх шмат: Надзя (калі
толькі яшчэ не забралі яе ў
Нямеччыну), Ліда (мая свяс-
кароў), Маруся, Люба, Воль-
га. Партызаны павезлі свай-
го таварыша, які па дарозе
памёр. Быў ён з Туркова,
што на гэтым баку Дзвіны.

ЯК ПРА НАС

Дыягназ акадэміка Амосава

Гадоў дваццаць таму яго
прозвішча можна было часта
сустрэць на старонках сус-
ветнага друку ў сувязі з вы-
датнымі аперацыямі на сэр-
цы. Яму было 39 гадоў, калі
ён пераехаў на Украіну, дзе
атрымаў магчымасць аргані-
заваць свой інстытут сардэч-
на-сасудзістай хірургіі, куды
імкнуліся трапіць хворыя з
усяго былога СССР. Занепа-
коены агульным пагарзізнем
здараўя насельніцтва плане-
ты, знакаміты хірург-акадэмік
пачынае пісаць навукова-па-
пулярныя кнігі, прапаганду-
чы фізічна актыўны рэжым
жыцця. А яшчэ Мікалай Амо-
саў стварае і выпрабуе на са-
бе сістэму амаладжэння з
далапагою дзіраваных фізіч-
ных нагурузак. Мала таго, у
1992 годзе, калі акадэміку-
хірургу было ўжо 78 гадоў, ён
паспяхова праводзіць сваю
апошнюю аперацыю на сэр-
цы, а затым, як заўважаюць
журналісты, пачынае актыўна
"пропарываць" грамадства,
праводзячы складанейшыя
сацыялагічныя даследаванні
зноў жа на высокім прафесій-
ным узроўні. Так, нядаўна, па

звестках журналістаў, Амосаў
завяршыў даследаванне па
пошуку ідэалогіі, якая ў сучас-
ны момант была б найбольш
пажаданай для украінскага
грамадства. І тут трэба зноў,
як гаворыцца, зняць капляюш
перад навуковай і грамадзян-
скай сумленнасцю гэтага вы-
датнага чалавека. Варта заз-
начыць, што, будучы ўраджэн-
цам Валогодчыны, Мікалай
Міхайлавіч Амосаў, нягледзя-
чы на працяглае жыццтва на
Украіне, адчувае сябе, па яго-
ных словах, "глыбока рускім
чалавекам". Мала таго, ён не
зусім уяўляе сабе сутнасць на-
цыянальнай ідэі, бо гаворыць,
што яна "заснаваная на наяў-
насці ворага, супраць катора-
му павінен аб'яднаць грамад-
скасць". У той жа час Мікалай
Амосаў не з тых, каго можна
выкарыстаць у якасці сты-
хійнага падрыўнога элемента,
удзельніка "пятай калоны",
прыхільніка "вялікай Расіі" і
імперскасці. Спраўдны вучо-
ны, ён і "рэгіянальны памк-
ненні", як гэта называе, імк-
нецца прааналізаваць навуко-
вымі сродкамі. Першае сваё
сацыялагічнае апытанне Амо-

саў правёў у 1991 годзе праз
цэнтральныя газеты, каб вы-
светліць, якім жыццям Расіі і
Украіны ўяўляюць свой лёс у
якасці самастойных этнасаў.
Цяпер ён з супрацоўнікамі
групы сацыялагаў члена-ка-
рэспандэнта Украінскай на-
цыянальнай акадэміі навук Б.
Маліновіча правёў анкетаван-
не, ахаліўшы каля 10 тысяч
чалавек розных сацыяльных
і ўзроставых катэгорій па ўсіх
рэгіёнах Украіны. Адказава-
чы на пытанне карэспандэн-
та "Известий" Я. Сакалоўскай
(інтэрв'ю газета надрукавала
ў N N 13, 98), ці змяніліся з
1991 года погляды людзей і
як, акадэмік М. Амосаў адка-
заў, што тады спадзяванні бы-
лі больш аптымістычнымі. Лю-
дзі чакалі хуткага паліпшэн-
ня дабрабыту, а зараз адчу-
ваецца крах гэтых спадзяван-
няў. У выніку ўсвядомасці гра-
мадства адбыўся адкат уле-
ва, большасць падтрымлівае
сацыялістаў і камуністаў, якія
абяцаюць іх абараніць. Была
зроблена разбіўка прыхіль-
насцей людзей па ўзросце. На
бліжэйшую будучыню, кажа
акадэмік, народ глядзіць

змрочна. Тым не меней, за
капіталізм і прыватную ўлас-
насць выказваецца ажы дзве
трэці насельніцтва Украіны.
Супярэчаць доследы са-
цыялагаў і таму, што імкнуцца
ўнушыць грамадскасці імпер-
цы і палітыкі левага накірун-
ку: імкненне да Расіі далёка
не такое моцнае, зазначыў М.
Амосаў, як яны свярджалі.
Адбыўся адкат украін-
цаў ад Расіі. А калі мерка-
ваць па настроях маладых,
яна будзе рухацца ад Расіі ў
бок Захаду. Толькі 9 працэн-
таў з іх скіраваны ў бок вялі-
кага ўсходняга суседа. І ўсё
гэта нягледзячы на тое, што
57 працэнтаў апытаных пры-
зналі, што іх родная мова —
руская. "Хаця украінская па-
вінна быць галоўнай, як мова
дзяржавы, — кажа М. Амо-
саў, — народ не схільны
змяняць важнасць рускай".
Зганіўшы нацыянальную
ідэю і назваўшы яе "шкоднай і
не расбай" для украінцаў, М.
Амосаў тым не меней заўважае:
"Але, акрамя этнічнай, існуе ідэя
рэгіянальнага. Рэгіянальны па-
трыятызм ёсць на Украіне, ён
ужо адбыўся. У Расію людзі

практычна не цягнуцца, усё за-
мякчаецца ўнутр: свая культура,
свая палітыка. Гэтая ідэя не та-
кая гучная, як нацыянальная,
але яна рэальная".
Нацыянальнае ці "рэгія-
нальнае", але адасобленае
украінцаў адбылося, і ў такім
выпадку дзе, у якім лагеры
бачыць сябе Мікалай Міхайла-
віч Амосаў, "глыбока рускі
чалавек", па ягоным азначэн-
ні? Калі не сярэд змагароў за
"воссоединение" некім пры-
мусова і хітра разарваных ча-
стак "единого великого наро-
да", то ў ліку пасажыраў цягніка
"Кіеў—Масква" без зваротна-
га білета? Мікалай Міхайлавіч
выбраў свой шлях. Так, ён
памятае пра свае расійскія
карані, "але ж, — заўважае ён,
— 80 тысяч пацыентаў, пра-
перываваных у інстытуце, якія
стварыў і пеціў, — украінцы.
5 тысяч з іх аперываваў аса-
біста. Адчуваю сваю адказ-
насць перад імі, таму для мяне
паехаць з Украіны азначае
ўчыніць здраду. Усё правільна
вырашыла гісторыя. Мне зас-
таецца толькі падпарадкаваць
ца і жыць годна".
Падрыхтаваў У. А.

ЗАСНАВАЛЬНІКІ
Саюз беларускіх
пісьменнікаў;
рэдакцыя газеты
"Літаратура і мастацтва"
ВЫХОДЗІЦЬ
З 1932 ГОДА

Галоўны рэдактар
Уладзімір
НЯКЛЯЕУ
РЭДАКЦЫЙНАЯ РАДА:
Святлана БЕРАСЦЕНЬ,
Мікола ГІЛЬ —
намеснік галоўнага
рэдактара
Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ,
Жана ЛАШКЕВІЧ,
Алесь МАРЦІНОВІЧ,
Барыс ПЯТРОВІЧ —
першы намеснік
галоўнага рэдактара,
Юрась СВІРКА,
Віктар ШНІП —
адказны сакратар

АДРАС
РЭДАКЦЫІ:
220005, Мінск,
вул. Захарова, 19

ТЭЛЕФОНЫ:
прыёмная рэдакцыі —
2332-461
намеснікі галоўнага
рэдактара — 2332-525,
2331-985
АДДЗЕЛЫ:
публіцыстыкі — 2332-525
пісьмаў і грамадскай
думкі — 2331-985
літаратурнага
жыцця — 2332-462
крытыкі — 2331-985
і бібліяграфіі — 2332-204
паэзіі і прозы — 2332-204
музыкі — 2332-153
тэатра, кіно
і тэлебачання — 2332-153
вышуканага мастацтва,
аховы помнікаў — 2332-462
навін — 2332-462
мастацкага
афармлення — 2332-204
фота-
карэспандэнт — 2332-462
бухгалтэрыя — 2682-667

Пры перадруку просьба
спасылацца на "ЛіМ".
Рукапісы рэдакцыя
не вяртае і не рэцэнзуе.
Пазіцыя рэдакцыі
можа не супадаць
з меркаваннямі
і думкамі аўтараў
публікацыі.

Набор і вёрстка
камп'ютэрнага цэнтра
тыднёвіка "ЛіМ"

Выходзіць раз на тыдзень
па пятніцах
Друкарня
"Беларускі Дом друку"
(г. Мінск, пр. Ф. Скарыны, 77)
Індэкс 63856.
Наклад 4551
Нумар падпісаны ў друку
12.3.1998 г. у 17.30.
Рэгістрацыйнае
пасведчанне № 999
Заказ 1353/Г
Д 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12